

Germanus Gyula

Kelet fényei felé

*„Szállt velem messze a csillagvilágig,
Mintha szív lenne, mely az égbe vágyik.”*

(AL-MU'IZZ AL-FATIMI, megh. 984.)

TARTALOM

ELŐJÁTÉK

I. EGYIPTOMBAN

INDULÁS

KAIRÓ

ELSŐ LÁTOGATÁS AZ ARAB TUDOMÁNYOS, AKADÉMIAI

A SZUDÁNI NAGYKÖVETNÉL

MOHAMED ALI ARANYCSARNOKÁBAN

A VASORRÚ BÁBA

A KIRÁLYNÉNÁL

KIS NYELVLECKE

AKADÉMIAI SZÉKFOGLALÓ

A KIS MUZAJJANA

A MÚMIÁK BIRODALMA

AZ ÚJ-ARAB ÍRÓK KÖZÖTT

KINCSEK A KÖNYVTÁRBAN

AZ ARAB HALADÓ IRODALOM

A „BRAZIL”-BAN

AZ AZHAR-MECSETISKOLÁBAN

A SZAUDI HERCEG BÁRKAHÁZÁBAN

A MISZTIKUSOK EMLÉKE

MOHAMED ALI MECSETJE

A NAGY CSÖND VÁROSA

BÚCSÚ KAIRÓTÓL

II. SZÍRIÁBAN

DAMASZKUSZ

A SZABAD INDIA ÜNNEPE

KURD BECSÜLET

DAMASZKUSZ EGYETEMÉN

AZ ARAB LOVAGVÁRBAN

BÚCSÚ AZ EGYETEMTŐL

BÁBOK KÖZÖTT AZ AZAM PALOTÁBAN

VÁRATLAN KÖZJÁTÉK

A HAJNAL ÉBREDÉSE

III. INDIÁBAN

BOMBAY

DELHI

AGRA

AZ AGRAI ERŐD

AZ AGRAI ELŐADÁSOK

AGRA ÉLETE

ALIGARH

AZ AFGÁN KIRÁLY DOKTORRÁ AVATÁSÁN

EGYETEMI ÉS KLUBÉLET ALIGARHBAN

A KÍSÉRTETIES VACSORA

KALANDOS INDULÁS

LUCKNOW FELÉ

LUCKNOW-I EMLÉKEK

SANTINIKETÁN FELÉ

A TAVASZ ÜNNEPE

NAPLEMENTE A VENDÉGHÁZ TORNÁCÁN

KALKUTTA
INDIAI MITOLÓGIA
KALKUTTAI ELŐADÁSAIM
BÚCSÚ KALKUTTÁTÓL
HYDARABADI NAPPALOK ÉS ÉJSZAKÁK
A TUDOMÁNY FELLEGVÁRA
GOLKONDA, A GYÉMÁNTOK VÖLGYE
REGGELI AZ ÚJGAZDAGGAL
AZ ÁMOKFUTÓ
AZ UTOLSÓ NAPOK HYDARABADBAN
ÚJRA DELHIBEN
A NŐK HELYZETE AZ ARAB IRODALOMBAN
A DELHI BÉKETANÁCSBAN
NEHRUNÁL
BÚCSÚ INDIÁTÓL
HAZAFELÉ

IV. MAROKKÓBAN

ÚJABB MEGHÍVÁS
INDULÁS PÁRIZSBA
RABAT
A RABATI EGYETEMEN
INDIA MAROKKÓI NAGYKÖVETSÉGÉN
FEZ VÁROSÁBAN
TITOKZATOS UTAKON
A KASZBÁBAN
ISMÉT BUDAPESTEN

V. IRAKBAN

BAGDAD, A KÖZÉPKOR RAGYOGÓ VÁROSA
ISMERKEDÉS
AZ ÉVEZRED-ÜNNEPÉLY
A SZUVAJRAI SÍKON
A BAGDADI HŰ BARÁT
BABILON
NARANCSLIGET ÉS PÁLMAERDŐ
KÁSZIM VENDÉGEI KÖRÉBEN
ÚJBÓL DAMASZKUSZBAN
ISMÉT ITTHON

VI. MÉG EGYSZER MEKKÁBAN...

VÁRATLAN MEGHÍVÁS
AZ ÚJ KAIRÓ
AZ ISZLÁMKONFERENCIA
A VÁRATLAN VENDÉG
ÚTON ARÁBIA FELÉ
ZARÁNDOKLAT MEKKÁBA

ELŐJÁTÉK

Az Ezeregyéjszaka Szindbádja áruval, kincsekkel megrakodva tért haza útjairól Bagdad városába, ahol díszes házában, színes mécsesektől megvilágított kertjében, családjától, barátaitól körülvéve pihenhetett ki fáradalmait. Az estéli beszélgetések mind hosszabbra nyúltak, és a csobogó vízsugarak kellemesen enyhítették az est meleg levegőjét. A barátok figyelmesen hallgatták a házigazda meséit, amelyek a szökőkút vízsátra alatt színes csokorra fonódtak. Néha-néha halk sóhaj hagyta el a barna kebleket:

- *Masallah!* - mit nem akar Allah? Ó, mily csodálatos a világ! Mily csodákat látott Szindbád a távoli országokban! Mennyi tudást gyűjtött az ismeretlen népektől, a nagy árukészlet mellett, amelyet most raktáraiból kínál az embereknek, és amelyet hol meglelt, hol újból elveszített.

- Ó Szindbád - szólalt meg az egyik barát -, életed olyan színes, mint ez a *fiszkiya* - a szökőkút. Szindbád szelíden mosolygott, és így felelt:

- Ti ezt *fiszkijának* nevezitek arabul, de én a messze Perzsiában és Hind országaiban láttam az eredetijét, ahol „örömtől csobogónak”, *sádervánnak* mondták. Ott kupola volt fölötte, és medencéjében aranyhalak úsztak. Mit szólsz ehhez, Ahmed? - kérde Szindbád.

Ahmed görnyedt hátú, szemüveges öreg volt, híres arról, hogy háta íjszerűen, a sok olvasástól hajlott meg. Megigazította szemüvegét kampós orrán, és minden szót tagolva ejtve ki, így felelt:

- Ó Szindbád, nagy a te tudásod, amit útjaidon az emberek szájából nyertél. Kitágult látóköröd a világ szépségeitől és sokféleségétől. Én csak a könyveket bújtam, és gyenge szemmel róva a sorokat, gyűjtöttem, gyűjtöttem, talán céltalanul. De valaha talán, ha Allah megsegít, én is írok egyszer, s az emberek olvasni fogják írásaimat, amelyek a polcokon sok más elődöm írásai mellé sorakozhatnak. De te, Szindbád, te az é l e t e t láttad.

A társaság illő tisztelettel nézett az öreg tudósra.

- Beszélj - nógatták -, mi szívesen hallgatunk. Tárd olvasásod eredményét mi elénk, hadd egyesítsük a tapasztalat, az utazás kincseit a tudás gyöngyeivel.

- *Fiszkiya* - folytatá az öreg - nem arab szó, hanem idegenből vettük át, akárcsak a perzsa *sádervánt*. A mi arab nyelvünk a világ leggazdagabb nyelve, de olyan bőkezű, hogy az ezerszámra átvett szókért busás ellenszolgáltatást adott. A perzsák a struccra csak azt mondják: *suturmurg*, azaz „tevmadár”, mert szárnya van, mint a madárnak, talpa meg olyan, mint a tevéé. De a perzsák tréfásan kérdezték: ha madár vagy, miért nem repülsz? Ha teve vagy, miért nem hordasz terhet?

- Nekünk araboknak a struccra huszonegy szavunk van: *na'áma*, *uldsúm*, *zalím*, *hibill*, *za'va*, *ra'l*, és... és...

- *Masallah!* - hangzott fel ismét -, ne folytasd; bámulatos a tudásod. De mondd csak, Ahmed, hát a *fiszkiya* honnan ered?

- Ibn Dsubair, aki nyugaton élt és keleten utazott - magyarázta Ahmed - már leírta a *fiszkiját* medencéjével együtt, ahogy Szindbád említette. Ő azt mondja, hogy a nyugati *fiszkiya* nem is szökőkút, hanem vízmedence volt, és latinul *piscinának* nevezték.

- Hát az mit jelent? - kérdezték kíváncsian.

- Medence, amiben halak úszkálnak - volt a válasz.

Helyeslőleg bólogattak. A rableányok frissítőket hordtak és az estéli társalgás a késő éjjeli órákig folyt tovább tudományról, utazásról, irodalomról.

És másnap Szindbád újra útra kelt...

*

Könyveim között, keresve a tudást, és gyűjtögetve a sok fáradságos út eredményeit, testileg meg-megpihenve, de lelkileg, szellemileg annál szomjasabban, én is, mint Szindbád, a tudomány Szindbádja vágyódtam ismét és ismét az új megismerés, a titkok mélysége felé. Ahogyan az évszázados arab költő mondta:

*"Hiába lett más a lég,
Tudásból még sincs elég...
Viharmadár sorsom tépett,
Szívem-lelkem majd megégett,
Szomjam mégsem csillapodott,
Agyam soha nem nyugodott."*

*

...1957. év kora őszi estje eresztette le szárnyát fővárosunkra. Lakásunk ablakát megrezegtette az incselkedő szél. Feleségemre néztem, és tekintetében kerestem a választ:

- Nekem meg kellene tartanom székfoglaló előadásomat Kairóban, a Tudományos Akadémián, ahova tavaly választottak levelező tagnak. Azonkívül a damaszkuszi egyetem is várja, hogy előadásokat tartsak az arab irodalomról. Én örömmel teljesíteném a meghívást, de csak ha te is velem jönnél...

Feleségem boldogan válaszolt:

- Mikor? - kérdezte, s ebben a szóban benne sűrűsödött egész életre szóló kelet-nosztalgiaja.
- Ha lehet, még ez év őszén Egyiptomba indulunk. S onnan, nos, onnan tovább...
- Nem bánom, milyen a klíma. Akármilyen forró is - mondta elszántan.

Nevetve nyugtattam meg. Egyiptom éghajlata a mi telünk idején a júniusi tavasz, örökös napsugárral. Kairóban nem esik az eső, és a sivatag felől száraz, tiszta levegő üdíti a várost, amely felett mosolygó ég kéklik.

Mögöttünk háborús évek borzalmai és veszélyei, éhínség és az elvesztettek tragédiáinak árnyai leselkedtek, de most elindulunk együtt Kelet fényei felé... A sors kegyetlen, de néha váratlanul kiegyenlít: míg egyik kezében kaszát tart, másik kezével virágot ajándékozik.

Néhány nap múlva meghívás érkezett India kormányától is: nyolc indiai egyetemre (Bombay, Agra, Aligarh, Lucknow, Kalkutta, Santiniketán, Hyderabad és Új-Delhi) hívtak meg vendég-tanárnak. Angol nyelven, az iszlám művelődéstörténetéről tartsak előadásokat.

Indiát rég ismerem, hiszen 1929-től 1932-ig a santiniketáni egyetemen megszerveztem az iszlám kultúrtörténetének tanszékét, és annak idején beutaztam egész Indiát. Azóta, 1947-ben India független lett, és politikailag ketté osztották: Indiára és Pakisztánra. Most új, szabad India tárta fel előttem kapuját.

A meghívás öröme átjárta teljes énemet. Pillanatok alatt határoztam. Feleségem az újdonság lázában, de józan megfontolással kezdte készíteni útiholminkat. Különböző klímákon megyünk át, különböző világrészeken: Európa, Ázsia, Afrika!

I. EGYIPTOMBAN

INDULÁS

A repülőtéren a vámtiszt, régi ismerősöm, megkérdezte: mennyi időre megyünk?

- Hosszú hónapokra. Kairóban, Alexandriában és Damaszkuszban arabul, India nyolc egyetemén angol nyelven fogok előadásokat tartani.

- S ilyen sok előadáshoz csak ilyen kevés könyvet visz professzor úr?

- Valami a fejemben is van még... - mondtam nevetve.

Zúzmarás, decemberi este volt. Körös-körül mindenütt gépek berregtek. A mienk, a „Bolygó Hollandi” késett. Végre, hosszú várakozás után hallatta berregését, és leszállt. Gyönyörű fehér halmak tetszett, kivilágított ablakai hívogatóan csillogtak. Felmentünk a lépcsőn, a kabátokat elvették kezünkől, hogy a kicsiny ruhatárban fogásra helyezték. Sima és személytelen udvariasság, német és angol nyelven.

Cukorkákat hoztak, majd feketekávét tejszínnel. A *stewardess* - bájos, fiatal holland lány - gyakorlott biztonsággal látta el munkáját.

Feleségem egy percre lehunyta szemét, mintha álmodnék. Én megfogtam kezét. S ahogy feszülten figyeltem, mint tűntek el alattunk a jelzőlámpák, fák, falvak, utak, folyók, hegyek és városok, úgy éreztük, rohanunk a csillagos ég felé.

Amióta él az emberiség, keresi a repülés titkát. Mit szólnának a hős úttörők, a kutatás áldozatai ehhez a repülő óriáshoz? Csillagok fényében közelítjük az eget, és közben a földi civilizáció kényelmét élvezzük.

Kis asztalkákat csatoltak élénk, melyeken párolgó leves, hideg halak, húsok, köretek és saláták, sütemények, édesség és friss gyümölcsök, szörpök és borok kínálták magukat. Éppen hogy befejeztük korai vacsoránkat, amikor éreztük, hogy gépünk leereszkedik Isztambul repülőtere, *Jesil-Kjöl* (Zöldfalu) felé.

Odatolták a lépcsőket, és az utasok kis pihenőre lelépdeltek a pástra. A legtöbbje közömbösen vette át a török határőröktől a kiszállásra jogosító „transit”-kartont, de bennem egy régóta pislogó mécses gyulladt fényes lángra. A rendőrtiszt francia köszöntését törökül viszonztam. Meglepetten nézett rám, s ő maga vezetett a csarnokba.

- Ön már járt itt? - kérdezte.

Mesélni kezdtem. Isztambul, ifjúságom megvalósult álma! Itt voltam diák az isztambuli egyetemen, ott voltam a Dardanellák félelmetes harcterén, itt szívtam magamba a török nép iránti szeretetemet, a török irodalom sok ezernyi oldalából...

A tiszt meghatottan hallgatta szavaimat. Amint bevezetett a csarnokba, mintha hírnök szaladt volna előttem, egyszerre csak kis csoport gyülekezett körém. Újságírók, fényképészek, sorra kérdezgettek. Egy mandula-szemvágású, csinos, fiatal török lány volt a legélénkebb.

- *Baba efendi* - atyámuram -, monda azzal az édes, zeneien dallamos hanglajtással, ami csak a török nők kiváltságos sajátossága - csak rövid riportot kérek hírlapom számára.

- *Kuzum* (bárányom) - válaszoltam a leányoknak kijáró udvarias megszólítással -, most, hogy annyi év után ismét török földre lépek, hetven évem, mintha elrepült volna, és álomteli ifjúságom vetné rám sugarait. Elöttem felragyog a sok török író arca: Ekrem, Dsevdet, Fikret, Abdul-Hakk Hámid, Sihábeddin, Ömer Szeifeddin és a többiek, akik mind barátaim voltak.

A szépséges riporter villámgyorsan papírra vetette szavaimat. Ő már latin betűkkel írta a török nyelvet, és amikor autogramot kért, csodálkozott, hogy én a régi arab írással róttam fel nevemet: Hadszi Abdul-Karim Germanus.

- *Kuzum dsanim* (bárányom, lelkem) - magyaráztam nevetve -, húszéves koromban ifjútörök voltam¹, most már csak öreg török vagyok.

- *Csok tesekkür edijorum* (nagyon szépen köszönöm) - csurgatta ő kerek szájából az ízes török szavakat.

- *Allaha iszmarladik* (Allah áldása kísérjen!). - Ezekkel a szavakkal búcsúztam bájos török riporteremtől. Emlékül kaptam tőle a „*Baba efendi*” megszólítást, ami azóta kísér itthon, meghitt barátaim ajkáról.

A rendőrtiszt az üdvözlők köréből visszakísért a géphez, amelyet azóta megtöltöttek üzemanyaggal. Tovább száguldottunk a légben dél felé, Kairó felé.

Fejünk alá párnát helyezett a szép *stewardess*, és puha pléddel betakart. A villanyt eloltották, különös hullámozást éreztünk. Gyanútlanul adtuk át magunkat sorsunknak, s csak utólag tudtuk meg azt, amiről a repülőgép személyzete már értesítést kapott: a Földközi-tenger és környéke fölött hatalmas vihar tombolt.

A *stewardess* csak annyit közölt, hogy kérésünk lesz, mert az „egészet” meg kell kerülni.

Fáradtan hajtottuk le fejünket a párnára, és csak kellemes hullámozást éreztünk... Éjfél helyett hajnali négy órakor érkeztünk Kairóba.

KAIRÓ

A félig kivilágított repülőtéren lágyan simogatott a hajnali szél. A nagy csarnokban minden lámpa fényesen ragyogott. Milyen jó volt a hosszú légi út után az enyhe, üde levegő! Feleségem megragadta kezemet:

- Nézd azt a mesebeli herceget, hosszú fehér selyemköntösben, széles aranyövvel derekán, fején turbánnal! Ki lehet ez?

Felnevettem:

- Nem herceg; szolga, pincér, aki feketekávét szolgál fel a büfében. Itt minden szolga hercegi köntösben jár.

¹ Szerző az Abdul Hamid önkényuralma ellen alakult ifjútörök mozgalomra céloz. Bővebben l. Germanus Gy.: A félhold fakó fényében c. könyv 26-27. old.

Ekkor lépett hozzánk kairói nagykövetségünk egyik titkára, aki egész éjjel várakozott ránk. Besegített a fekete-fehér kocsiba, és már robogtunk is az illatos úton, a pirkadni készülő látóhatár felé. Mellettünk a vörös és sárgás homoktengert itt-ott pálmafák keretezték. Még álomittas szemmel, félszendergésünkben is megragadott a trópusi látkép, amelyet megzavart a sok autó. Érzéketlenül száguld valamennyi, mintha mindehhez a látványhoz semmi köze sem lenne. A technika betolakodott a sivatagba, amely fölött évezredek óta aludt az idő, s durván felriasztotta álmából az alvót. De a csillagos ég jószágon öleli át a sivatagot, és mintha mosolyogna az emberek mohóságán: mire jó ez a rohanás? Azelőtt tevék baktattak át ezen az úton, bölcs nyugalommal, végtelen sorban, egymás után. Orr, farok, orr, farok, és a hajcsár bús dalt dúdolt a teve járásának egyenletes ütemére... Most, a levegőben repülőgép száguld, az úton megszámlálhatatlan autó rohan - és vajon boldogabbak lettek-e az emberek?

Ahogy rohantunk a város felé, a pálmafákat akácok váltották fel. Sűrű lombozatuk gömb alakúra van körülnyírva. Majd egy kaszárnyaszerű épület bukkant fel, azután már külvárosi házak, illatos kertekkel körülvéve. A langyos, lágy levegőben a virágok küldték üdvözlőket a dermedt Európa zimankós decemberéből a virágos Afrikába érkezett vándorok felé.

*

Az autó nyílsebesen visz be Kairó szívébe, és egy szálloda előtt megáll. A követségi titkár tárgyal a portással: sajnós, nincs szoba.

Álmosan és várakozva nézünk ki a kocsik ablakán. A szemközti járdán éles fénnel tűz lobban fel. A láng fehér lepelbe csavart, turbános férfi arcát világítja meg. A hűvös éjszakában, az utca kövezetén guggolva nádszálakat gyűjtöget, hogy kissé megmelegedjék. Mi langyosnak érezzük az éjjel fuvallatát, ő fázik.

A szálló kapuja mellett, vállán fegyverrel, egyiptomi rendőr áll. Egy ideig nézi a didergő embert, azután lassú léptekkel átmegy hozzá. Mi lesz most? - gondolom. A rendőr a fehéringes emberhez lép, vállára teszi kezét, félkarjával átöleli.

- *Akhúja* (testvérem) - mondja szelíden -, ne csinálj ilyet. Ne csinálj nyílt helyen tüzet, mert szél kerekedik, és a láng tűzveszélyt hozhat ránk.

- *Abúna* (apukánk), úgy fázom. Nincs hol hálnom, és az éjszaka oly hideg.

Egymás szemébe néz és kezét fog a rendőr és a hajléktalan. Mi is indulunk tovább, de az első élmény képe tovább kísér.

Végre a Carlton szállodában ágyba kerülünk. Amire felébredünk, már magasán jár a nap. Le akarok menni az utcára, végigsietek hát a folyosón, keresve a lépcsőházat, de nem találok. Megszólítom az egyik vendéget. Csodálkozom válaszan.

- Ez a szálloda teljesen modern - mondja -, ebben nincs lépcsőház, csak lift. Ha ön reggelizni akar, menjen fel lifttel a zárt teraszra, ott van az étterem.

Válaszát tudomásul vettem, de elgondolkodtam. A tevét kiszorítja az autó, ezt még értem. De lépcsőház mégis csak kell!... Mi lenne, ha a liftek rövidzárlat miatt leállnának?

A reggeli pompás volt, és utána sietve vitettük le magunkat az utcára, alig vártam, hogy feleségemnek bemutassam Kairót, ahol ötven évvel ezelőtt, ifjúkoromban voltam először.

Első dolgom, hogy régi, megszokott szállodámba tegyem át székhelyemet. A National szálloda Szulejmán pasa főútján fekszik, a belváros szívében. Ez a Szulejmán pasa százhetven évvel ezelőtt, Napóleon expedíciója után, francia katonatiszt létére, Egyiptomban maradt. Áttért az iszlám vallásra, és Mehemed Ali pasa szolgálatába állt. Kitűnően megszervezte az egyiptomi

hadsereget, és halála után szobrot is emeltek emlékére. Ez a szobor nagyon kistermetű embernek ábrázolja őt, de a róla elnevezett út annál nagyobb és szélesebb. Állandóan autók százai száguldanak rajta, mintha versenyeznének egymással. Kétoldalt négy-ötemeletes bérházak egészen párizsias jelleget kölcsönöztek a Szulejmán útnak és a környező modern városnegyednek. Üzletek egymás hegyén-hátán kínálják európai áruikat.

A délelőtti napsugárban tolong a nép. Turbános sejkek, ingszerű *galabijában* lépkedő, maradi egyiptomi férfiak mellett, túsarkú cipőben, divatos, párizsias ruhába öltözött, hosszú szempillájú nők tipegnek. Csak imitt-amott látni még az ősi arab szokás szerint fekete, könnyű szövetruhát viselő és arcát szemérmesen fátyol alá rejtő, többnyire idősebb és szegény asszonyt.

A National szálloda régi ismerősöm. A portás és az egyiptomi szolgák kitörő örömmel fogadnak. Mélyen meghajolnak feleségem előtt, aki most először lépett be a hosszúkás hallba. Az elkövetkező tíz év alatt ez lesz csaknem minden keleti utunk első állomása.

- *Ahlan va szahlan!* - ismételik állandóan a vendégnek kijáró üdvözlét. Fejükön szinte világít a hófehér turbán.

A keleti ember csak akkor veszi le fejfedőjét, ha mosakszik vagy ha egyedül van és pihen. Illetlen dolog lenne valaki előtt födetlen fejjel megjelenni. A próféta hagyománya évezredekre megszabta az illemt, melyet minden igazhívőnek követnie kell. Az arab irodalomban se szeri se száma ama könyveknek, amelyek a moszlim vallás előírásait tanítják: hogyan kell mosakodni, hogyan kell öltözködni, enni, inni, egyenrangú és magasabb rangú társaságban viselkedni, miről illik beszélni, hogyan kell a tanult embert becsülni, az öregeket, nőket, gyermekeket szeretni és megvédeni. Az „illemtan” tekintetében az iszlám évszázadokkal megelőzte Európát, és ma is kiváltságos helyet foglal el.

A National-szálló halljának széles ablakai az útra néznek, és festői keretbe helyezik a keleti és nyugati élet egymást kergető, örökké forgó, változó képeit. A hall mélyén az ó-egyiptomi stílust utánzó két oszlop között Nefertiti királynő híres mellszobrának másolata áll. Este világlányfényben ragyog, s a szálloda sokrétű vendégserege előtt összekapcsolja a régmúltat a jelennel. Ez a nosztalgias hangulat az egyiptomi irodalomban is minduntalan visszatér.

*

Szállodánk liftes fiúja - világoskék selyemruhájában, széles aranyövvel derekán, fején turbánnal - valahogyan más, mint a többi alkalmazott. Szemében az értelem különös tüze ég, szíve tiszta és jó, intelligenciája megkapó.

Ha meglát, jobb kezét szívére teszi, és mélyen meghajol. Indul a lift. A kis Awad sorokat mond el a Koránból, arab versekből idéz, és szép irodalmi arabsággal fejezi ki gondolatait. Az *Azharban*, Kairó legrégebbi mecsetiskolájában tanult.

Vajon mi lesz a sorsa? Száll a lifttel, fel, le, fel örökké? Édes mosolya arcára fagy?... Lefényképezem, amire ő nagyon büszke, és boldogan mutatja képét mindenkinek.

Szobánk padlóját vastag pokróc fedi. Csak porfogó, jó lenne megszabadulni tőle. Míg én a fürdőszobában teszek-veszek, feleségem a szobainassal tárgyal. Egyik sem érti a másik nyelvét, mégis nagyszerűen beszélgetnek. E leleményességnek köszönhető, hogy a poros szőnyeg eltűnik, és feleségem szókincse néhány népnyelvi szóval gazdagodik. Megtanul egy fontos szót: *ejva*, ez nem szorosan vett igent jelent, hanem egész mondatokat pótol. Tulajdonképpen az arab *ejvalláhi* - „bizony, Allahra mondom” - rövidítése, de szükség esetén a megelégedés, az egyetértés, a kíváncsi tudakozódás, a jóllakottság és az öröm kifejezése is. Az inas, mire

előjövök a fürdőszobából, megmagyarázza, hogy núbiai, neve Abdallah, és ha kíván tőle valamit, mondja csak: *iszma ja Abdallah*, és ő azonnal *hádhir*, azaz megjelenik. Feleségem néhány nap alatt annyi arab szót tanul Abdallahtól, kifogástalan népnyelven, hogy zavartalanul megérteti magát. Ha véletlenül valami nem jut eszébe, azt mondja: „Pucikám, kérlek, csináld ezt vagy azt” - és megmutatja, mit akar. „*Ejva!*” - mondja erre a megszólított, fekete szeme ragyog, és irigylésre méltó foga szikrázik az egészséges, duzzadt ajkak között. Az egyiptomi szolgatársadalom núbiai bevándorlókból adódik. Csinos arcú, hatalmas termetű, szálas legények, a végtelenségig igénytelenek és hűségesek. Nem lopnak. Gyermekkoruktól beléjük plántálta a mohamedán vallás tanítás, hogy valamely tárgyat arról a helyről, amely megőrzésére szolgál, engedély nélkül elvinni: lopás, és büntetése a kézlevágás! Az európai szobatakarítást is megtanulják. Feleségem minden óhaját teljesítették, és amikor egy-egy piaszter „borraivalót” kaptak, áldást kértek Allahtól, a „*szajída*” fejére. *Al-hamdu lilláh* - hála legyen Allahnak. A piaszterekért mindig elhangzott a *lisziha va 'l-áfijet*, azaz: jólétére, egészségére.

A piaszterekről az imént mint „borraivalóról” beszéltem. De mi most Egyiptomban járunk. Itt bort nem szabad inni. Itt nem szabad borraivalóval jutalmazni a szolgálatot! Allah mindenre gondolt. Alkotott erre is szót, és pedig olyan megfelelőt, hogy az egész világon ismeretessé vált. Ez a *baksis*. - Eredete ugyan perzsa és „ajándék”-ot jelent, de ismerik Indiától az Atlanti-óceánig mindenütt.

A núbiai szolgák a *baksist* bizony nem költik borra, mert ez negyven botütést vonna maga után, de a kairói száraz levegő nagyon kiszáritja a torkot, és valamivel olajozni kell a nyelvet is, hogy mozogjon. S a próféta - áldás és béke lengje körül - bizony, nem szolt egy szót sem a pálinkáról, pedig ha el akarta volna tiltani, bizonyára megemlítette volna abban a szent könyvben, amelyet Allah sugallt neki.

Az utcai kis bódékban szabad idejünkben vígan iszogatnak pálinkát a derék núbiaiak, meg lévén győződve róla, hogy ezzel nem vesztik el jogukat a paradicsomhoz, ahol a nagyszemű lányok ölében, pálmafák árnyékában, gyümölcsök halmától körülvéve, nem fáj többé fejük a munkától, csak béke és öröm övezi őket.

Az első napokon nem akartam régi barátaimmal találkozni, feleségemet vezettem körül Kairó tündérvárosában. Az utca ragyogott a verőfényben, a járdán gomolygott a nép. Kairó közepén, akárcsak Budapesten, folyó hömpölyög végig. De Budapest fekvése regényesebb, festőibb. A budai hegyek, a Vár és a Rózsadomb, mint örökös bástyák védik a síkságon elterülő Pestet, és nyári estéken hűvös, illatos erdei fuvallatot küldenek a tikkadt háztömbökre.

Kairó körül nincsenek hegyek. A Nílus túlsó partján, néhány pálmafa között tízemeletes bérházak és a Zamáleknek nevezett villanegyedben díszes paloták merednek az örökké kék ég felé. Ennek a városnak az illata, a sok virágoskerttől, és az utcai gyümölcsösbódékban felhalmozott narancs, citrom, banán, *grapefruit* és cikóriahegyekből árad.

A Nílus szürke, lomha folyó, nehezebb hajót alig láttam rajta, de vizén régimódi vitorlás bárkák úsznak lassan, és a partoknál *dhahabiák*, „aranyozott”-nak nevezett úszóházak pihennek, amelyeken a gazdagok a földi kényelem és öröm minden eszményét megvalósítva, élvezik az édes semmittevést.

A Nílus szürkés hullámai: Egyiptom éltető ereje. Az abesszin hegyekről lezúduló esővíz ősszel felduzzasztja a folyót, és a hullámsodrás rohan észak felé a Földközi tengerbe, magával hozva iszapos hordalékát, amellyel lassan feltölti a partot.

Hérodotosz, a „történetírás atyja” már észrevette, hogy „Egyiptom a Nílus ajándéka”. Mert, ha ez a dús folyam nem hasítaná át az egyiptomi sivatagot és csatornáit nem szállítanának termőföldet a száz méter mélységű homoktengerre, élet itt nem lenne lehetséges. Egyiptom a

sivatag szülöttje és a Nílus menyasszonya, és boldog nászúkból serken a bőség áldása: a rizs, a gyapot, a gyümölcs, a legelők juhnyája. Az ó-egyiptomiak istent láttak a Nílusban, s ha az áradás késett, és emiatt éhínség fenyegetett, igyekeztek megengesztelni a folyót. Áldozatul szép lányt mutattak be a folyam istenségének, vízbe fojtották a szerencsétlent. Ebből a lány-áldozatból legenda keletkezett, s jelképesen ma is bemutatják az áldozatot - színdarab formájában. Ahmed Mandur íróbarátom szép színjátékot írt ebből a legendából, ezt adják elő minden évben. Eltettem emlékül „A Nílus menyasszonya” szerepét betöltő színésznő, Szaud Szerwat képét is.

Manapság már nem kell a szeszélyes Nílust kiengesztelni. Duzzadó vizeit gátak közé szorítják, és mérőföldre árasztják el partjait. Helyenként víz alá kerülnek az ókor csodálatos művészi, vallási emlékei, templomok, sírhelyek, szobrok. Néhány évtized múltán az utókor csak fényképekről szerezhet majd tudomást hatalmas épületekről, sziklába vájt díszes oszlop-csarnokokról. A kisebb, szállítható műemlékek az európai és amerikai múzeumokban kaptak helyet.

Az afrikai folyók abban különböznek az Európában hömpölygő vizektől, hogy középsza-kaszaikon vízesések vannak. A Níluson hat ilyen szakasz akadályozza a hajózást, és a legnagyobb zuhatag a Vádi-Halfa sziget táján van.

Ez a Vádi-Halfa nekünk nemcsak mint vízesés érdekes. Évtizedekkel ezelőtt kusza betűkkel írt arab levél érkezett Magyarországra. A levelet elküldték nekem lefordításra. A levél írói azt állították, hogy Vádi-Halfa núbiai lakói magyar származásúak, és rokoni alapon segítséget kérnek a magyar kormánytól és minden magyar embertől, aki örömtől áthatva keblére akarja ölelni elvesztettnek hitt testvéreit. A hír a sajtóban is feltűnést keltett, és én levelezésbe kezdtem önként jelentkező núbiai magyarjaimmal. Arabul írtam nekik, amit papjaikkal felolvastattak maguknak, és mivel ők maguk írni nem tudtak, papjaik válaszoltak.

A levelezésből sok minden kiderült. A külföld minket *hungarus*-nak ismer, de a magyar törökül *madsar*, s az egyiptomiaknál: *magar*. Ez a szó számos álmódosóból igen messzemenő következtetéseket váltott ki. Dél-Arábiában van egy *mohar* nevű néptörzs, Indiában a Nerbadda folyó mentén *mogurok* élnek. Egy arab író barátom lelkendezve értesített, hogy a nagy Mutanabbi arab költő (megh. 965) egyik ódájában a verhetetlen „*madsar*”-okat dicsőíti. Afrikában nem ismeretlen a magyar név, hiszen arabul ezzel illetik a még forgalomban levő Mária Terézia tallérokat. Számos arab neve Nagy, és ez a név sok kairói cégtáblán szerepel.

De mi van mindeme névhasznosság mögött? Semmi más, csak tévedés. A dél-arábiai *moharok* semita nyelven beszélnek az indiai *mogurok* nevének jelentése: „domblakó”. Mutanabbi *madsarja* ékes arab irodalmi nyelven „nagy sereg”-et jelent, a sok arab „Nagy” csak írásban hasonlít a magyarhoz, de mint tulajdonnév tösgyökeres arab szó, és helyes kiejtése *Nádsi*, Egyiptomban *Nági*, jelentése: a menekülő...

Áttanulmányoztam a krónikákat, hogyan kerülhettek ezek a „magyarok” a szudáni Vádi-Halfa szigetére. Ugyanolyan barna bőrűek, mint szomszédjaik, ugyanolyan arab nyelvjárást beszélnek, mint szomszédjaik, és legendáikban csak halvány nyoma van annak, hogy idegenek térítették meg őket az iszlámra. Ezek az idegenek arab törzsek voltak.

A XVI. századtól kezdve a törökök uralkodtak Egyiptom fölött. A törökök nem hatoltak be Szudánba, magyarországi hadifoglyok tehát nem lehetnek őseik ennek a núbiai lakosságnak, amely bennszülött núbiai asszonyokkal házasodott össze. A gyermekek és unokák századok óta núbiaiak, akik csak saját nyelvüket beszélik, amiben nyoma sincs magyar szónak.

Az a számos magyar látogató, aki elkerül Vádi-Halfára, jóhiszeműen elfogadja, hogy ezek a núbiaiak magyar eredetűek.

*

...De hiszen mi Kairóban vagyunk! Hosszú sétáink után fáradtan és éhesen térünk vissza szállodánkba. Ott az évtizedes hagyományú félig arab, félig európai ételleket fogyasztjuk, de elhatározzuk, hogy eredetibb és változatosabb étrendet keresünk.

ELSŐ LÁTOGATÁS AZ ARAB TUDOMÁNYOS, AKADEMIÁN

Ezzel Kairó „profán” jellegű bemutatását be is fejeztem, és sor került első hivatalos látogatásomra az Arab Tudományos Akadémián.

Kilépve a hotelből, a járda szélén fölemeltem karomat. Ez Kairóban jeladás, hogy taxit kérek. A taxik magánvállalkozók tulajdonában vannak. Két-három sofőr összeáll, kocsit vásárol, és fuvarozza az utasokat. A fehér-fekete, igen elegáns kocsik vezetői állandóan utasra vadászva keringenek, és egy karfelemelésre hárman-négyen villámgyorsan lefékeznek, s odaállnak. A vezető néhány évvel ezelőtt még lovat vagy tevét hajtott, és autóját is áthajszolja minden akadályon. Az idegen utasnak eláll a lélegzete, amikor a sofőr a zsúfolt úttestről, ha jónak látja, felhajt a járdára, a járókelők pedig a kertek vaskerítéséhez lapulnak. Az autó szerelvényfalán kis táblán rövid arab mondat olvasható: „Allahban bízom!” Bizony nem bízhatunk másban ezen a hirtelen motorizált Keleten, mint Allahban, aki azonban sohasem vállalt felelősséget meggondolatlan teremtményeinek tetteiért.

Az Arab Tudományos Akadémia a harmincas évek elején alakult, az európai tudományos társaságokhoz hasonló céllal és jelleggel. Arab nyelvű kiváló tudósokon kívül néhány európai orientalistát is tagjává választott, hogy kiegyenlítse azt az ellentétet, amely a mohamedán világnézet alapján álló tudósokat elválasztja a szigorú elemzéssel, gyakran elfogult bírálattal élő orientalistáktól, összhangba akarja hozni a nyugaton kifejlődött tárgyilagos módszert az iszlám évezredes társadalmi gyökerébe kapaszkodott, hitbeli érzésvilággal.

Célkitűzését évek munkája diadalra segítette. Védnöksége alatt az arab nyelvű tudomány ma méltó párja annak a kulturális fellendülésnek, amely annak idején Bagdadban és Andalúziában a IX. századtól a XIV. századig Európa tanítómestere volt. Az akkori arab közkönyvtárakban százezernyi kézirat állt a kutatók rendelkezésére, míg Európában csak a keresztény papok tudtak olvasni, és csak néhány száz latin fóliánst őriztek kolostoraikban.

A kairói Tudományos Akadémia az arab nyelv irodalmát választotta kizárólagos tárgyává. Ebbe beletartozik a történelem, a vallásjog és a vallás, a nyelvészet, a filozófia, és a leíró földrajz is. A természettudományokkal és az orvostudománnyal különálló tudományos kutató és kiadó intézetek foglalkoznak.

1956 nyarán váratlanul ért a hír, hogy ez a nagy tekintélyű tudóstársaság levelező tagjává választott. Rajtam kívül még a világhírű angol Sir Hamilton Gibb és a francia Louis Massignon, az *Académie Française* „halhatatlanja”² lett az Arab Akadémia tagja.

² A Francia Akadémia negyven választott tagja a „40 halhatatlan”.

A taxi nyílsebesen visz át a Nílus hídján, elsuhan az állatkert mellett, és olyan iramban hajt Gizah előkelő külvárosának fő útján, mintha a piramisokig meg sem akarna állni. De szerencsére mégis megáll, és beléphetünk a kicsi kertbe, amelyben az Akadémia díszes palotája áll. Felmegyünk a márvány lépcsőkön, a szolgák illedelmesen köszöntenek. Bevezetnek az előcsarnokba és leültetnek. Megmondom nevemet, és az egyik szolga eltűnik az üvegajtó mögött. Komoly arcú, kissé kreol bőrű férfi, Sauki Amin rohan ki az ajtón és nyakamba borul.

- *Ahlan va szahlan* - mondja lihegve, azután mélyen meghajol feleségem előtt. Kató a betanult néhány arab szóval viszonozza az üdvözlést. Sauki Amin már vonszol be szobájába, karosszékbe ültet és tapsol. Most jön a kávé, a mentolos tea, a kert virágaiból tépett óriási csokor, és sok-sok beszéd azon a ritmikus arab nyelven, amely úgy zúg, mint a harsona, és rimes prózájával költeménynek hat.

Sauki Amin, a titkár, egykori tanítómesterem, az arab irodalom fáradhatatlan bányásza. Réges-régen, amikor az Azhar mecsetiskola szőnyegein ülve bújtam a vallásjogi könyveket, ő is azharita sejk volt. *Galabiát* és turbánt hordott, és csak délután volt hajlandó puritánságából engedve szivarra gyújtani. Arab irodalmi szövegeket olvastatott velem. Az 1400 éves, kimeríthetetlen mennyiségű arab irodalom minden művét ismerte, és szinte fejében őrizte, mint valami kincsházban. Emlékezőtehetsége bámulatos volt. Hiába próbáltam valami ritka szóval kifogni rajta. Sohasem sikerült. Az Akadémia nem választhatott jobb, tanultabb titkárt nála. Idegen nyelvet nem tud, de az arabot tökéletesen ismeri. Ezt kevés arab tudós vagy író mondhatja el magáról.

Megérkezésem híre azonnal elterjedt az Akadémián. Egymás után jöttek a tagok. Dr. Manszur Fahmi pasa, az elnök, magas termetű, előkelő külsejű tudós. Számos irodalomtörténeti műve maradandó becsű. Kézen fogva vezetik be a vak dr. Táhá Huszein professzort, aki egykor úttörő, bíráló előadásaival magára vonta a maradi és klerikális körök haragját. Tanszékétől megfosztva, sokáig hírlapírással kereste kenyerét. Mint a keleti vak embereket általában, szeme világa helyett csodálatos memóriával áldotta meg Allah. Titkárai olvassák fel neki a könyvek százait, és műveit diktálva, emlékezetből idéz. Már mint vak diák Párizsban tökéletesen megtanult franciául egy leánytól, akit később feleségül is vett, és ez az egykori diáklány - gyönyörű és finom jelenség még ma is - nemcsak a helyzetből adódó fizikai és szellemi nehézségeket vállalta, hanem értékes munkatársa lett, és támasza maradt férjének egész életén át. Táhá megtanult latinul s görögül is, olyannyira, hogy az ókori nagy műveket arabul tolmácsolhatta. Ritka teljesítmény ez az arab világban.

Eljött Haszan az-Zajjít író és irodalomtörténész, és a szelíd lelkű Ahmed Amin, aki eredetileg az Azhar mecset vallásjoghallgatója volt, de becsvágya továbbvitte, megtanult angolul, és mély történelemtudására támaszkodva, megírta több kötetben az iszlám hajnalát és reggelét.

Eljött Mahmoud Teymour bey, a néhai híres tudós könyvgyűjtő, Ahmed Teymour pasa daliás fia. Láttára felugrottam székemről és feléje siettem. Hiszen évtizedek meleg barátsága fűz hozzá! Megöleltük egymást. Teymour az új arab novella- és regényirodalom megindítója és legismertebb képviselője. Talán negyven kötetre rúg irodalmi *oeuvre*-je, és számtalan nyelvre lefordították novelláit. A tudós kollégák körülfogtak, és melegen rázogatták kezemet. Megbeszéltük székfoglaló előadásom idejét és Petőfi néhány költeményének arab fordítását. Petőfit 1940-ben egy kairói folyóiratban ismertettem, kiemelve, hogy a mi nagy lírikus költőnk bevitte az irodalomba a tiszta népi egyszerűséget. Legyen példa az új arab költőknek, ne halmozzák verseikben a ritka, kétértelmű, játékos szavakat, hogy az olvasó előtt fitogtassák nyelvi tudásukat. A dolgozatnak, amely több Petőfi-vers fordítását is tartalmazta, nem várt hatása lett. De én egy nagyobb szabású arab nyelvű Petőfi-antológia kiadására akartam rábírní az

Arab Akadémiát. Csak évekkel később fordított egy kötetnyit segítségemmel Amin Hasszuna barátom, de az én tervem még eddig nem valósult meg.

Irodalom, művészet és nyelvészet zsongott körülöttünk az Akadémia zöld posztóval borított asztalánál. Közben a szolgák szorgalmasan hozták az illatos kávét, a mentolos teát, és a dohányosok sűrűre füstölték a levegőt. Kifulladásra, de a témát ki nem merítve kezdtünk búcsúzni. *Ila liká*, a viszontlátásra, *fî amán Allah*, Allah oltalmazzon! - hangzik a búcsú-formula, és mi ismét taxiba szállva, száguldunk hotelünk felé.

A SZUDÁNI NAGYKÖVETNÉL

Délutánra új program vár: egy szudáni küldött Budapesten meghívást adott át a khartumi egyetemről. Erről most szó sem lehet, hiszen hosszú előadótam, egészen Indiáig, rövid hónapokra van szabva, de illik a kairói szudáni nagykövethet tisztelegő látogatást tenni.

A szudáni nagykövetség palotája, Zamálekben, gyönyörű épület. Kéménye természetesen nincsen. Hiszen Egyiptomban, és még inkább Szudánban, mindig süt a nap. Minek fűteni? Ha télen estefelé hűvös levegőt küld a sivatag, meleg sálakkal védekeznek ellene. De mi a huszonöt fokos utcáról léptünk be a márványpalotába, és fáztunk a pompás váróteremben, amelyből óvatosan kirekesztették a meleget. Kényelmes karosszékbe ültettek, velünk szemben hatalmas természetű szudáni sejk ült, fején gömb alakú, óriási turbán, mellette egy tisztas öreg egyiptomi sejk, kezében vastag, bunkóforma bottal.

- Minek ez a szerszám? - kérdezte Kató.

- Otthon, valahol a sivatag szélén az állatok ellen védekeznek vele. Az állatok félnek tőle, és messze elkerülik. De a bunkó a tekintély jele is. Mert akinek joga van ilyen botot hordani, az a falu bírója, tanácsadója, ura. Arabul „támasz”, *umdá* a neve, és igen nagy a tekintélye. A közigazgatásnak a múltból ittfelejtett képviselője, a rend őre, a nép bizalmasa.

Rajtuk kívül még egy, fekete lepelbe burkolt, zokogó mohamedán nő ült a teremben, és mélyen árnyékolta, könnyes szemét hol az *umdá*ra, hol félénken ránk emelte. A sejkek valami gazdasági kérdés taglalásába merültek, ügyet sem vetettek az asszonyra. Én azonban nem bírtam kérdés nélkül szemlélni bánatát, és megszólítottam. Megmondtam neki, hogy az Azhar mecset sejkje és mekkai zarándok vagyok, ne féljen tőlem. Sajnálattal látom, hogy valami bánat érte. Közben a két sejk bement a nagykövethet, és mi a nővel magunkra maradtunk. Fátylát félig elhúzta sápadt arcáról, és könnyeit letörölve, feltűnően tiszta arabsággal válaszolt:

- *Já seik Abdul-Karim*, Allah áldása kísérjen, köszönöm jószágodat és a *szajida* jóságát, de rajtam csak a nagykövet és Allah segíthet. Bárcsak könnyeimmel meglágyíthatnám szívét!

- Jóasszony *ukhti*, testvérem, de mondd meg, mi történt veled?

Tétován nézett ránk, és hallgatott. Kisvártatva mégis megszólalt:

- Boldogan éltem urammal Szudánban, három gyermekünk is született... A szudáni falvak gyönyörűek... pálmaligetek, rizsföldek között jó emberek lakják őket. Szorgalmasan dolgoztunk a kicsi földön, és minden olyan békés volt. Uram, Szalim, jó barátságban volt a szomszéddal, aki aztán otthagya földjét, elment Kairóba, és egy szállodában dolgozott. Rávette Szalimot, hogy ő is jöjjön Kairóba, pénzt keresni. A városban sok pénzt lehet keresni!

Szünetet tartott, megtörölte arcát, és elgondolkodva nézett maga elé.

- *Fulúsz, fulúsz!* a pénz! igen a pénz! ez volt a csábító. Elhagytuk a szép falut, mindnyájan eljöttünk Kairóba, és barátunk azonnal állást is szerzett. Szalim kapus lett egy nagy épületben,

én mosodában dolgoztam. De Szalim inni kezdett. Sokat ivott, és mindig részegen jött haza. Ó, Allah bocsásson meg neki! A város és a pénz és a sok barát megrontotta őt. Ha szóltam miatta, megszidott és megvert. A férj megverheti feleségét, Allah irgalmas, de eltiltotta az ivást! Egy éven át minden pénzünket elitta, és amikor itt álltam kifosztva, nem jött többé haza, megszökött egy arab asszonnyal!

Nem folytatta tovább, hangját elfojtotta a zokogás.

Kató az asszony vállára tette kezét, és szerette volna megvigasztalni a zokogót.

- *Ukhti*, testvérem - mondta -, *jargi* - tagolta - vissza fog jönni, *mazbút*, bizonyosan.

Az asszony felsóhajtott:

- Én szeretem őt, és megbocsátok, de a törvény, a *seriat*, az nem bocsát meg! *Já seikh al-muhtaram*, ó tiszteletre méltó seik - suttogta felém -, te tudod, mi lesz vele, ha elfogják. *Ziná!* Házasságtörés! Megkövezik őt is, a csábító arab asszonyt is! Ezért jöttem a nagykövethoz, hogy segítsen, Allahra kérem - mondta, és ismét záporozni kezdtek könnyei.

E pillanatban nyílt az ajtó, és a titkár kért, hogy lépjünk be. A nagykövet a keleti ember szokott közvetlenségével fogadott. Tapsolt, mire feleségemnek feketekávé, nekem teát, továbbá egy vaskos könyvet hoztak. A nagykövet, mint a legtöbb arab, üres óráiban verseket ír. Nem is fukarkodik verseivel. Alig, hogy szippantok néhány kortyot a teából, már hallom is, ahogyan minden szót szinte simogatva, olvassa könyvének egyik lírai költeményét. Az éjszakáról, a szerelem éjszakájáról, amely elől a hold felhőbe menekül, a boldogságról, amely egyformán látogatja meg Allah minden teremtményét.

Hálásan megköszöntem a könyvet, a megható szavazást, és Allah kegyelmét kértem a nagykövetre és minden jótettére. Siettünk ki a szalonból; a szudáni asszony lehajtott fővel, lassú léptekkel ment be a szerelem költője, a nagykövet elé.

A hűvös márványpalota után jólesett a délutáni napsugár, amely elöntötte egész énünket, illatot fakasztott a kertek virágaiból, és talán segített felszárítani a fájdalmas könnyeket...

MOHAMED ALI ARANYCSARNOKÁBAN

Kairói tartózkodásunk ebben az évben egy időre esett az arab írók kongresszusával. A meghívásnak eleget téve, elmentünk hát Mohamed Ali egykori palotájába. Mohamed Ali herceget annak idején ismertem. Gyakran voltam vendége, sőt egyszer a péntek déli imát vele végeztem el palotájának kis mecsetjében. Őszülő szakállú, mozgékony, rendkívül művelt ember volt, franciául, angolul, németül és törökül egyforma könnyedséggel beszélt, és alaposan ismerte a nyelvek irodalmát. Mivel a fiatal Faruk királynak nem volt fiúgyermeke, ő lett volna a trón örököse, amíg eme jelképes tisztségétől a halál föl nem mentette. Óriási birtokait és kairói palotáját az egyiptomi köztársaság államosította, lakását ma a turisták meglekintetik.

A palotát hatalmas fallal kerített park övezi. Kocsink behajt a parkba. Keleti varázs ez? vagy égnek a bokrok és fák? Ó nem, csak a park fái elrejtett apró, színes villanykörték ontják fényüket a virágokra és levelekre. Mintha számtalan szentjánosbogár csillogna a szellő érintésére remegő lombzatban.

Az írókongresszus költői előadásait e palota csillogó, díszes csarnokában rendezték. Az arany falak még ragyogóbban tündököltek a költők ritmikus verseinek visszhangjától. Egymás után léptek a dobogóra Marokkó, Algír, Tunisz, Líbia, Egyiptom, Szudán fiai, palesztinai arab,

szaudi-arab, jemeni, libanoni, szíriai, kuwaiti és iraki költők. Nemes versenyre keltek egymással, bírálták egymás verseit.

Az arab vers születésétől haláláig kíséri az arabot, és az arab vers végigkíséri az arab történelmet. Mielőtt a Korán Allah sugallatára meghívta Mohamedet, a törzsek büszkék voltak költőikre, és évente költői versenyeken tüntették ki azokat, akik a legelragadóbban dicsőítették a törzs erényeit, hősiességét, asszonyaik hűségét. Olyan félelmetes hatást ért el némely költő, hogy gúnydala hallatára földre vetették magukat, mert úgy érezték, a szó fájóbb sebet üt, mint a lándzsa. Mohamed próféta is rimes prózában adta tudtára ihletét kortársainak és híveinek.

Az arab költők száján egyesült irodalmi szintre a sokféle tájszólás, és az irodalmi nyelv, amelyet a Korán szövege szentesített, ma változatlan alakban él Marokkótól Indiáig.

Az arab moszlimok az idők folyamán számos birodalmat alkottak, amelyek az Atlanti-óceántól Közép-Ázsiáig terjedtek, számtalan idegen népelemmel gazdagítva vérüket és kultúrájukat. Minden törzs a maga módján ejtette ki a szavakat, és torzította el az eredeti hangokat, kifejezéseket. De ezeket a népies beszédeket a szigorú arab betűkkel nem lehetett leírni, és a tudósok a Koránra támaszkodva, megőrizték az irodalmi nyelvet. Otthon, az utcán vagy a piacon mindenki a saját tájszólásával, hanyagul „elkenve” beszél, de iskolákban, szónoki emelvényeken és tudományos társaságban csak az irodalmi nyelv használható, amelyet a művelt ember megért.

Az arab irodalmi nyelv ma a legerősebb, talán az egyetlen erős kapocs, amely a különféle uralom alatt élő arab népeket összeköti. Az iskolákban most különösen nagy súlyt helyeznek az arab irodalmi nyelvre, mintha éreznék, hogy csak ez lehet az arab egység alapja.

A költők verseiknek egy-egy sorát többször ismételték, hogy a hallgatóság teljesen fölfogja a szinonimák zenéjét, a képek színét, a szójátékok zamatját és a hasonlatok festői szépségét. Egy-egy verssor hallatára felcsattant a taps. Valóban nagy művészet az arab költészet, és méltán hirdeti az arab génusz diadalát.

A kongresszus szünetében találkoztam régi író barátaimmal: a forradalmár Sauki Bagdádival, akit még Damaszkuszból ismertem, a szíriai Szaid Akllal, aki lángoló szerelmi verseivel hozta tűzbe a hallgatóságot. Ott volt Abdurrahmán Szidki, az opera igazgatója, aki a IX. századbéli Abu Nuvász bordalköltőről írt festői tanulmányt, az őszülő, de még most is daliás Abbasz al-Akkád polihisztor, és a fáradhatatlan Abdul-Munaim al-Khafádsi, az Azhar egyetem irodalomtanára, aki kézen fogva odavezetett egy kis csoporthoz, mely feltűnően szép, fiatal hölgyet vett körül.

A csoportból eléem jött Taufik al-Hakim drámaíró, hogy ő mutathasson be a hölgynek. A társalgás folyamán úgy éreztem, mintha a szépséges hölgy nem lenne arab. Ezen elgondolkozva, s hollófékete hajától és mélytűzű szemének sugarától megbabonázva, gátlással küszködve dadogtam el néhány udvarias mondatot. Ám megszólalt a harang, amely jelezte, hogy a kongresszus folytatja munkáját. A szépséges hölgy hófehér kezét nyújtotta, miközben csuklóján megcsendültek a karperecek, és én mély meghajlással búcsúztam.

- Ki volt ez a csodálatos, gyönyörűséges szépség? - kérdezte Kató.

- Nem tudom! - feleltem. - De nem egyiptomi! Inkább szíriai, vagy talán török.

A szavalás késő estig tartott.

Elhagytuk az aranycsarnokot, el a színes lámpáktól csillogó parkot. A Fuád úton kiszálltunk. És ekkor, késő este, egy árkád alatt gyönyörű, 11-12 éves kisfiú vonzotta magára tekintünket. Csengő, dallamos hangon monoton éneket énekelt.

- Mi ez a dal? - kérdezte Kató.

- A Koránból énekel verssorokat - válaszoltam.

- És miért akad el így egy-egy mondat után? Ez olyan szomorú!

- Így k e l l énekelnie...

- De miért sír? - kérdezte, és már sietett is a kisfiú felé. - Miért sírsz? - faggatta felindultan, magyarul, úgy érezte, hogy a fájdalomnak semmilyen nyelv nem idegen; de a gyerek közelében megtorpant. Mert míg énekelt a fiú, arca átszellemült, szeméből patakzott a könny, de nem a sírás könnye. A szem folyt.

- Vak - mondtam komoran -, szemét kimarta a trahoma, amit a legyek terjesztenek. - Vak - ismételt meg -, mert ez volt mindig is a kelet átka, a csillogás mellett a szegénység és tudatlanság... a gazdagok dölyfös jóléte és a szegények belenyugvása...

És a fiú énekelt tovább:

- „*Já ajuhajálládziná ámánu túbu ilálláhi taubátán naszúhán*”, ó ti, akik hisztek, forduljatok Allahhoz őszinte könyörgéssel, talán az Úr eltávolítja tőletek a bajt, és bejuttat a kertekbe, amelyek alatt folyók csobognak. A világosság fog minket ott vezetni. Ó, Uram, tedd a mi látásunkat tökéletessé Tenálad, ha már a földön elvesztettük azt... (Korán, 66. fejezet.) - Az átszellemült arc, a csengő gyermekhang még soká kísértett álmainkban.

A VASORRÚ BÁBA

A National Hotel hallja teljes üzemben volt. Szomszédságában van a Perroquet éjjeli mulató, és az ott fellépő táncosnők itt a hallban készülődnek a fellépésre. Görög, örmény, francia, sőt magyar is akad közöttük. Az aranyifjúság bálványképei, és gyakran sikerül szerencsés házasságot kötniök vagyonos egyiptomi fiúval.

Álmosan hajtottuk le fejünket a kemény, gyapottal tömött párnákra, és csakhamar álomba merültünk. Éjfél elmúlhatott, amikor hangos üvöltés zavarta fel a folyosó csendjét. Felriadtunk, és kiléptem szobánkból.

- Mi történt? - kérdeztem a szolgától -, mi ez a szaladgálás és üvöltés?

- Semmi - válaszolta mosolyogva -, csak az *agúzra* megint rájött a roham, és tör, zúz, ordít.

- Ki ez az *aguz*, ez a vénasszony? - kérdeztem.

- Uraságod szomszédja - felelte. - Még nem látta? Egész családjával itt van Alexandriából. Ő a nagyanya, a *gadda*, a többiek: lányai és az unokák. Érdeemes megnézni - mondta, és már kísért is a szomszédos lakosztály nyitott ajtaja felé.

Benéztem a szobába. Az ágyon terebélyes asszonyi szörny ült. Szájában hosszú csibuk. Körülötte ördögfiókák. Amint megpillantottak a szolgák között, hangosan vihogni kezdtek valamennyien. Maga a vasorrú bába ismét felüvöltött, teljes erőből. Ijedten húzódtam vissza, és most már komolyan szóltam a szolgákhoz:

- Miért nem hívtok rendőrt? Hiszen a hasis szívása szigorúan tilos, és súlyos büntetéssel jár, különösen, ha valaki éjnek idején botrányt csap!

A szolgák arcára kiült a rémület.

- *Szejdi'l karim*, kegyes uram, Allahra kérjük, bocsásson meg. Az *aguz* igen gazdag, régi kedves vendége a hotelnek. És amikor hasist szív, valamennyiünknek nagy *baksis* jár.

Én azonban hajthatatlan maradtam. Nekem aludnom kellett, és nem lenetek bűnrészes a hotel személyzetével. Visszasiettem szobánkba, megnyugtattam halálra rémült feleségemet. Elhatároztam, hogy szólok a szálloda igazgatójának és a rendőrségnek, vagy intézkednek, vagy elhagyjuk a szállodát.

Reggel későn ébredtünk, és fáradtan mentünk le reggelizni. A liftes fiú a fülünkbe súgta:

- Az *aguz* és pereputtya már hajnalban elutazott, nem tudom, miért mentek el ilyen gyorsan!

Mi tudtuk! Fellélegzettünk! Sajnos, a kábítószeres élvezete egyik legelszomorítóbb átka a keleti életnek. Vajon csak a keletinek? Nem tudom! Sokszor olvasni arról, hogyan csempészik át a drága mérgeket a határokon.

A kínos éjszakai kaland után délelőttünket a pihenésnek szenteltük. Kairó szívében, a „kis bazár”-ral szemben van egy svájci származású kávé kerthelyisége, ahol „francia kávé” és a legfinomabb édességek kaphatók. Csobogó szökőkút apró medencékbe csorgatja a vizet, és frissítően enyhíti a decemberben is tűző déli nap melegét. A „Groppi” a művelt, előkelő egyiptomiak kedvenc találkozóhelye.

Európai légkör veszi körül a sok fezes látogatót, aki délutánonként szívesen hallgatja a szalonzenekar klasszikus melódiáit. Asszonyok is eljönnek férjükkal, barátnőikkel. Szívesen élvezik Európa hideg nyencségeit, sőt, Allah bocsá'!, rózsaszínű tiltott sonkáját is megízlelik Egyiptom simogató napsugara alatt. Én éveken át gyakran ültem a Groppi fái alatt íróbarátaimmal, Szaláma Muszával, az egyiptomi szociológus tudóssal, Amin Haszunával, Abdurrahmán Szidkivel és bájos spanyol feleségével.

Most feleségemnek beszéltem el kutató múltam felbukkanó emlékeit. S miközben ő minden hangomra feszülten figyelt, szeme meg-megakadt az asztalunk előtt elhaladókon.

- Nos - kérdeztem -, hogy tetszenek Afrika gyermekei?

- Kairó modern női talán öntudatosabbak és sokkal kedvesebbek, mint mi, európaiak... - mondta. - Mindig és mindenhez feketét viselnek, s ez mégsem hat egyenruhának. Büszke, kedves és magabiztos nők, a feketét úgy hordják, mint sorsukat, mint az életüket.

Bólintottam:

- Az arab Leila név éjszínűt, sőt éjszerűen sejtelmeset jelent, és ez a legtöbb kairói arab nőre ráillik. Valamennyinek gyönyörű a haja és mélytűzű fekete a szeme. Ilyenkor eszembe jut a sok európai nő, aki puha barna haját mesterségesen sápítja el fakó szökére. Nem szállhatok szembe a divattal, de nekem megmarad szépnek a sötét haj és a fekete szem.

A KIRÁLYNÉNÁL

Délutáni pihenésünkből halk kopogtatás ébresztett fel. Eljött Abdul-Munaim Khafádsi, és félénken nézett be hozzánk. Az Azhar egyetem arab irodalom tanárának külseje olyan, mint egy falusi tanítóé. Alázatosan köszön, mintha bocsánatot kérne, hogy jelenlétével zavar. Pedig nagy tudású férfiú, aki számos irodalomtörténeti könyvével közismertté tette nevét az arab világban.

Betessékelem a szobába, és helyet kínálom. Szabadkozik, nem akar leülni, amíg mi nem foglalunk helyet. Akkor ontja elénk az iszlám-tanította üdvözlő szavakat. Meg kell nyugtatnom, hogy jól vagyunk, és nagyon örülünk látogatásának. Ez kissé felbátorítja, és végre folyékonyan kezd beszélni:

- Dina hercegnő, Huszein Jordániái király volt felesége, ma délután szívesen látná *hadszi* Abdul-Karimot és feleségét teára. Több tudós barátja is jelen lesz.

Feleségemre néztem. Ki ez a Dina hercegnő, volt királyné, és honnan ismer engem?

Khafádsi sietve tájékoztatót.

- Az írókongresszuson Taufik al-Hakím mutatta be uraságodat Dina hercegnőnek.

- Hát ő az a szépséges hölgy, akinek kilétét találgattuk - szólalt meg Kató, és kérően nézett rám.

Szívesen fogadtam a meghívást, és alig adtam ezt Khafádsi tudtára, ő máris sietésre unszolt.

- A kocsit lenn áll. Meádiba, Kairó kertvárosába kell mennünk - mondta; míg gyorsan felöltöztünk, ő lent a szálloda halljában várt.

Az autó a szokásos sietséggel rohant velünk. Abdul-Munaim Khafádsi közben elmondta, hogy Dina, Huszein jordániái király felesége túlságosan egyhangúnak tartotta az ammani palota életét, ahol szellemi vágyait nem elégíthette ki. Emellett túlságosan világiasnak érezte a légkört. Mulatságok, felvonulások, táncvigalmak neki csupán fárasztóak voltak, és semmit sem tanulhatott belőlük. Kairóba vágyódott, ahol több egyetem és tudományos társaság virul, és Nasszer elnök szívesen teljesítette kérését. Dina elvált urától, megvált a királynéi méltóságtól, és mint a kairói egyetem angol irodalmi előadója, Meádiban tökéletesen boldog. Ha szépsége nem lenne is oly varázslatos, ez az elhatározása méltán megragadta képzeletemet. Örültem a meghívásnak.

Az út Meádi felé kies tájakon át vezet. Meádi tulajdonképpen Kairó üdülőhelye, ahol magas fák övezte, illatos kertekben, tornácok villáiban, balzsamos levegőn, távol a nagyváros zajától pihenhet a szerencsésebb halandó, a vagyonos osztály tagja. Pálma- és narancsfák, mandarinfák és a „konzul lánya” nevű vörös virágkorongok között a béke és csend paradicsomává lett Meádi.

Khafádsi professzor barátunk éppen befejezte tájékoztató mondatait, amikor az autó megállt a palota kertje előtt. A félhold fakó fénye kísértetiesen szűrődött át a fák lombjain, és halvány kékes színt lopott a villa falára, amelyet helyenként virág-folyondár védett az incselkedő szélről. A kert kapuját két testőr őrizte, nehogy illetéktelen személy zavarja Dina nyugalma és tanulmányait.

Érkezésünkre fehér *galabiás* szolga sietett elénk, majd egy titkárnő bevezetett a kerek fogadóterembe, ahol európai stílusú, aranyozott támlájú karosszékekben és kereveteken már több vendég pihent.

A szépséges Dina hercegnő európai szabású, ezüst ruhában sietett elénk, és be akart mutatni vendégeinek. Valamennyien nevetve fogadták bájos igyekezetét, mert régi ismerősök voltak: a polihisztor Akkád, Abdurrahmán Szidki, és az eleven könyvtárként állandóan verseket idéző Kámil al-Kiláni.

A háziasszony egy kerevetre ült, és kérte, hogy feleségem, az egyetlen asszonyvendég, ugyancsak a kereveten, balján foglaljon helyet, míg engem jobbára, egy díszes karosszékre ültetett.

Amire a kávé megérkezett, már nagyban folyt a társalgás. Khafádsi szokott szerénységével igyekezett elhárítani dicsérő szavaimat. Örültem, hogy Dina mellém állt, amikor a tudós Ibn

al-Mu'tazz irodalmi munkáiról írt kiváló könyvéről szóltam. De mintha Dina hercegnő Ibn al-Mu'tazz említésére halkán felsóhajtott volna. Észrevettem megindultságát, és mire a kávé után néhány szendvics és tea következett, más tárgyra tereltem a beszédet, Ibn al-Mu'tazz ugyanis nemcsak tehetséges költő volt, aki sok tekintetben úttörő műveket alkotott, hanem az abbaszida fejedelmi család tagja is. Nem vett részt a palota víg életében és cselszövéseiben, mégis összeesküvés áldozata lett. Muktafi kalifa halála után, 908-ban, akarata ellenére őt kiáltották ki kalifának, de egy nap múlva a török gárda elfogta, és megfojtotta. Ez lett szomorú sorsa a szellemóriásnak.

Dina feleségemmel franciául, velem arabul beszélt, és amikor irodalmi kiejtését megdicsértem, így védekezett:

- Köszönöm jóindulatát *hadszi* Abdul-Karim, örülök, hogy jónak találja, mert anyanyelvem inkább török...

- *Pejgamber hazretlerine bin hamd olsun!* (a próféta öszentségére ezer áldás legyen) - kiáltottam fel meglepetve törökül, mire a szépséges háziasszony egy pillanatra szintén meglepődött, de aztán mint a csörgedező patak csevegett azon az édes hangú török nyelven, amely ifjúságom boldogító álma volt, mielőtt végzetes szerelmem az arabhoz láncolt.

A török szó könnyen folyik, mint az olvasztott arany, és százötven igealakjával az értelem legfinomabb árnyalatait is kifejezi.

- Mi eredetileg cserkeszek vagyunk, és családom Törökországban élt, de most anyám és nagynéném is velem van, Meádiban. Mindjárt le is hívatom őket.

Az egyiptomi tudósok jóindulatú mosollyal kísérték lelkesedésünket a török nyelv iránt. Egyiptom urai évszázadokon át törökök voltak. A mai előkelő családok is jórészt török származásúak. Finom arcélük, cserkesz anyjuktól öröklött szépségük ma is feltűnik.

Dina anyjának és nagynénjének mosolygó arca elárulta, honnan ered Dina szépsége. Kaukázusi cserkesz, családi öröklött kincs volt. Meádiban hirtelen török nyelvkoncert csendült fel. A gazdag török magánhangzókkal tarkított, törökös lágysággal kiejtett perzsa és arab idegen szók, amelyek a századok folyamán erősítették az eredeti török nyelvet, ritmikus muzsikával töltötték meg a termet. A perzsa közmondás jól ítél, amikor azt hirdeti: *zebán-i-arabi kuvvat, zebán-i-fárszi seker, zebán-i-turki huner eszt* - az arab nyelv erő, a perzsa nyelv cukor, a török nyelv művészet.

Annyira belemerültünk ebbe a nyelvművészetbe, hogy szinte elfelejtettük: egyiptomi barátaink egy szót sem értenek emlékeink felidézéséből. Szerencsére, új vendég érkezett. Mi elhallgattunk, és valamennyien felálltunk üdvözlésére.

Az új vendég nem volt egyiptomi, nem is török. Földig érő, arannyal szegett burnuszba burkolózott, fejét széles aranyszegélyű kendő fedte, amit aranyfonatú pánt szorított le. Szaudi-arab volt, aki megtartotta nemzeti viseletét: Talál ibn Szaud herceg, az arab királyi család tagja. Vele aztán már csaknem kozmopolita lett a társaság. Méltóságteljes meghajlással és baráti kézszorítással üdvözölt mindannyiunkat. Amikor nevemet meghallotta, és megemlékeztem, hogy Mekka-zarándok voltam, kissé meghökkent, azután kitörő örömmel újságolta, a jelenlevők bámulatára:

- Ó *hadszi* Abdul-Karim, ön megfiatalodott! Hol van a bajusza? Szakállá? Ön Mekkában annak idején fáradt öreg ember volt, most felfrissült ifjú!

- Honnan tudja fenséged? - kérdeztem.

- *Habbezá!* hát ez kitűnő! - kiáltott fel. - Gyermekek ifjú voltam akkor, amikor ön, *sejk* Abdul-Karim Mekkában a Kába előtt arabul imádkozott és beszédet mondott. Igen. Lassan beszélt, és minden szót megfontolt ami nekem akkor, ott a Kába előtt nagyon tetszett. Nem is felejttem el, hogyan mondta el a Korán trónversét: *Alláh! Lá iláha illa Huwa, aj-Hajj al-Kayyúm...*

Elcsodálkoztam. A társaság felsóhajtott: *Masallah, Saj adsíb!* (Mit nem tesz Allah! Milyen különös dolog!)

Talál herceg nem zavartatta magát, és tovább bizonyígtatta kitűnő emlékezőképességét:

- Nagybátyám, Abdul-Aziz király a palotában fogadta *hadsi* Abdul-Karimot, és amikor végigvezették a folyosón, az egyik boltív alatt mi gyerekek a Koránt tanultuk. Ön le is fényképezett minket. De ezt a fényképet sohasem láttam.

- Allah Akbar című könyvemben megjelent - feleltem -, s ha érdekli, elküldök majd egy lenyomatot.

- Értékes emlékem lesz - mondotta. - Sok mindent vissza fog hozni a múltból. Mert én nem élek Mekkában. Kairóban telepedtem le, egy bárkaházban lakom családommal a Níluson. Jöjjön el, szívesen látom a *szajidá*val együtt, ott is fényképezhet.

Hálásan köszöntem a meghívást, és visszazökkentünk Mekkából Meádiba, egy negyedszázadnyi időt átugorva, abból az időből, amikor még szakállas vén voltam én, aki azóta borotvált képű ifjúvá serdültem.

Akkád indította el újból a társalgást. Találhoz fordult:

- Fenségednek túl szigorú a vahhabita légkör Arábiában, ugyebár?

- Ami az erkölcsöt illeti, teljesen egyetértek vezetőnk, Abdul-Vahháb tanításával. Mi az abszolút kinyilatkoztatás elvét valljuk. Mert Allah akarata uralkodik nálunk, és nem az omladozó szabadság. Nálunk nem lopnak, mert a tolvaj kezét levágják, nálunk nem tivornyáznak, mert mi a józan ész képességét akarjuk megőrizni. De egészségem védelmére jöttem Egyiptomba, és itt jobban dolgozhatok, nyugodtan írhatom verseimet.

A szépséges Dina megszólalt:

- Talál herceg, nem olvasna fel néhány verset?

- Félek, hogy az én verseim nagyon régiesek, és nem nyernék meg tetszésüket. Allahot és a prófétát dicsőítem bennük. Igaz, van egy, ami talán érdekelné, ez azonban az európai élet ellen szól... ezt nem olvashatom fel, mert önök mind hódolnak az európai divatnak. Európai ruhát hordanak és... nos, *Ma'ádh Allah* (Allah bocsáss!), önök tisztelt női teremtmények fátyol nélkül ülnek itt, idegen férfiak között!

Valamennyiünket a kedves háziasszony vett védelmébe, természetesen önmagát is:

- De Talál herceg, a próféta (áldás és béke lengje körül) ezt nem tiltotta el - és felém fordult: -, nem igaz, *hadsi*?

- Amennyire ismerem a vallásjogot - feleltem szerényen -, a hercegnőnek igaza van. A próféta (áldás és béke lengje körül) a *hidsáb* szón, ami általában „eltakarást” jelent, nem a fátyolt és még kevésbé a múmiává burkoló sűrű leplet értette, hanem a női szemérmességet: a női hiúság csábítását akarta megelőzni, hogy a nő a maga tisztaságával példaképe legyen férjének, de csakis férjének, és gondos anyja férje gyermekeinek. A *hidsáb* a család őrangyala, nem pedig kacérkodó, átlátszó fátyol.

- *Habbezá!* (kitűnő!) - hangzott fel, és Talál maga is jóakarattal mosolygott szakálla fölött, bár láthatóan nem értett velem teljesen egyet.

Aztán az irodalomról, mégpedig az angol irodalomról kezdtünk beszélni. Ez nem volt Talál herceg területe, nem is érdekelte őt, és elgondolkodva szürcsölgette vég nélkül a feketekávé. Valamikor a vahhabiták a kávéivást is narkózisnak tartották, és elítélték, de Talál úgy látszik, e téren kissé engedékenyebb lett.

Már későre járt az idő, a hold intelemként beküldte egyik sápadt sugarát a szalonba, és mi lassan elbúcsúztunk egy felejthetetlenül kellemes, langyosan szellős estétől és a bájos házi-asszonytól.

KIS NYELVLECKE

Az éjjel alig aludtunk. Amikor a Szulejmán pasa úton az autóforgalom csökkent, a gyalogjárók vették birtokukba a területet, hangoskodásukkal. A keleti ember hangos. Mintha nem is bírna suttozni. Élete jórészt az utcán tölti, mintha nem is lenne lakása. Nem akkor alszik, amikor rendesen szokásos, tehát éjjel, hanem amikor álmos. Lehet, hogy ebben igaza van. De a keleti ember többnyire álmos. A gazdag arab nyelvnek a szendergés, szundikálás, bóbiskolás, álomba merülés és alvás különböző szakaszaira tíz szava van. Nagyon hasonló egymáshoz, és becéző alakban használatos. Mintha bizonyos jóindulatú elnézés rejtőznék a naplopás eme fajtája iránt: *kajlúla*, *khajlúla*, *dajlúla*, *szajlúla* és a többi *lúla*, amely már lágy hangjaival is álomba ringat. Mi, európai emberek csak csöndben alhatunk. Mire az utcai járókelők végül nyugovóra tértek, a közeli bódé számára, mint valami ébresztőóra, jelezte a reggelt. Ezt már nekünk is tudomásul kellett venni. Ó, ezek a hófehér, szép, kedves egyiptomi szamarak! Okos szemükből köszönet sugárzott, ha feleségem, aki rajongott értük, megsimogatta őket. Még hajnali, hosszan elcsukló iázásukat is megbocsátottuk.

A szálloda szolgálói már talpon vannak, és hozzák a reggelit. Nagyon megszerettek bennünket, mi is őket. Abdullah már megtanulta, hogyan kell gyorsan kitakarítani a szobát. Sukri, Awad és Azra egymásnak adják át a teendőket. Feleségem mindegyikről tud valami meghatót mondani. Sukri volt az „öreg Ezeregyéjszaka”. Azra szeme vágása ferdén fölfelé szalad, mosolya olyan kesernyésen szomorú, hogy biztosan róla írták a dalt az azrákról, akik csak egyszer szeretnek, de ha szeretnek, belehalnak. A liftes Maszrurt feleségem „Jó Szellem”-nek nevezte el, mert mosolya maga a jóindulat, Gadbánt pedig „Rossz Szellem”-nek, mert arca olyan, mint a kiégett vulkán, őt bizonyára nagyon meggyötörte a sors és előző gazdája.

Reggelire tojást, vaját, pirított zsömlét és joghurtot kapunk. A joghurthoz kanál kellene.

- *Min fadhlik Abdullah* (légy szíves Abdullah), *milakha!* (kanalat)!

- *Ejva* - mondja szolgálatkészen Abdullah, és elrohan. Néhány perc múlva lihegve érkezik egy sótartóval és diadalmasan átnyújtja.

- *Li emrik milahha!* (parancsára, sótartó!) - mondja. Fejemet rázom, és szótagolva ismétlem:

- *Milakha!*, nem *milahha!*

Meghökken, aztán fejére üt, és végre hozza a kanalat.

- *Ejva, ja szaidi, mafhúm* (rendben van uram, értem, ezer bocsánat)!

Ilyen ez az arab nyelv! Ötven év óta tanulom, félmillió oldalnyi arab szöveget olvastam és kivonatoltam, és Abdullah kanál helyett sótartót ért! Legyen ez intelem azoknak, akik az egyetemen arabul akarnak tanulni.

A délelőtti nap arany verőfényben úsztatta Kairót. A száraz, meleg sivatagi levegő szelíden simogatta arcunkat. Ahogyan az örökké kék egyiptomi ég mosolyog, úgy ragyog az utcán a töméntelen sok ember arca. Most Pesten talán esik a hó, vagy süvít a téli szél, a falvakban kemence mellé bújnak az emberek, várják a karácsonyt.

AKADÉMIAI SZÉKFOGLALÓ

A szálloda halljában Mahmoud Teymour kiváló író, jó barátunkat várjuk. Íme, már fel is tűnik elegáns alakja. Fején újabban már nem hord fezt, mert ez a török uralomra emlékeztet, hanem svájci berettet, ezzel is tüntetni akar a haladó gondolkodás mellett. Manapság a fez - vagy ahogyan Egyiptomban török-perzsa szóval nevezik: a *tarbus* - csak a hithű maradiak és az idősebbek viselete. A fiatalság födetlen fővel jár nyáron, télen, és ha megfázik, marokszámra szedi az *aszprót*. Az öreg sejkek, a tudósok, még ragaszkodnak a turbánhoz, mert úgy érzik, méltóságuk jelképe. Én régi fezemet őriztem kegyelettel.

Mahmoud elnézést kér a néhány percnyi késedelemért, otthon felejtette sárga, doboz alakú bőr irattáskáját. Haza kellett mennie érte. Nem tudom, mit őriz benne, de nélküle elképzelni sem lehet őt.

Autóba szállunk és sietünk az Akadémiára. Az arab tudomány e nemes méhkasában már zümmögés fogad. Szín pompás képet nyújt a sok tudós, ahogy csoportokban állva vagy a sarkokban elhelyezett bőrfotelekben ülve megbeszéli a nap munkáját. A délceg tuniszi-franciás Saukat Ali, a bő burnuszba bújt, széles turbánú bagdadi öreg Sabibi sejkkal tárgyal, az ébenfa színű szudáni al-Banna hevesen gesztikulálva magyaráz egy népies szót a krétafehér Az-Zajjának, a mongolos arcú alexandriai Khalafullah, az alexandriai egyetem dékánja hozzám siet, és melegen rázza kezemet. Most vezetik be a vak Táhá Huszeint, Massignon, az *Académie Française* „halhatatlan” tagja kíséretében. A fürgé Sauki Amin már tolja alá a széket, és mellette foglal helyet az elnök, Manszur Fahmi pasa. Ott van Mahmud Abbász al-Akkád, a még most is fiatalos tudós, aki örökölte kurd őseinek érdekes arcát, Taufik al-Hakim, akinek legtöbb színművét lefordították franciára. Ott vannak a szíriai tudósok: Sahbender, Kurd Ali, Számi Dahán doktor, a damaszkuszi akadémia elnöke és még mások.

Közéjük tartozom én is. Bevonulunk a nagyterembe, és a zöld posztóval letakart hosszú asztal körül leülünk. Még hallatszik, hogyan húzogadjuk a székeket, de megszólal az elnök csengője, és néma csend lesz úrrá a teremben. Manszur Fahmi pasa elnök feláll, az ablakon belopódzó napsugár az asztalra vetíti nyúlánk alakjának árnyékát. A magnó berregni kezd. Az elnök üdvözlí a megjelent akadémiai tagokat név szerint, ahogyan sorban ülünk egymás mellett. Én a tekintélyesen terebélyes bagdadi Riza Sabibi mellé kerültem. Az üdvözlés befejezése után megint az én nevem hangzik el:

- Felkérem legújabb tagunkat - mondja Manszur Fahmi elnök felém fordulva -, hogy tartsa meg székfoglaló előadását.

Felálltam és előadásom kéziratát kezemben tartva, néhány köszönő mondatot intéztem az elnökhöz és tagtársaimhoz. Kezemben remegett a papiros, nem a lámpaláztól, hanem a pillanat fontosságától.

Huszonhét évvel ezelőtt így álltam a delhi Dsama Maszdsid nagymecset szószékén, és négyezer indus mohamedánnak tartottam a pénteki szónoklatot arabul. Most csak húszan fogják hallgatni előadásomat, de mind válogatott tudósok, akik ismervén az arab irodalom és kultúrtörténelem területén megjelent műveimet, meghívtak körükbe.

Köszönetemet tapssal fogadták, és én lassan, arabul, magyarázó hangsúllyal taglaltam a görög, latin, olasz, német, török, perzsa és magyar nyelvújítás rendszerét, módszerét, majd rátértem az arab irodalmi megújulásra, s vázoltam a tapasztalatok alapján a legmegfelelőbb eljárást. Előadásom egy óra hosszát tartott, és feszült figyelemmel hallgatták. Egy lélegzet sem hallatszott, csak a magnó állandó berregése kísérte szavaimat. Kitörő taps zárta le előadásomat. Legelőször Táhá Huszein doktor szorított kezet velem, majd Louis Massignon, azután Mahmoud Teymour sietett hozzám, és megölelt; sorba jöttek, az agg Sabibi, Akkád, Zajját, Sahbender, az elnök és Sauki Amin, a titkár, végül Várkonyi Péter, a kairói magyar követség tanácsosa és feleségem üdvözöltek boldogan. Látván fáradtságomat, lenyomtak egy fotelbe. Így fizikai értelemben is elfoglaltam székemet a Kairói Tudományos Akadémián.

Nagyon boldog voltam, hogy a tudományt szolgálhattam a távoli Egyiptom legmagasabb tudós társaságában. Boldogságomat tetézte, hogy aznap este a kairói rádió részleteket sugárzott előadásomból, és Salgó László riporter a kairói rádióból hosszú jelentést adott le Budapestre, a magyar közönség részére.

A KIS MUZAJJANA

Előadásom a régi barátok mellé újakat szerzett nekem. Abdurrahmán Szidki megkért, hogy okvetlenül fogadjam el Abdul Hádi mekkai tudós vacsora-meghívását. Szidki értünk jött. Felesége, a szépséges Mardsána vezette az autót. Mardsána - Kató szerint - egy kis darab Párizs. Köpenye, ruhája párizsi, parfümje nem a jellegzetes bódító-édes-nehez keleti illat, hanem Dior. Ám az éles kanyaroknál, miközben Kairó forgalmas utcáin vezeti kocsiját, arabul kiált fel - „*Masallah*”!

Elrobogunk a kivilágított, csillogó egyenruhában őrt álló katonák őrizte parlament előtt.

- Ázsia és Afrika országainak kongresszusa ülésezik most ebben a díszes palotában - mondja Abdurrahmán, és sokat jelentően, büszke öntudattal rám néz.

- *Akhi*, fivérem - mondom bizalmasan -, milyen óriási nálatok a haladás politikai tekintetben. Amikor Iszmáil pasa a múlt század hatvanas éveiben parlamenti kormányzást vezetett be, és az egyiptomi nép megválasztotta jelöltjeit, Resád pasa miniszterelnök mindenekelőtt elmagyarázta nekik a nyugati parlamenti szokásokat. Az egybegyűlt képviselők, többnyire kaftános, turbános sejkek, figyelmesen hallgatták a Keleten még ismeretlen törvényhozási módszereket. A miniszterelnök elmondta, hogy azok a képviselők, akik a kormány intézkedéseivel egyetértenek, a tanácssterem jobboldali ülésein foglaljanak helyet, azok pedig, akik a kormány intézkedéseivel nem értenek egyet, üljenek le a terem baloldali ülésein. Alig hangzott el ez a magyarázat, a képviselők felugráltak, és valamennyien a jobboldali székek felé rohantak, egymást taszigálva, nehogy a kormányellenesség gyanúja miatt börtönbe jussanak.

Abdurrahmán hangosan felnevetett, Mardsána úgy kacagott, hogy majdnem egy útszéli fának hajtott. De épségben elértük az arab negyedben azt a modern házat, amelyben Abdul-Hádi lakott. A ház teljesen új lehetett. A portás, a hófehér kaftánba öltözött núbiai *bavváb* kitűnően működő lifthez vezetett, felkísért az emeletre, és a fényezett lakásajtó csillogó csöngőjét is megnyomta. Kíváncsian léptem az előszobába.

A házigazda *galabiában*, fején kis vászonsapkával, mezítláb fogadott. Bevezetett teljesen európai bútorzatú, de puritán egyszerűségű lakásába. Szekrényt nem láttam. Az asztalon és a kereveten, a padlón és roskadozó állványokon arab könyvek halmai heverték. A házigazda Arábia szülötte, és a puritán vahhabita szekta buzgó híve. Nagy tudós és évek óta szerkeszti az

egymillió szóból álló, tízkötetes Sziháh arab szótárt. A pénzt valamelyik gazdag arábiai mecénás adja, akinek mekkai palotájában hír szerint, négy felesége és száz más nője van.

Engem és Abdurrahmánt kitörő örömmel fogadott, Mardsána és feleségem előtt illedelmesen lesütötte szemét. Híven követi a próféta előírásait.

- Muzajjana - kiáltott, és kétszer tapsolt, mire egy széparcú, filigrán növésű leányka sietett be a szobába.

- *Bintuk?* (lányod?) - kérdeztem meggyőződéssel, hiszen a leányka oly fiatal volt, hogy még nem kellett fátyolt hordania.

Muzajjana illedelmesen köszönt Katónak és Mardsánának, meghajolt előttem. Olyan kecses és bájosán gyermekes volt, hogy majdnem megsimogattam sápadt arcát.

- Nem a lányom - szólt Abdul-Hádi -, a feleségem.

Muzajjana arcát előntötte a büszkeség. Bizony, ő nem lány többé, hanem a tudós sejk felesége. A sejk pedig sietett bemutatni, hogy ő az úr a házban. Minket leültetett, ő a szoba egyik sarkában leterített szőnyegre állt, Mekka felé fordult, az esti imára készült. Talán ezért volt meztláb.

- *Já bint!* - te lány! - kiáltott Muzajjanára -, törd fel jobban a nadrágomat! Húzd odább a szőnyeget! Aztán menj a konyhába, készítsd a vacsorát!

A kis Muzajjana feltúrta a nadrágot, odább húzta a szőnyeget, aztán engedelmesen eltűnt. A házigazda arcához emelte kezét, és négy meghajlásból álló imát mondott. Többször a földre vetette magát, felállt, gépiesen mormolta a Korán sorait, aztán a szőnyegre kuporodott, szemlátomást elgondolkozott, majd felállt és kétszer a földre vetette magát, hogy Allah biztosan lássa, mennyire híven követi parancsait. Végül tenyerével végigsimogatta arcát, és áldást kért előre, jobbra és balra, a láthatatlan angyalokra és miránk. Buzgó vahhabita volt.

Ezalatt Mardsána suttogva magyarázta nekünk, milyen zsarnok Abdul-Hádi, akinek neve a „jóravezető Allah szolgája”. A kis Muzajjana a sejk második felesége, ezer szíriai fontot adott érte a lány apjának. Muzajjana apja szegény ember, ám maga is szerelmes volt, és nem volt elég pénze, hogy megvegye szerelme tárgyát. Miután lányát eladta, ő is megnősülhetett. Abdul-Hádi kizárólagos tulajdonának tekinti kis feleségét. Ha a sejk elmegy a könyvtárba vagy a mecsetbe, és a kis asszony egyedül marad a lakásban, kulccsal zárja rá az ajtót.

A kis Muzajjana sokat sír, mert szereti ezt a csúnya tudóst, ahogyan a próféta parancsolta - mondta Mardsána.

Ő varrja Muzajjana ruháit, titokban, mert a vagyonos férj csak könyvekre költ, öltözködésre nem ad pénzt. Talán féltékeny?...

Nagyon megsajnálunk a kis Muzajjanát. Ha férje megharagszik, egyszerűen kimondja: „Olyan vagy nekem, mint az anyád háta”, kifizeti az előre kikötött váláspénzt, és az asszony szabad. Azaz, negyven nap után újból férjhez mehet, ha van, aki megveszi. Az arabok hirtelenharagú férjek. Gyakran megbánják az anyós hátának említését, és válás után újból visszaveszik a kitalált asszonyt. De ha később a férj megint megharagszik, újból anyósának háta-közepe jut eszébe, és másodszor is elküldi feleségét, harmadszor csak akkor veheti el, ha közben az asszony idegen férfival töltött egy teljes napot és éjszakát.

Allah mindenható, és prófétájának sugallata meggondolásra és türelemre intette a haragos férjeket.

Muzajjana megterített. Az asztal roskadozott a sok ételtől. A keletiek sokat esznek. Levest, leves után halat, azután húst, majd különféle mártásokat, amelyeknek nagy mesterei; saláták sora ízesíti a juhhússal tarkított rizspiláfot, majd fűlbizseregtesítő paprikákat adnak, miközben már a kalácsszerűen fonott, mézes-cukros-vajas *kunáfa* tészta ígér a szájnak újabb csodálatos élvezeteket.

A *muluhija* Egyiptom kedvenc, spenótszerű, zöld főzelékkeveréke, amelyet étvágygerjesztőnek adnak a ropogós csirkesült mellé. Mindehhez bőven lehet és kell citromlevet, narancslevet vagy rózsalevével illatosított friss vizet inni. A meghívott vendégnek illik végigenni mindent, nehogy a házigazda megsértődjék és megpirongassa feleségét, amiért a vendégnek nem ízlett a vacsora.

Muzajjana főztje kitűnő volt. A keleti konyha alkotásai művésziek. Illat, íz, összhang, változatosság jellemzi, motívumokat más-más összetételben ismételi, messze felülmúlja a nyugati, íztelen, egyhangú, unalmas étrendet. Ami a magyar konyhában olyan jóízű és változatos, a töltött paprika, a töltött káposzta, a padlizsán, a rablöhús, és a különféle mártások - az mind a török megszállás öröksége.

Azt hiszem, testünk súlya a vacsora alatt meggyarapodott, már alig bírtunk lélegzetet venni. Abdul-Hádi mégsem volt meglegedve, és szemrehányóan ránk szólt (rám és Katóra, mert Abdurrahmán és Mardsána hihetetlen mennyiséget kebelezett be):

- *Lam takúlu sayan* (semmit sem ettek).

Ez bizony túlzás volt, de a vendégszeretet arab megnyilvánulása, és hangos nevetéssel fogadtuk mindnyájan. Nevetett a bájos Muzajjana is, akit eddig csak a kínálás foglalt el. Szerencsére, a házigazda is jóllakott, és ősrégi arab szokás szerint bőföggéssel érzékeltette gasztrikus boldogságát.

A vacsora után a nők külön ültek, és asszonyi dolgokról fecsegték. Időnként hangosan nevettek. Mi férfiak az arab nyelv készülő szótáráról társalogtunk. Amennyire a dús vacsora megengedte, fontoskodó arccal néztünk egymásra és a kéziratra, mintha világrengető dolog lenne egy arab kifejezés helyes értelmezése. Talán a kacagó fehérnépnek inkább igaza volt!

A MÚMIÁK BIRODALMA

Az „élő” Egyiptomban van a holtak birodalma, mint ahogyan minden város eleven lakosainak közelében, a temetőben fekszenek az apák, a nagyanyák, elődök, kipihenve a sok bolond vágyat, amiért földi létükben annyit áldoztak. A temető ezekben a városokban távol eső, ápolt kert, ahova a legszegényebb embert is hintóban szállították, s ahol virágok közt alhat.

Kairóban, a város szívében, hatalmas épületben őrzik a régi ősök bebalzsamozott testét, hogy az idők végtelenségéig megmaradjanak eredeti formájukban. Talán féltek a haláltól az óegyiptomi urak, akik kapzsi gőgjükben millió emberrel ásatták ki az aranyat, építették óriási templomaikat és sírjaik piramisait. Az ókori Egyiptom az emberi kultúra egyik legnagyobb alkotása, és a zsarnoki rendszer legelrettetőbb bűne. Milliók élete, halála egy ember szeszélyéért csodákat alkotott. A milliók szenvedésének jajkiáltása elhalt, de az egy ember neve rajzban, szoborban, gúlában fennmaradt.

Nem csoda, hogy Kairóba, Luxorba évente félmillió turista jön, hogy szemlélje a bálványozás e bámulatos erekléit. Egyetlen parancsszó - jött légyen bár örültől, vagy valamely tetszetős eszme képviselőjétől -, és milliók meneteltek a halálba. Nem voltak emberek többé, csak

számok, nagy számok. De mindegyiknek volt szeretettje, akiért utolsót dobant szíve, és akinek ő volt az egész világ.

Megrendülten jártam végig a kairói ó-egyiptomi múzeum végtelen termeit, valahányszor utam arra vitt, és csodálatom az emberi munka és művészet iránt mindig ijesztő szomorúságba süllyedt. A sok gyönyör és megfeythetetlen titok tárházában mindig az a kérdés meredt elém: hol volt itt az emberi, az egyéni boldogság? Olvastam könyveket, kerestem az iratokban, de a töméntelen adat halmazában nem találtam a lelket, a boldogságot.

Vajon a mai életben, ötezer év elmúltával, az ember megtalálja ezt az egyetlen kincset? Ezzel a kínzó gondolattal folytattam utamat.

A Múzeum térről nyíló utakon, utcákon hullámozott a nép. Főként fiatalság tolongott egy mozi előtt. Kairóban nincs állandó opera, csak időről időre jön külföldi társulat, és adja elő a klasszikus dalműveket, válogatott közönség előtt. Az európai zenét kevesen értik, de órák hosszat fegyelmезetten hallgatják. A színpadi nyelv is válaszáton áll, hogy közérthető egyiptomi népnyelven szólaljon-e meg, avagy a szabályos, művelt irodalmi nyelven beszéljenek-e a szereplők.

Ilyenformán a nagy tömeg számára nincs más, csak a film. A filmszínház külső falán óriási plakátok csalogatják a nézőt. Az amerikai kaland- és szerelmi drámák a legkedveltebbek. A plakátok ennek megfelelően hátborzongatóak, illetve eléggé kendőzetlen szerelmi jeleneteket ábrázolnak, sejtetve hogy mi minden látható a falakon belül. Szerencsére, az arab filmirodalom is bontogatja szárnyait, és néhány kitűnő novellát már átdolgoztak a mozivászón számára. Az eddigiek egyiptomi, szentimentális tárgyú novellák voltak, mint Amin Haszuna barátom „A Fehér Rózsza” és Táhá Huszein „A szárcsa imája” című megható szerelmi drámája. Újabban több egyiptomi történelmi tárgyú, sikerült mozidarabot is írtak, és a hangosfilm megkezdte útját az arab nyelvterületen, de a külföldi darabok, a kozmopolita társadalmi irányzat sodrában, egyelőre mégis győzedelmeskednek.

AZ ÚJ-ARAB ÍRÓK KÖZÖTT

A török írók egy századdal ezelőtt kezdtek olvasni francia műveket, és maguk is novellákat, regényeket, sőt színdarabokat is írtak. Az új-török irodalom, amely a szélesebb néprétegekhez szólt, az „előkelő”, csiszolt nyelvről kénytelen volt leszállni a közérthető népnyelv szintjére. Ezáltal az új irodalom gyökeret vert, és a hírlapírással karöltve, bámulatos termékenységet tanúsított. Az indusztrializmus terjedésével arab területen is, nemcsak a nyelvtudó, kiváltságos osztály, hanem a városi polgár, hivatalnok, kereskedő is olvasni akart, és ez a vágy leparancsolta az arab nyelvet a csupán dicsénekek, gyászdalok és leíró szerelmi ódák dobogójáról, az egyszerű, közérthető szintre.

Politikai megfontolások is erre az útra vezettek. Az elhanyagolt, írástudatlan néptömegeknek jogot és emberi megélhetést kellett ígérni és biztosítani. Iskolák segítségével a szellemi érdeklődést kellett felkelteni. Ebben az igyekezetben Egyiptom járt elől, azután a keresztény többségű Libanon következett, végül Szíria és az észak-afrikai országok. A közös arab nyelv, a Korán nyelvtanára épült irodalmi nyelv felébresztette az arab népegység gondolatát. A különféle területek tájszólásai szétaprózták, megosztották az arab népet. Ha ezeken, az arab írásjelekkel alig rögzíthető tájszólásokon fejlődtek volna arab irodalmak, a provincializmus szakadékába zuhantak volna.

Két út állt az írók és a társadalom-tudósok előtt: európai, latin betűkkel rögzített tájszólások szintjére szállítsák-e le az irodalmat, mint ahogyan 1928 óta a törökök tették; vagy pedig emeljék fel a nép kulturális színvonalát az olvasás szintjére, és így, szellemi téren, egyesítsék az arabságot Marokkótól a Perzsa-öböl, ha politikai tekintetben különböző uralmak alatt élnek is.

Ezt az utóbbi nézetet vallottam évtizedekkel ezelőtt, és hírlapi cikkekben is harcoltam érte. Most, 1957-ben az Új Arab írók Szövetsége (*Rábita el-adab-al-hadíth*) felkért, hogy egyesületükben tartsak előadást az új arab irodalomról. Ez az egyesület új keletű, és élén az elemző kritika nagy mestere, Szaharti áll. Mellette működik Halim Mitri, Khafádsi és számos nő író és költő! Minden hétfő este összegyűlnek, megbeszélik az újabb irodalmi eseményeket, és felolvassák verseiket.

Gyanútlanul mentem el az egyesületbe egy késő délután, feleségemmel együtt, abban a reményben, hogy előadásom csupán a szokásos egy óra hosszát fog tartani, és azután - kissé fáradtan - korán hazamehetünk a szállodába. Az egyesület helyiségeit zsúfolva találtuk! Számos költő is megjelent. Ott volt Khálid al-Dsarnúsi, Dsalila Ridhá, Zeyneb Huszein, és sokan mások. Mind haladó nő, európai ruhában, természetesen fátyol nélkül. Feleségemet maguk közé ültették, engem az emelvényre hívtak fel. Mély csöndben, szabadon beszéltem az új arab irodalom irányairól, kiemelve a legjelesebb írók műveit. Utaltam arra, hogy előadásom sokkal bővebben angolul is megjelent Londonban. Ismételt taps után, boldogan megköszöntem a szíves türelmet, és mint ki dolgát jól végezte, le akartam szállni a dobogóról, hogy hazamenjek pihenni.

Ekkor azonban a dobogóra rohant Halim Mitri, kopt irodalomtörténész, akinek kopasz feje teleholdként fénylett, megragadta bal kezemet, jobb kezembe egy kartont nyomott, amelynek tartalmát hangosan el is mondta.

„Hadsi Dr. Abdul-Karim Germanus professzort, ezt az európai férfiút, aki élete veszélyeztetésével megtanult arabul, és a legnagyobb áldozatok árán megismerkedvén Irak, Szíria, Libanon, Szaúd-Arábia és Egyiptom problémáival, mesterünk lett - szeretetünk és hálánk jeléül egyesületünk tiszteletbeli tagjává választottuk.”

Nem engedte el kezemet, sőt egyéni szeretete jeléül homlokon csókolt. Óriási tapsorkán, mindenki kezét szorította velünk. No - gondoltam -, ez szép meglepetés volt és talán dicsőség is, de ennek is vége, és most már mehetünk haza.

Nem így történt! Szaharti elnök intésére egy szaudi-arab költő, Abdul-Dsabbár lépett elő, és szótagolva, csengő hangon felolvasta *kaszidáját*. A *kaszida* - célköltemény. Ennek a *kaszida*-nak célja szerény személyem előttem is ismeretlen érdemeinek túlárado dicsérete volt.

A hallgatóságot elragadta a rímek csengése, a hasonlatok merészsége, és meghatottan adta jelét csodálatának.

„Allah, Allah” sóhajtottak. Én fejemet lehajtva, pirulva hallgattam a rám zúduló szóáradat ritmikus zuhatagát. Amikor Dsabbár befejezte versét, Ridha Dsalila költő lépett a porondra. Fellélegzettem. Egy évvel ezelőtt olyan meghatóan öntötte versbe egy egyiptomi anya intelmeit fiához, és egy régi szerelem emlékét, hogy azt vártam, most is ilyen hangulatot idéz fel a teremben. Elővette kéziratát, egy pillantást vetett rá, azután száját csücsörítve, mintha minden kiejtett szót csókkal bocsátana útjára, a sivatag izzó napsugaráról szavalt, amelyen át halad a karaván szomjas utasa, hogy elérje az oázist, és ott megtalálja türelmetlen kedvesét.

Szép volt a vers, szépen gördültek a szavak. Évezredes szokás, hogy az arab lant első hangjai a pusztának szólnak, ahol a szerelmeseknek el kellett válniuk, de a remény tovább él bennük, hogy ismét találkoznak. Behunytam szememet, hogy annál jobban élvezhessem ezt a verset, a rímek és metaforák gyöngysorát, amikor egyszerre csak nevemet hallottam kicsordulni Dsalila ajkából. Ijedten felnéztem. Az oázisban a képzelt karaván énrám talált, és a költőné ékes-szólásának teljes áradatát énrám zúdította. Ismét lehajtottam fejemet, és arcomat tenyerembe rejtettem. Csak akkor ocsúdtam fel megkönnyebbülten, amikor az oázis dicsszózata feleségem felé irányult, hangsúlyozva jóságát és anyagi figyelmét, amellyel engem életem útjain elkísér.

Azután még Khafádsi rigmusait kellett elviselnem, és végül, órák múltán elindulhattunk újabb megtisztelő megpróbáltatások felé, egy fárasztóan dús vacsorára.

KINCSEK A KÖNYVTÁRBAN

Egyiptom hivatalosan mohamedán ország, és az iszlám heti ünnepnapja a péntek. A napi ötszöri imát otthon is elvégezhetik a hívők, de illő dolog, hogy a péntek déli imát a mecsetben végezzék. Ilyenkor az előimádkozó a szószékről intelmet szór az igazhívők fejére, és áldást kér az államfőre. Ennek a beszédnek tehát politikai jelentősége is van.

A kairói nép az ünnep előestéjét csütörtökön víg szórakozásnak szenteli. A mulatóhelyek az Imádeddin úton megtelnek, az autók ezrei száguldanak összevissza jókedvű tulajdonosaikkal, és mindenki félbehagyja megkezdett munkáját. A mohamedán péntek nem okvetlenül szünet, az üzletet nem kell bezárni, és aki akar, dolgozhat is. Nem úgy a rákövetkező szombaton, a zsidók heti ünnepén. Ezen a napon hitbuzgó zsidónak nem szabad dolgoznia, és egész napját, minden testi erejét és szellemi képességét az Úristennek és az imának kell szentelnie. Kairó belvárosa néptelenné válik, a zsidó boltok nem nyitnak ki, és a vevőnek türelmesen várnia kell, mert a vásárnap a keresztények, koptok, görögök, örmények, olaszok, libanoniak ünnepe. Csak hétfőn indul meg álmosan az élet, várva a csütörtök boldogító délutánját. A vallásalapítók bölcssek voltak, ismerték az emberi természetet.

Én rendszerint vásárnap kerestem fel a mohamedán régiségek múzeumát. Egyiptom a VII. században hódolt meg az arabok előtt. Hosszú évezredes történelme során szíriai pásztornép, perzsa, római, makedón és bizánci urak vetélkedtek birtoklásáért. A kopt egyiptomi túrta az idegen igát, és egyik urának nyelvét sem vallotta magáénak, pedig a hódítók magas kultúrát honosítottak meg Egyiptomban. A pusztai arabok az iszlám jelmondatával³ nemcsak a Nílus deltájának termékeny földjét hódították és szállták meg, hanem megnyerték az őslakók lelkét és szívét is. Az egyiptomiak tömegesen tértek át keresztény hitük szakadár szektáiból az egyszerű, könnyen érthető, monotheista iszlámra. Azóta Egyiptom az iszlám kultúrájának egyik legerősebb bástyája lett.

A mohamedán múzeum csodás gyűjteményt foglal magában. Az érdeklődő vagy a kutató elé tárja mindazt, amit az iszlám ihletett művészei századok óta alkottak az iparban. Fajansz és agyag edények, mécsesek, lámpások, faragványok, bútorok, szőnyegek, ékszerek, szövetek, selymek, brokátok tömege kápráztatja az ember szemét. Akad is néző bőven.

³ Az iszlám jelmondata: Nincsenek istenségek, csak az egy igaz isten.

De még ennél is jobban lebilincselte a nemzeti könyvtár. A Korán-kéziratok remekei, félméteres oldalakon csak egy-egy vers, és kicsi, díszes, bőrkötéses példányok lapjai, olyan gyönyörű arab betűkkel írva, hogy inkább virágos indának, mint szent szövegnek hatnak. Az arab mohamedánok mindig nagy könyvgyűjtők voltak, és a régi arab irodalom még meglevő kéziratainak száma meghaladja a százezret.

A nemzeti könyvtár értékes kincseket őriz. Van-e nagyobb öröm, mint hétszáz-nyolcszáz év előtti arab kéziratokat kézbe venni, s szemünkkel végigszántani azokat a sorokat, amelyeket szerzőjük nádtollával írt!? A szövegből az időtlen időközön át kiemelkedik az író jelleme, hite, ihlete, és megjelenik előttünk halhatatlan szelleme. Órákon át bámultam szinte révületben a márvánnyal simított papírokra, és éreztem, mint száll át rám is a régmúlt idők gondolatvilága és visz vissza a képzelet szárnyán a IX. század ragyogó arab kultúrájába, amelynek szellemi alkotásait az eredeti papíron, ujjammal érinthetem, és értelmét agyammal felfoghatom. Ott feküdtek előttem a bőrkötésű fóliánsok, Dsáhib, Gazáli, al-Fáridh, Zamakhsari művei és a költők *divánjai*.⁴ Mutanabbi, Abu Nuvász. És egyetlen teljes versgyűjtemény kézírata Ibn Ruminak, aki 896-ban halt meg, abban az évben, amikor a magyarok bejöttek Pannóniába.

A nemzeti könyvtárban töltött órák ma is felejthetetlen emlékeim.

AZ ARAB HALADÓ IRODALOM

Dsábarti óta nagyot változott a világ. Ma már nem elfogult sejkek, hanem szakemberek vezetik Egyiptomot. Az írástudatlan paraszt földhöz jutott, és mindinkább terjeszkedő csatornák ontják a televény iszapot a földekre, megsokszorozva a termés hozamot. Amikor száz évvel ezelőtt Amerikában polgárháború dúlt Észak és Dél között, és a déli államok gyapotkivitele csökkent, az egyiptomi gyapottermesztés gazdag piacokra talált, és rohamosan felvirult. De akkor az ebből származó busás haszon csak a földbirtokos osztály vagyonát gyarapította, és a dolgozó nép továbbra is éhbérért görnyedezett. Ma teljesen más a gazdasági helyzet. A *felláh* (szántó-vető) már nem az állati sorban tengődő ember, hanem öntudatos termelő, aki hírlapot olvas, és a Koránon kívül szépirodalmi és szakkönyveket is tart házában.

Egyiptom legtöbb területén évente kétszer aratnak gyapotot - amely az indiai és más országbeli gyapotnál hosszabb szálú. Művészies rajzú kelméket készítenek belőle. Az egyiptomi gyapot ma az ország aranya, és széles e világon ismert.

Mindezt Vadsih Rádi barátom, szocialista könyvek kiadója magyarázta el nekem sétá közben a Szulejmán pasa úton. Évekkel ezelőtt politikai okokból börtönbüntetést szenvedett. Utána néhány évig Indiában élt, ahol nagy olvasottságra tett szert.

- Az arab könyvkiadás terén óriási változás állt be. - mondta, mialatt egyik cigarettát a másik után szívta el. - Amíg a múltban egy arab regény háromezres példányszáma már a nagy siker jele volt, az én jelenlegi kiadványaimat már tizenötezer példányban olvassák Marokkótól Indiáig.

- Mi az oka ennek a páratlan fellendülésnek? - kérdeztem.

- Franciából, angoltól, oroszról és olaszról haladó szellemű könyveket fordítatok arabra. Ezeket adom ki. Az emberek lassan felfedezik, hogy nemcsak szörszálhasogató teológiai könyvek és érzelmes szerelmi regények vannak a világon. Kíváncsian fordulnak az égető társadalmi problémák felé. Ilyen kiadványaim például: „A békemozgalom céljai”, „Az imperialisták

⁴ Itt: versek gyűjteménye.

veresége Magyarországon”, „Szózat egy amerikai katonához”, „Mit akar Amerika a Közel-Keleten?” Az orosz írók közül Gogol, Gorkij, Fagyjev, Ilja Ehrenburg és sok más haladó író könyvét adtam ki.

Mielőtt elbúcsúztunk, megígérte, hogy elküldi nekem kiadványait a szállodába, ígéretét meg is tartotta.

- Mondja, kedves Vadsih barátom - kérdezem, mialatt sárgára színeződött ujjait tartom kezemben -, hány cigarettát szív el naponta?

- Körülbelül nyolcvanat, de csak könnyű, nem ártalmas cigarettát.

- Természetesen a kiváló egyiptomit kedveli?

- Szó sincs róla! Egyiptomban nem terem dohány, az éghajlat erre nem alkalmas. Török, görög, bulgár dohányt importálunk, és itt csak töltjük a cigarettát. Nekem ezek túlságosan szárazak, és égetik a nyelvemet. Angol és amerikai cigarettákat szívok.

- Nem hűtlenség-e hazája iránt, hogy az imperialisták cigarettáit szívja? - kérdeztem.

- Nem - feleli mosolyogva -, elégetem őket!

- No, viszontlátásra - mondom, és bemegyek a Szulejmán pasa útján levő Brazil Eszpresszóba.

A „BRAZIL”-BAN

Feleségem már vár. A nyitott ajtó mellett ül a görög tulajdonosnő, a kassza mögött. A helyiség egyetlen nagy bárpult, hatalmas kávéfőző gépekkel, és keskeny, kiugró nyúlványán találják az állóvendégeknek a kitűnő kávét. A pult előtt csak két-három szék fér el, de nemigen ülnek le rájuk. Nekünk sehol sem ízlett annyira a kávé...

Most is állva kezdtük szürcsölni az illatos-zamatos feketét, amikor hangos szóváltásra lettünk figyelmesek. Egy szegényesen öltözött vendég, aki a pult előtt állt, erélyesen kifogásolt valamit. A kávéfőző ordítani kezdett, mire a vendég még hangosabban kiabált. Az üvöltözésből nem bírtam megérteni a vita okát, de úgy éreztem, hogy a vendég jogosan követel valamit. A kávéfőző váratlanul vaslapátot ragadott fel, és fejbe vágta ellenfelét. A vendég fejéből csurgott a vér. A pénztárban ülő görög asszony egyáltalán nem törődött a jelenettel, sem azzal, hogy a vendég egy kancsót vágott a kávéfőző fejéhez. A nő egykedvűen tovább szedte a pénzt, adta a blokkokat, és a fogyasztók a párviadal színterétől kissé félrehúzódva, nyugodtan szürcsölték kávéjukat. Ekkor a másik pincér átugrott a pulton, és birokra kelt a vendéggel. Hol az egyik, hol a másik volt a földön, a kávéfőző pedig a pulton át osztotta az ütéseket.

Feleségem halálra rémült.

- Ezt már mégsem tűrhetjük - kiáltottam, és rendőrért rohantam ki az utcára. Elegáns, fekete köpenyes, fehér sisakos és fehér kézelős közlekedési rendőr irányította a járműveket. A autók között hozzá siettem, és vonakodása ellenére, magammal vonszoltam az eszpresszóba.

A sebesültek a földön feküdtek. Arcuk, kezük véres volt. A rendőr láttára, a vendég felugrott, hasba rúgta a pincért, és kiabálva előadta panaszát. A rendőr kis ideig rábeszéléssel próbálta kibékíteni a verekedőket, de a felek nem tágtottak. A vita hevében a rendőrnek is jutott az ütlegekből. Mikor látta, hogy békítési szándéka reménytelen, vállat vont, és indult ki az utcára, nehogy az autók is egymásnak menjenek.

Az ajtóból azonban még visszafordult felém, és vérrel lefröcskölt fehér mandzsettájára mutatva szemrehányóan mondta:

- Látod, ezt neked köszönhetem!

Az eszpresszóban a harc tovább dúlt. Kató az ajtó felé húzott, és kérte, hagyjam abba a békéltetést. Sajnos, az ifjúi hev és a rend szenvedélye nem hajlott bennem a kérésre. Elfutottam a nagy térre, ahol két szuronyos rendőr sétált, és élvezte a nap simogató melegét. Elmagyaráztam nekik, hogy véres verekedés van az eszpresszóban, jöjjenek, mert emberhalál lesz. Szívesen velem jöttek, utóvégre rendőrök, a verekedés az ő ügykörükbe tartozik. Mire visszatértem a szuronyos rendőrökkel, még hevesebben dúlt a harc. A két rendőr a verekedőkre mordult, hogy hagyják abba, mert baj lesz. A hadakozók oda sem figyeltek; a rendőrök addig ordítottak, míg hanggal bírták, azután ők is továbbálltak, megvető pillantást mérve rám.

- Gyere már! - kérte Kató -, látod, tehetetlenek vagyunk, és félek, hogy végül mi is kapunk egyet a fejünkre!

Szerencsére e percben riadóautó érkezett a Brazil elé. És abban a reményben, hogy egy kocsirakomány rendőr majd csak békét teremt a pult két oldalán, elhagytuk a csata színterét. A görög asszony a pénztárban hűvös arccal számlálta a bevételt, gondosan ügyelve arra, hogy a közben felgyűlt tömeg ne fogyasszon blokk nélkül kávé.

AZ AZHAR-MECSETISKOLÁBAN

December végén a hőmérséklet leszállt nyolc fokra Kairóban. Megjött a hidegbetörés valahonnan északról. Otthon a Duna ilyenkor befagy, de ott a lakásokat a jó kályhák megrege fűtik. A kairói házakon nincs kémény, és a legjobb esetben kis petróleumkályhát kaphatunk. Ez a helyzet a Hotel Nationalban is, s a petróleum kellemetlen szaga miatt minduntalan ki kell nyitni az ablakot. Mindenki náthás Kairóban, de meleg ruhát nem ölt fel senki, csak sálakkal és marokszám szedett *aszpróval* védekezik a nátha ellen. Szerencsére, a hideg nem tart soká, és a jóságos napsugár elűzi a betolakodott baktériumokat.

Sajnos, Kató is meghűlt, és szedi az aszpirint, brómszirupot, felváltva narancs- és citromlével. Kénytelen a szobát őrizni, amíg én felkereshetem ifjúságom meghitt színhelyét, az Azhar-mecset környékét, az árkádos régi házakat, könyvesbódékat, a kis kávéházakat és falatozókat, ahol valamikor olcsón mérték a faszén parazsa felett pirított jóízű juh-húst. Hányszor kuporogtam huszonöt évvel ezelőtt a nyitott könyvesbódé padlóján, a kereskedő elém rakta ritkaságait, és én mohón olvastam. Előttem, a szűk sikátorban hullámozott a nép. Néhány öreg ember számon nyargalt, kiáltva a járókelőkre, hogy engedjenek utat nekik. Vénasszonyok kosarakat cipelve csoszogtak tovább. Változatos, festői volt a kép, és én csak néha pillantottam fel a könyvből, hogy emlékezetembe véssem ezt a teljesen más világot. Ilyenkor egy rövid pillanatra felidéztem otthoni környezetemet, hogy megragadjam saját átalakult éneket, ahogyan ott fezzel fejemen, a könyvesbódé padlóján kuporogva, a X. századbeli *Kut al-Kulúb* (A szívek tápláléka) című misztikus művet olvastam.

Most, gazdag múlttal mögöttem, régi kairói életemet kerestem ezekben a sikátorokban. Keresem a kormos falú étkezdét, amelyet sokszor meglátogattam Amin Haszúna író barátommal. A vendégszoba a sikátor egyik oldalán, a konyha a másikon feküdt. A két oldal között állandóan jöttek-mentek az emberek, szamarak, tevék. A pincér áthozta az ételeket a sikátoron keresztül. Amin Haszúna rémülten látta, hogy a pincér hüvelykujja mélyen benne volt a levesben.

- Sebaj! - vigasztaltam finnyás kairói barátomat -, a mienk nem az első leves, amibe a hüvelykujját mártotta, az előző levesekben már biztosan tisztára mosta.

Haszúna nem nyúlt az ételhez, én jóízűen ettem, és örömmel hallgattam az egyszerű vendégek kíváncsi érdeklődését, *tarbusos* mivoltom felől:

- *Turki?* - kérdezték.

- *Lá, madsari* (nem, magyar), *muszlim!*

Ennek nagyon megörültek. Most, annyi év után ismét megtaláltam a könyvesbódét és az ezeréves Azhar-mecset oszlopcsarnokát. Talán mindezekben folyton távolodó ifjúságomat kerestem, aggódva, hogy végképp eltűnik előlem...

Az Azhar mecsetiskola az iszlám tudományának fellegvára. A mohamedán világ minden országából úgy tódulnak ide a diákok, mint réges-régen, az újkor kezdetén a tudásra szomjazó európaiak az olasz és francia egyetemekre. Az oszlopos csarnokban saru nélkül, szőnyegen kuporognak a tanulók, kis félkört alkotva a tanár előtt. A teológiát tanulják, az istenes tudást, amelynek igazát minden tudományág segítségével bizonyítani kell és diadalra vinni.

Meghatottan léptem be újra, annyi év után az Azhar csarnokába. Mint szokásos, két meghajlásból álló, üdvözlő imát mondtam a Mekka irányát jelző egyik falmélyedés felé fordulva. Idegen voltom azonnal feltűnt, és az ügyelgő diákok körülvettek. Mikor befejeztem könyörgésemet Allahhoz, hogy segítse népemet, áldja meg feleségemet, akivel minden gondolatom és tettem közös, a diákok megszólítottak. Ó, milyen kitörő örömmel fogadtak, amikor nevemet hallották.

- Valamikor én is azharita diák voltam, az egyetlen magyar diák itt - és elvezettem őket ahhoz az oszlophoz, ahol sok évvel ezelőtt ültem és tanultam.

Nem tágitottak, erőnek erejével a nagysejkhez kísértek, aki teával kínált. Magyarországi diákjaim részére huszonöt Koránt kértem tőle, amit szeretettel megígért, és el is küldött Budapestre.

A SZAUDI HERCEG BÁRKAHÁZÁBAN

Kató náthája teljesen elmúlt. Ő a kitűnő gyógyszereknek, én a simogató, száraz kairói levegőnek tudtam be gyors felépülését. Talál, szaudi herceg, telefonmegbeszélés után, pontosan beállított értünk, hogy elvigyen bárkaházába, a Gezirára. Gezira a Nílus egyik szigete, a szó szigetet jelent, ez a Gezira azonban sportpályákat, előkelő vendéglőket, szórakozóhelyeket rejt lombos fái alatt. Talál a Gezira partjára vitt kocsiján, és egy nekünk ismeretlen helyen megállt. A partról lépcsők vezettek egyre lejjebb, egészen közel a vízhez, hosszú kertbe, amelyben pázsit és virágágyak váltakoztak. Helyenként élő sövénnel keretezett mélyedésekben kényelmes ülőkéket és szökőkutakat láttunk. Talál büszke arccal megnyomott egy gombot, s íme, a kert fáit, bokrait villanyos lámpák fénye világította meg, s csillogó vízszugár tört elő a szökőkutakból. Csodálkozásunkat Talál meglegedett mosollyal fogadta. Nagyon büszke volt a part menti kertjére, amelyben a természet ajándékát a technika vívmányaival tetézte meg. Amikor mindezt kellőképpen megcsodáltuk, kért, hogy menjünk lejjebb, a lépcsőzetes hídra, amely a vízen úszó bárkába vezetett.

Elnézést kérve előrement, és kinyitott egy kis ajtót. „Szezám nyíl” vártuk a jelszót, mintha az Ezeregyéjszaka titkos palotájának előszobájába lépnénk. A padlót gyönyörű keleti szőnyegek borították. A szoba bútorzata jellegzetesen egyiptomi volt: alacsony kerek bőrülőkék, állványra illesztett, nagy, vésett ezüsttálca, és egy pohárszéken ezüst és arany edények. Talál felhúzta az ablakok redőnyeit, s eloltotta a faragott mennyezet áttört keretében világító, régi lámpát. Az egyik ablak előtt álló kerevetre ültünk, és gyönyörködünk az előttünk hömpölygő hullámok

játékában, amelyekben a hold kíváncsian fürkészte saját képmását. Talál élvezte, hogyan merülünk el a látványban, majd kért, kövessük őt tovább. Ismét egy keskeny ajtót nyitott meg, s mikor az újabb látványosság küszöbére értünk, az ablakokhoz sietett, sorra felhúzta a redőnyöket, hogy a szoba berendezését a hold fényében pillantsuk meg először.

Japán szobában álltunk. A fényes lakk sima felülete mint a tükör verte vissza a holdsugarat. Japán gyékények, japán lakkozott szekrények, az asztalkákon gyöngyház berakások, a vitrinben lehelet finomságú, törékeny elefántcsont figurák. Talál felkattintotta a villanyt. A sarkokban elhelyezett japán álarcok szeméből tört elő a fény. Talál büszkén szemlélte elképeldésünket, majd felnyitotta a következő kis ajtót. XVIII. századbeli rokokó stílusban berendezett szoba fogadott, szikrázó csillárral.

A Nílus fekete selyme sejtelmesen csillogott felénk. Mennyi pompa! Mennyi földi öröm! Mennyi dőreség!

Leültünk a puha fotelekbe. Aranyozott tükör, kerek aranyozott asztalkák, csipkék és kézimunkák, áttört bárnyifüggönyök és gobelinnel áthúzott bútorok között.

Talál háláját fejezte ki, amiért szerény bárkáját megszemléltük, és látogatásunkkal megtiszteltük. Az arab nyelv udvariassági kifejezései végtelenek, de olyan művészesek, mint amilyen cikornyások voltak ennek a *dhahabia* bárkának (aranyozottnak) a berendezései.

- Fáradjanak beljebb dolgozószobámba - hívott Talál -, azt szeretem a legjobban, ott írom verseimet.

A dolgozószoba a bárka tatján tágas, kör alakú, üvegfalú helyiség volt. Az üvegfal mentén körös-körül puha szőnyegekkel borított alacsony heverő, ahonnan a kairói Nílus-partra nyílt szép esti kilátás. A kerevetről mélyen ki lehetett hajolni a víz fölé, és érezni a folyó sóvárgott, hűvös leheletét. Helyet foglaltunk a kerek szoba közepén levő kereveten. Talál egy keleti, gömbölyű, kitömött bőrülőkén. Kedves arcú szudáni szolga apró csészékben arabiai feketekávét hozott. Ez volt a házigazda nemzeti üdvözlése. Azután jött a tea és az édességek sora.

Közben Talál elővette kéziratát, és hozzáfogott felolvasni verseit. A régi arab iskola mesterének hatása érződött rajtuk, és ebben a csodálatos környezetben még inkább hatottak rám. Talál egyik, nyomtatásban megjelent verskötetét ajándékozta nekem, és míg én a könyvet tanulmányoztam, kérte Katót, látogassa meg a bárka túlsó oldalán levő hálószobákat és a háremet.

Az ott látottakról Kató számolt be nekem, mert én a nők lakosztályába nem léphettem be.

Seregnyi apró szoba sorakozott a bárka déli hosszán, bútorzata, függőnye mindegyiknek más és más színű. Mindegyikben dupla rekamié, és mindegyik mellett kicsi fürdő és angol W. C. Talál sorban bemutatta Katót feleségeinek, s büszkén meghúzta valamennyi W. C. vízöblítőjének és a fürdő zuhanyának fogantyúját. Arabia beduin fia ő, s bár királyi rokon, a sivatag gyermeke. Riádhból származott. Neki csoda a víz és minden megjelenési formája. Nem, nem a technika a csoda, hanem a technika eredményeként elérhető nedvesség, az éltető víz, amely nélkül nincs élet, nincs étel.

Két fiatal asszony kicsit zavartan lépett elő. Kedves és félénk mosollyal üdvözölték Katót. Mögöttük, mint sötét árny, idősebb hölgy várakozott talpig feketében, a herceg édesanyja. Magához vonta feleségemet, és többször megcsókolta.

Késő este lett, mire Talál herceg visszavitt autóján a szállóba. Búcsúzáskor még egy arab könyvet nyomott a kezembe, amely a régi Szaúd-Arábia cenzúrájának fonákságait pellen-gérezte ki. Nagyon tanulságos könyv. Érdekes élmény birtokában hajtottuk le fejünket azon az éjszakán.

*

A délelőttök a tudománynak voltak szentelve. Míg Katót elfoglalta a városnézés, én az aka-démia szótárbizottságában ültem tudós kartársaim között. A kairói akadémia a nagy arab szótár megalkotását tűzte ki céljául, amely nemcsak az egymillió régi arab szó jelentését fogja megmagyarázni, hanem az utóbbi száz év új fogalmainak megfelelő arab kifejezéseket is felöleli. Mintául a francia akadémia nagy francia szótára szolgál, amelyet immár három század óta szerkesztenek.

Mi is minden szót külön-külön megbeszélünk, és megvitatjuk, mi legyen az új fogalom, arab megfelelője. A tagok elhozzák szóalkotásaikat, és gyakran órákig tartó viták eredménye egyetlen elfogadott jelentés. Egy téli ülés folyamán, ha jól megy, negyven-ötven szót bocsátunk útjára. Százezer szó véglegesítéséhez az akadémia tagjainak matuzsálemi kort kell megérniök.

A kairói akadémiával párhuzamosan a damaszkuszi és a bagdadi testvérakadémiák is gyűjtik az új fogalmak arab szavait. Az arab nyelv a kifejezések képzésében túlszárnnyal sok más nyelvet, és nem szorul idegen szó átvételére. Az akadémia tudósai azonban hiába gyártják a tökéletes arab műszavakat arab gyökökből, a nép a nemzetközi szót veszi át és használja. Én hiába hirdetem a napi sajtóban és folyóiratban, hogy a *football* helyett jobb a *Kurat al-Kadam*, a film helyett a *sirít*, a telefonra a *miszár-ra*, Szíriában a *hátif*, csupán a távirat arab szavával (*Barkija*) értem el sikert. A *television* megmaradt a közhasználatban, és nem használják az általam ajánlott *ráji* szót sem. A rádió nemzetközi szava diadalmaskodott az arab *midhjá* fölött, de az akadémia készülő nagy szótárában azért helyet kaptak az új arab szavak.

A MISZTIKUSOK EMLÉKE

Kairói tartózkodásunk veszedelmesen közeledett a végéhez. Készülődtünk Damaszkuszba. A megmaradt néhány napot még hasznosan kell eltölteni. Csak délelőttjeink szabadok, mert délután a hotel halljában fölkeresnek íróbarátaim, akik elhalmoznak legújabb, dedikált köny-veikkel. Szobánk már inkább hasonlít könyvtárhoz, mintsem pihenőhelyhez. Hogyan fogjuk mindezt hazaszállítani? És Damaszkuszban bizonyára újabb értékes könyvgyűjtemény kerül majd hozzánk!

A könyvek régi emlékeket idéztek, és vágyakat ébresztettek lelkemben a régen látott helyek újból való felkeresésére. Hosszú idő futott le, és gyors, fürge lábain messzire elhagyta azokat, akik a múltban gondolkodnak és éreznek. Horatius két évezreddel ezelőtt már felsóhajtott: „*Eheu fugaces labuntur anni!*” - „Ó, jaj, hogyan siklanak el a menekülő évek” - és utána ősz hajjal hány keleti költő siratta el letűnt ifjúságát!

Elindultam Katóval a Mokattam-hegység felé. Ez az egyetlen emelkedés Kairó szélén, és homokkő tömbjébe a mevlevi és a bektási dervisek kolostorokat véstek. A mevlevi dervisek „öregje”, alapító „pir”-je 1273 óta a kisázsiai Koniában álmodja tovább azt, amit párverseiben kifejezett, a végtelen egyesülést Allahhal. Azóta a mevlevik minden péntek délben misztikus körforgással hódolnak a mindenhol jelenlevő Allah előtt. A bektásiak pedig mámoros bódult-ságban egyesülnek a mindenséggel.

Évekkel ezelőtt, ó, mily hosszú idő előtt, révetegen ültem a kóniai mevlevi barátokkal, elmerülve az értelmi párversek (*mesznevi-i-ma'nevi*) misztikumába, majd azután a Mokattam-hegy tövében, a kairói mevlevik „tekkéjében”, rendházában. A bektasiak kolostora tágas barlang előtt emelkedik, amelyben boldogító álmát alussza a rend szent alapítója, Mugháwiri sejk, és a dervisek hosszú sora. A látogatók - többnyire az életben csalódott asszonyok - felkeresték a szent sírhelyét, és koporsójára borulva elsírták fájdalmukat. A szent felé áradó bizalom ereje talán írt hoz minden szenvedésre.

Hányszor volt részem ilyen megrázó élményben, amely kiszakított a valóságból, és amelyet Allah Akbar című művemben, mint mélységes átélést vázolni igyekeztem.

Most már nincsenek mevlevik és bektásik. A kolostorokat bezárták. A reális élet a józan észre hallgat.

MOHAMED ALI MECSETJE

A Mokattam-hegy tetején, a fellegvár közepén áll Mohamed Ali pasa török stílusban épült nagymecsetje. Hatalmas kör alakú bástyák és vastag falak védik. Az erődöt eredetileg Szalidin építtette a XII. században. A súlyos gránit tömböket a gizai kisebb piramisokból szedette ki. A középkor és a korai újkor támadó fegyverei tehetetlenek voltak ilyen erőddel szemben, és aki kellő élelemmel ellátva ide befészkelte magát, annak lábai előtt feküdt Kairó. Az óriási gizai piramisok gránitszikláit, ha szemük lenne, féltékenyen néznének a fellegvár szigorú falaira.

Mohamed Ali, ez az arabul nem tudó, talán írástudatlan albán katona, a lángész éleslátásával és a kalandor erőszakosságával akarta kiemelni Egyiptom népét a tudatlanságból és a rab-szolgákból kiemelkedett *mamluk* „kiskirályok” zsarnokságából. Eleinte szövetekezett a *mamluk*okkal, és eltanulta cseleiket. Meghívott vacsorára mintegy négyszázat. A jó vacsora után felszólította a *mamluk*okat, hogy induljanak a városba sétára. Miután lóra szálltak, lezáratta a kapukat, török és albán katonáival körülvette és agyonlövötte őket. Mohamed Ali az ablakból remegve figyelte, sikerül-e a mészárlás. A néphit szerint csak egy *mamluk bég* került el a többiek sorsát, olyként, hogy leugratott a falon. Lova patkójának nyomát mutogatják is a várfalon a hiszékeny turistáknak. Az igazság az, hogy ez a mamluk bég elkésett a vacsoráról, és így menekült meg.

Mohamed Ali mecsetje kimagaslik, messze kiviláglik Kairó háztengere fölött. Az afrikai mecsetek mintája a próféta medinai mecsetjének tágas oszlopcsarnoka. A törökök a bizánci templomok, főként a Aja Sophia központi kupolás bazilikáját utánozták. Mohamed Ali mecsetjének építészé görög renegát volt, aki híven másolta a sztambuli nagy *dsámik* körvonalait, de a mecset belseje nem művészi alkotás. Csupán kupolájának magassága és visszhangja megkapó.

Az udvar közepén levettük cipőnket, és a vörös, süppedő szőnyegen beléptünk a kupola alá. Mintha a csillagos ég borult volna fölénk, amidőn a magas, nagyon magas boltozatra néztünk. A mecsetben csak néhány turista lézengett egy vezető kíséretében. Én nem méltattam őket figyelmemre, hanem a Mekka irányát jelző *mihráb* mélyedés előtt a szokásos üdvözlő imára készültem. Kezemet nyitott tenyérrel fülem alá illesztettem és felkiáltottam:

- *Allahu Akbar!* - A kupola hosszan, többször ismételve visszhangozta kiáltásomat, mintha az ég válaszolt volna.

A turistákat is megkapta ez a hang, vezetőjük elhallgatott, tisztos távolból szemlélték. De nem tudhatták, hogy évtizedek álmaiba, küzdelmeim emlékébe merülök el, és a remény köntösébe fogózva haladok tovább, göröngyös utamon. Befejeztem imámat.

Az erődből csodás kép tárul elénk. A kalifák és *mamlukok* kupolás sírboltjai, a lenyugvó nap színpompájában, mintha életre keltenék a dicső múltat. Kait *bej* sírboltja a mindinkább szürkülő láthatár hátterében, mint ékszer ragyog éles körvonalaival. A vitéz Barkuk szultánnak, a tatárok legyőzőjének sírboltját testőrökként árkádok veszik körül. A többi szultán, ki életében az iszlám diadaláért harcolt és imádkozott, mecsetszerű sírkamrákban, egymás mellett várja, hogy felharsanjon Iszráfil trombitája Kairó keleti homoksíkján, s hogy új életre kelve tovább hadakozzék, és tovább építsen palotákat, iskolákat, mecseteket és kórházakat.

A NAGY CSÖND VÁROSA

A *mamlukok* és szultánok sírboltjai mellett elhaladva, kies részéhez jutunk a városnak. Sárga homokdombról kesernyés port fúj felénk a szellő. Falu felé megyünk, szép, csöndes, hosszan elnyúló utcán egyforma, földszintes házak. Milyen csönd van itt! Milyen nyugalom!

- Hogy hívják ezt a falut? - kérdezi Kató.

- Holtak városa.

- Kik laknak ezekben a házakban?

- Halottak...

A kocsi lassan megáll. Két ember udvariasan segít kiszállni. Kézzel faragott arabeszk kapu mögött mecsetszerű udvaron keresztül szobába lépünk. Meghitt hangulat. A szobából jobbra-balra újabb szobák nyílnak. A szobákban halottak fekszenek koporsóikban. A halottak városában, halottak lakásában vagyunk.

Átvilágított, színes ámpolnák hintik tompa fényüket a szarkofágokra. Faragott márvány ágyaik márvánnyá vált embereknek...

Csodálatos békességet sugároznak. A halál itt megnyugtató, és csak itt érezzük, milyen fárasztó a földi élet.

A távolból ide látszik a három nagy piramis. Azok is sírboltok, de óriásiak, ijesztőek, érthetetlenek, hatalmas fáraók örökös palotái, ahonnan örökké élő szellemük ijeszti az embereket! A rabszolgamunka hihetetlen eredményei. Máig megfejtethetlen építészeti tudás gigászi alkotásai, amelyek mellett öröklik a gúnyosan mosolygó szfinx: az eszme éltet és öl, alkot és rombol. A millió tonna súly alatt, millió ember fájdalom, szenvedése jajdul fel.

A dicső múlt fellebbentette fátyolát, és az aranyhalmokat vér festette vörösre. A piramisok, mint a többi történelmi emlék, felriasztanak álmomból. Mind oly óriási, oly művészi, mint a templomok tornyai, de alattuk az üldözöttek sírását, a kifosztottak segélykiáltását, a haldoklók hörgését hallom. Az emberi nem még meg nem írott szenvedéseinek köbe vésett, beszédes tanúi...

BÚCSÚ KAIRÓTÓL

Némán, elszomorodva bámultam a piramisokra. A turisták a világ minden tájáról sereglenek ide, és miután teleszívták magukat bámulattal, beülnek a *Mena House* éttermébe, hogy elfáradt agyukat a kerti virágok illatával, halk zenével és tömény italokkal felfrissítsék. Ó, ha Mena, Herodótosz Ménésze - az ókori Egyiptom első királya, aki az istenek imádatát és az áldozatokat bevezette - látná ezt a nemzetközi társaságot, amely manapság itt a bazárban régiségeket vásárol, és éjjel villanyfény mellett mulat! - Amióta Ménész megalapította Memphiszt, harminc-

egy királyi dinasztia követte őt trónján, hogy azután Nagy Sándor és tizennégy Ptolemaiosz utóda, majd Julius Caesar, a bizánciak és az arabok uralkodjanak a Nílus partján.

A piramisok körül gazdagon felkantározott és színes gyöngysorokkal díszített tevéiket és fürgé arab lovaikat ajánlják a beduinok. Rendkívül erőszakosak, és unszolásuk rendszeren eredményes, mert a legtöbb turista felül a tevére, hogy büszkén mutogathassa otthon fényképét daliás mivoltáról.

Én elhessegettem a tolakodó beduinokat. Eleget ültem harci tevéen, heteken át, arábiai vándorlásaim idején, ezek a mutatványos állatok nem érdekeltek. Inkább autón száguldottunk tovább, ki, a pusztaságba. A homokban az autó maga tör magának utat. Jobbra és balra, egymástól tisztas távolságra elhagyott házikók láthatók. Csak hétvégére vagy rövidebb időre szállják meg őket gazdáik, akik minden ételmezt és kényelmi eszközt magukkal hoznak kocsijukban, és a külvilágtól elfordulva, a végtelen sivatagban akarnak pihenni.

Távol ezektől az elkülönült házikóktól, kinn a pusztaságban, óriási sátorszerű épület áll. Teraszán színes ernyők alatt asztalkák várnak esti vendégekre. A sátor belseje éjjeli mulatóhely, tivornyázó, gondtalan emberek paradicsoma. Keleti táncosnők és európai *strip-tease* szerepelnek a műsorán. Nappal teljesen elhagyott, csak hosszas keresés után sikerült előteremteni egy pincért, aki egy kis frissítőt hozott nekünk.

Arcunkat forrón simogatja a déli nap. A teraszon túl a végtelen sivatag. A derült ég valószínűtlen mély kékje a láthatáron összefolyik a sárgás homoktengerrel, amelynek lisztfinom, szemcséit lassan mozgatja a szabadon száguldó szél. A távolból mintegy pasztellszínben emelkedik ki a három nagy piramis. És mögöttünk, kékesszürke fátyollal fedve, Kairó kétmillió város... A múlt és a jelen, a történelem és a jövő feküdt előttünk.

A száraz, tiszta levegőt még madár szárnya sem hasította, mély csend borult ránk. Csak szívünk dobogását véltük hallani boldogságunkban. Az elképzelhetetlen Végtelen: a sivatag valósága, akár a tengeré. Ebben érzi az ember saját énjének parányi voltát, a teljes egyedüllétet önmagával és a mindenséggel. Nincs megrendítőbb, felemelőbb látvány a sivatagnál és a tengernél. Ismét egybeforrunk a világszellemmel, amelyből énünk kiröppent, és képzeletünkben összefolyik az Élet és a Halál...

El kellett hagynunk Kairót, ékes mecsetjeit, a Nílus parti kies kerteket, sok tudós barátunkat, a zajos, élettől duzzadó, örökké zsúfolt utcákat, de szívünk legőszintébben a sivatagba vágyódott vissza.

Az élet a legszigorúbb zsarnok, parancsainak továbbítója a kötelesség tudata. Nekünk hűségesen engedelmeskednünk kell!

És másnap újra útra keltem...

II. SZÍRIÁBAN

DAMASZKUSZ

A buzgó hívők már elmondták hajnali imájukat. A Korán szerint ennek ideje akkor van, amikor egy fekete és egy fehér cérnaszálat alig lehet csak egymástól megkülönböztetni. De mire kiérünk a kairói repülőtérre, már dereng, s a fogadócsarnok villanylámpái sápadtan viszonozzák a hajnal fényét. A „*Misir Air*” kisebb típusú, kétmotoros gépébe szállunk. Lassan kibontakozik alattunk a sivatag végtelenje, amely azután a felhők végtelenjének adja át helyét. Lágy, fehér felhőmezők, felhőcsomók felett szállunk. Imitt-amott megszakad a felhők puha fehérsége, hogy pillanatokra meglássuk a tengert.

A szép egyiptomi *stewardess* asztalkával bekerít székünkbe, és tálalja a reggelit. Majd miután bennünket ellátott, cuclis üvegből megetet egy ugyancsak önálló utast: néhány hetes pólyásbabát. Nemcsak mi repülünk, az idő is repül. Damaszkuszhoz közeledünk. Az utat két óra alatt tettük meg. A magasból hófehér, rendezett város képét látjuk. Karsztos hegyek kopár, havas szélein apró házak húzódnak meg. Az utcák ragyognak a napsugárban. A repülőtéren, kellemes meglepetésemre, a damaszkuszi egyetem két tanára, Safik Dsabri és Amdsad Trabulsi professzor vár. Mellettük követségünk vezetője.

Damaszkusz a föld egyik legrégibb városa. A biblia legendái a pátriárkáknak tulajdonítják alapítását. Itt élt Ábrahám számos feleségével, és Dávid király diadalmasan vonult be a városba. Utána asszírok, perzsák, Nagy Sándor utódai, a szeleukidák és rómaiak uralkodtak falai között. Itt tért meg a zsidó Saul keresztény Paulusszá, és tette nemzetközivé az egy istenhitet. A VII. század közepén a hódító arabok foglalták el a várost, amely csakhamar az omajjád királyság székhelye lett. Pogány temploma helyén épült nagy keresztény templomát eleinte a mohamedánok a keresztényekkel közösen használták imahelyül, később megnagyobbítva, az iszlám egyik legtekintélyesebb mecsetje lett. Többszöri tűzvész után helyreállították, és ma épen áll, mint rendületlen történelmi emlék, a hívők befogadására. Földje Nureddin és fia, Szaladin szultán sírját rejt.

A város modern negyedében keleti stílusban épült villák sorakoznak. Mindegyik más színű ablakredőnnel zárja ki a tolakodó napsugarat. Ez az egyénies stílus jólesik szememnek az új európai építkezés sivár egyhangúsága után. A magyar követség széles úton épült, magas épület. Hátsó oldala mellett folyik a Barada egyik ága. A Bibliában is említett Barad-folyó hét ága öntözi Damaszkusz termékeny talaját. Ez látja el a várost ivóvízzel, és ebbe szórják a hulladékot, hogy vigye, vigye tovább a tengerbe. A tornácos, loggiás damaszkuszi házakban nincsen felvonó, a magyar követségen sincs, ezért egy földszinti lakrészt foglaltunk el, nehogy szívünket a magas lépcsők járásával megerőltessük.

Rövid pihenés után feleségemmel sétára indultam. A damaszkuszi főutcák régi ismerőseim. Jártam bennük ifjú koromban, amikor még török pasák uralkodtak itt, azután jött a háború, én a Dardanelláknál éltem át borzalmait, és a meg-megszakadó béke idején vendége voltam a damaszkuszi egyetemnek, s mint néző, láttam a független Szíriai Köztársaság nemzeti ünnepén a díszes katonai felvonulást. A hosszú, nagy téren a lelátók előtt két katonazenekar adta meg az ütemet, amelyre menetelt a gyalogság, dübörögtek a harcokocsik, elvonult a szíriai hajóhad és a repülők küldöttsége, s végül ficánkoló arab méneken a lovasság. Gyönyörű látvány volt, és annyira elragadott, hogy szerettem volna ismét, mint régen, ilyen kedves, játékos arabs lovak

hátán vágtatni a pusztában. Azóta más lett Szíria elnöke, és sok minden megváltozott. Az utóbbi félszázadban az idő igen gyorsan alakít át országot, népet. A Kelet romantikáját pedig tépi, szaggatja a rohanó idő, a szultán helyét elfoglalja az elnök, az elnököt leteszi a nép, azután más és más elnök következik. A régi, hagyományos Kelet ragyogó köntösét megrágtá a moly, de helyette új öltözeteknek örvend, hogy ne kelljen szégyenkeznie az öregedő múlt miatt.

Most az új és mindenkor megújuló Damaszkusz utcáin indultunk el. Előttünk, mellettünk, mögöttünk kullogó léptekkel kísért a tegnap még büszke múlt. Mohamedán asszonyok, látván, hogy feleséggel karonfogva megyek, félrehúzzák arcukról a fátyolt, és bámulva mutogatnak ránk.

Mi a gyönyörű villákat nézzük, és megyünk tovább. Így kerülünk a „Két lépés utcába”, mely játékszerűen pici és tiszta. Környékén mesébe illő házak, kertekkel. Egyiknek kerítése, kapuja és ablakredőnyei rózsaszínűek. A másik világoskék redőnnyel, kapuval és kerítéssel mosolyog a világba. De vannak sárga, lila, zöld, búzakék házak is, arab-mór stílusban, modern európai keveréssel, nyitott teraszokkal, oszlopokon nyugvó függőkertekkel, sárga, kopár hegynek rohanó utcán.

Megyünk tovább a régi, az igazi Damaszkusz felé. A vasútállomás épülete előtt haladunk el. Innen indul a kicsi hegyi vasút az Anti-Libanonon át Bejrútba, a Földközi-tenger ősrégi föníciai kikötőjébe, ma a Közel-Kelet egyik legforgalmasabb, legvirágzóbb, újszerű városába. Innen indul a vasút dél felé is, az arabiai pusztákra, s összeköti Medina és Mekka szent városait a nagyvilággal.

A téren temérdek ember hemzseg. A kép csaknem színesebb, mint Kairóé, mert ahány ember, annyiféle öltözet. A nők még kedvelik a fekete ruhát, a földig érő szoknyát, és fejüket vállig érő kendővel takarják, amelynek egyik csücskét fátyolszerűen húzzák arcuk elé, ha férfi közeledik, és a keskeny, átlátszó kelmén át fürkészik az idegen arcát. Mert a nők keleten, csakúgy mint nyugaton, északon, délen, valamennyien kíváncsiak. A férfiak fezen, turbánban avagy festői burnuszban, melyet fekete fonott pánttal leszorított fejkendő egészít ki, viselik férfiúi mivoltuk méltóságát. A láрма óriási, a forgalom átláthatatlanul zürzavaros. Tüklő autók között egylovas kordék, biciklik, hintók tülekednek, és puha járású, szorgos, kicsiny, hófehér szamarak sértődötten lépdelenek az álmodozva ballagó, majd ijedten félreugró járókelők között.

Előttünk a damaszkuszi bazár. Nem egy utca, nem egy háztömb vagy átjáró, hanem egész városrész. Tulajdonképpen teljes város. A régi dicsőséges mohamedán Kelet gazdasági életének, mesés kincsesházának késői örököse. A mohamedán perzsák ezt a kincsesházat *pazárnak* nevezték, s ez a szó török közvetítéssel átkerült az európai nyelvekbe. Az arabok *szúknak* nevezik, s a szó eredetileg azt a közpiacot jelentette, amelyen áthajtották az állatokat és az árukat.

A damaszkuszi *szúkon* széles utak vezetnek keresztül-kasul. Bejáratánál tiszta, csak arab ételeket kínáló kifőzdék ínycsiklandozó süttekkel hívogatják a vendéget. Mellettük pénzváltók, azután a szövetboltok, selyem, brokát, muszlin, posztó. Szőnyegek halmjai, a keleti kézműipar remekei, réz, ezüst, arany edények, ékszerek, dísz tárgyak, szerszámok, gépek, bőrtáskák és filigrán munkák - ki győzné elsorolni az emberi ész és kéz minden alkotását, ami a damaszkuszi bazár nyílt bódéiban van felhalmozva. Közben kicsi kávézók, teázók, édességboltok csalogatják pihenőre a vásárolt áruval megrakott vevőket. Az utakon hömpölyög a nép. Asszonyok egész rokonságukkal vonulnak ki vásárolni, gyermekeiket kezükben fogva vezetik. Mindenki kiabál, ögyeleg, alkudozik, ténfereg, csak az autók sietnek, és dudájukkal rést nyitnak az emberi hangyabolyban.

A bazár külön világ, és a mohamedánok a világ legjobb kereskedői. A próféta is kereskedő volt, ezért ismerte a reális életet, az embereket, a világot. Nem tudott olvasni, nem zavarta meg elméjét a betű, és a betűből áramló sokféle elmélet. A mohamedán kereskedő lelkesedik az üzletért. Az ő bódéja, boltja, az ő küzdőtere. Lovagiasan bánik ellenfelével, a vevővel. Nem akarja rászedni. Magasabb árat kér, hogy kifürkéssze, mennyire ért a vevő az áruhoz. Ha a vevő alkuszik, akkor szakember, akivel érdemes tárgyalni. Érdemes neki megmutatni az árut, ami gyönyörűség a kereskedőnek. Élvezi a portéka szépségét, lágyságát, színét! A jó és okos vevő megérdemli a szép árut, és a szép áru jó helyre kerül! De addig is, míg erről meggyőződik, tapsol, s a vevő már kapja az illatos italt: kávét, teát, citromlevet. Mert ez így illik, így kívánja a mohamedán vendégszeretet. És megkezdődik az alku, a szellemi torna. Ha a kereskedő marad alul, és a vevő vásárlás nélkül távozik, sebj, ő nem haragszik. A próféta sok száz mondása is megvigasztal a veszteséért. A próféta mindenre gondolt, a kereskedő vigaszára is. És a damaszkuszi kereskedő emberismerő. Ami többletet a gögös amerikai turistán keresett, szívesen megosztja szegény, de tanult mohamedánokkal.

Megérkezésemről aznap hírt adtak a lapok, és közölték fényképemet is. A bazár kereskedői mutatták nekem a lapokat.

- *Ó hadsi!* - szólítottak meg -, tisztelje meg szerény boltomat magas látogatásával. És a *szajida* ő magassága, kit Allah a tudós ápolására rendelt, emelje fel boltom hírét, és fogyasszanak el nálam egy csésze teát. Szerény boltom az önök lábai előtt fekszik, alázattal várja kegyes tekintetüket és kitüntető választásukat.

A mi gazdag anyanyelvünkön is csak halványan érzékeltethetem a kereskedő rímes prózában elhangzott arab meghívását. Leültünk a „szerény bolt” bokhara szőnyeggel letakart kerevetére. Lábunk alatt és a padlón véges-végig keleti szőnyegek színes mezői húzódtak. Mialatt a teát szürcsöltük, a kereskedő elénk dobatta a szőnyegek végtelen sorát, és fia a fény felé fordítgatta őket, hogy selymes felületüknek színes játékaival nyerje meg szívünk tetszését és erszényünk tartalmát. Sajnos, szívünkkel az volt a baj, hogy ennyi szépség láttán hevesebben dobogott, de erszényünk tartalmára gondolva, halkan felsóhajtottunk. A „szerény bolt” gazdája boldog volt, hogy tetszésünknek adtunk kifejezést, és hogy teljesen a paradicsomban érezzük magunkat, szolgájával elénk hengergette a damaszkuszi brokátok bálait is: az ezüst, arany szállal átszőtt, parányi pikkelyektől csillogó, suhogó, sima tapintású selymeket, amelyeknek fortélyát évszázadok előtt az ősök eszelték ki, és amelyet évszázadok keze művelt a tőkély fokára.

A damaszt éppen úgy megőrizte nevében az ezeréves arab kézművességet, mint a dömöcki penge, a *khamla*, a muszlin és sok keleti szövet, amelyet már egy évezred előtt is készítettek szorgos arab kezek a damaszkuszi bazár számára.

Vágyakozva, visszafojtott lélegzettel nézte Kató a brokátok csillámló hengereit, ahogy kite-regették előttünk hullámaikat. A kereskedő büszke volt a hatásra.

- Ez a bolt az öné, jóságos *szajida*, az öné ez a brokát, amit a kezében tart. Nincsen ára, ajándék. Nekem magas látogatásuk drága emléke.

Nem bírtuk tovább. Odasúgtam feleségemnek, hogy egy ruhára valót meg kell vennünk. Erre megindult a harc a kereskedővel. Végre, hosszas arab nyelvű párviadal után, amit bőségesen fűszereztünk Korán-idézetekkel és arab versekkel, megalkudtunk. De nem vettük meg az egész boltot, amit a kereskedő oly nemesen felajánlott, csak két ruhára való brokátot, és ráadásul egy faragással díszített szíriai rézlámpát, amely kedves emlék gyanánt ma is világít könyvtárszobám ajtaján.

- *Fi amán Allah!* (Allah óvjon meg utadon) - e szavakkal búcsúzott el tőlünk a kereskedő. Mi megígértük, hogy tulajdonunkba ajánlott „boltunkat” többször felkeressük. Boldogan tértünk vissza a követségre a gazdag zsákmánnyal.

Lakrészünk a követségen a lehető legkényelmesebb volt. A takarítást és a mosást egy szíriai keresztény nő, Szofi vállalta. Kató nagyon megkedvelte az asszonykát, és gyakran elvitte magával apróbb dolgok vásárlásához. Szofi szívesen vállalt minden házimunkát. Egyszer azonban bajt csinált. Feleségem rábízta annak a selyemruhának a kivasalását, amelyet az aznap esti fogadásra akart fölvenni. Szofi modern, önműködően kikapcsoló vasalóval látott munkához, ám mialatt feleségemet telefonhoz hívták, vizet vett a szájába, ráfújta a vadonatúj sanzsan-taft ruhára, ezután a forró vassal nyomban rávasalt. „Mit csinálsz?!” kiáltotta rémülten a telefontól visszatérő Kató. Szofi azonban nem adta ki kezéből a vasat, locsolt és vasalt, fűjt és vasalt, mígnem a szerencsétlen ruha akkorára ugrott össze, mint egy szalvéta.

Kató vigasztalhatatlan volt. Ezt a ruhát ahhoz a zöldarany indiai sálhoz csináltatta, amelyet az indiai nagykövettől kapott ajándékba, s a figyelmesség viszonzására ma este okvetlenül viselni akarta a sálat... Végül ezzel vigasztaltam meg:

- Mit csinálsz majd Indiában, ahol a mosóember, a *dhobi* úgy mossa az inget a folyó partján, hogy nedves állapotban addig veri a köhöz, amíg a folt kimegy belőle, s vagy az ing, vagy a kö reped ketté.

Győztem. Kató megvigasztalódott. Vágyódása India után elfelejtette vele Szofi ügyetlenségét, és elkészült az újabb megpróbáltatásokra. A vásárolt damaszkuszi brokátból maga szabta ki és varrta meg ünnepi ruháját.

A SZABAD INDIA ÜNNEPE

A magyar követség sofőrje vezeti az autót, amelyen a kis magyar zászlót meg-meglebbenti a szél. Alúszí, a kurd sofőr, régi alkalmazottja követségünknek. Ez az Alúszí gyűjtő. Van aki bélyeget, van aki régi pénzeket gyűjt, és van aki képeslapokat. Ő nőket gyűjt. Állandóan új feleségre rakja félre pénzét. Most - meséli - éppen balszerencséje volt, ezeröttszáz lírát és két szép szőnyeget adott egy lányért, aki sem feleségi, sem asszonyi kötelességeinek nem tesz eleget.

Alúszí, szegény, újra gyűjt, hogy a válási pénzt kifizesse, és jobbat vehessen magának.

- Vigyél Pestre - mondja -, a pesti nők jobbak. Dolgoznak és nem kerülnek ilyen sokba.

- Csak gyere - feleltem -, jó gépkocsivezetőre mindenütt szükség van. A nők szépek nálunk, de egyszerre csak egyet szabad szeretni.

Alúszí fékezett, hátrafordult, tágra meresztett szeméből lenézést olvastam ki:

- Hát ez hogy lehet? - kérdezte hitetlenül -, ezen én már sokszor csodálkoztam, hogy neked, tudós *hadsí*, van csak egy feleséged. De biztosan otthon, a szép országban még van egy-kettő, több is - mondta tört magyarsággal.

Éppen megérkeztünk az indiai követség épülete elé. A felelet elmaradt.

A nagy teremben már tolongott a sok vendég. Mr. Bannerdsi nagykövet indiai ruhában, patyolatfehér gyolcs vászonnadrágban, vászon Gandhi-sapkában fogad, mellette felesége gyönyörű *szárik*ban. Körülötte sok ragyogó szemű, hullámos fekete hajú hindu nő. A színpompás *szárik* a kecsesen hajlékony derékon keskeny csíkot hagynak fedetlenül, úgy, hogy a selyemből ki-villanó világosbarna bőr megbabonázza a férfiakat. Ó, Európa dőre lányai, asszonyai, akik ma

bokorugró rövid szoknyáitokban nyújtogatjátok lábszáraitokat, mily messze elmaradtok a báj és vonzalom versenyében hindu testvéreitektől!

Indiai mohamedán férfi közeledik felénk, háremével: egy csúnya öreg és egy gyönyörű fiatal feleséggel, hármában. Az öregasszonyon annyi a dísz, mint egy karácsonyfán. Az új asszonyon sem arany, sem ékszer, csak fiatalsága ragyog. A férj fogja a fiatal, mint féltett tulajdonát, s vezeti. Az első asszony, szomorú kíséretként, mogorván kullog mögöttük.

Beszélgetés közben a férj elragadtatással simogatja kis felesége bodros haját. Édes kis hárem-virág! Vajon meddig tart a te nagy boldogságod? Férjed egyet gondol, és jön a harmadik feleség.

Elvegyültek a nagy tömegben ők hárman, és mindenki hozzálat az ingyencsúcsok fogyasztásához. Ananászlét és paradicsomot iszunk, hideg sülteket, kocsonyázott halakat és keleti édességeket ízlelgetünk. A társaság változatos. Komoly arcú és derűs férfiak, megtört, elmélázó és magabiztos arcok keverednek a hang- és nyelvzavarban, amely körülvesz minket.

KURD BECSÜLET

Másnap Alúszí, a sofőr, aki látszólag belenyugodott, hogy csak egy feleségem van, elvitt a kurd lakónegyedbe. A napsugaras januári délutánon a kopár hegyoldalra épített apró házak messziről fészkeknek látszottak, csak mire felértünk a zegzugos utcákra, láttam, hogy csinos vályogviskók, amelyek villanyvilágítással vannak ellátva. Ez a damaszkuszi kurdok különleges városrésze.

A kurdokat arcuk és szögletes termetük különbözteti meg az araboktól. Ősidők óta élnek arabok között, de nem keverednek velük. Megőrizték régi szokásaikat, nyelvüket, és újabban külön nemzetté is akarnak alakulni. Buzgó mohamedán és bátor, harcos nép.

Valamikor, réges-régen, Kelet-Anatóliában kurd törzs vendége voltam. Több török falu rendes járadékot fizetett a törzsnek, amiért megvédte a falvakat mindenféle rablótámadás ellen. A vendégjog pedig náluk olyan szent, mint a vérbosszú és a becsület.

Alúszíval meglátogattam néhány családot. Azt hiszem, szegről-végről rokonok voltak, mert Alúszí gyakori házasságai számos sógorsági viszonyt hoztak létre. Megvendégeltek és barátságosan elmesélték a helység legújabb eseményeit: leánykérés pénz nélkül, nagy esküvői lakoma gazdag családnál, fiú-ikrek születése egy, szerintük már túl öreg, negyvenéves asszonynál. De volt megrendítő újság is.

Két gyerek játék közben összeveszett. A két apa, két fivér emiatt hajbakapott. Kést rántottak, az egyik fivér leszúrta a másikat. Mikor borzadályomnak adtam kifejezést, büszkén megnyugtattak: a becsület fontosabb az életnél. Ez az ősi kurd virtus.

Naplementekor még szerencsésen levezette Alúszí kocsiját a göröngyös utakon, vissza az estéli fényárban úszó damaszkuszi követségünkre. Hátranéztem, ragyogott a kurd hegyoldal számtalan villanylámpája, mint valami óriási, csillogó ékszer. Elragadó látvány volt!

DAMASZKUSZ EGYETEMÉN

Elérkezett egyetemi előadásaim ideje. A damaszkuszi egyetemi épület azelőtt laktanya volt. Török katonák csizmái döngtek azokon a folyosókon, ahol most diákok és diáklányok okulnak tudós arab tanárok előadásaiból.

Meghatottság fogott el, amikor a rektor, a dékán és a tanárok felvezettek egy nagy terembe. A dékán, Sáfik Dsabri, régi ismerősöm, még kairói tartózkodásom idejéből. Akkor többször vendégeskedtünk Mahmoud Teymour birtokán. Sokat évdött velem, és én sokszor megharagudtam rá. De most, hogy ő mutatott be a diákseregnek, megenyhültem iránta. Hiszen csak tréfálkozott, és a tréfálkozás az arab irodalom retorikájához tartozik!

- *Szádati, szájidati* (uraim és hölgyeim) - kezdtem előadásomat kissé rekedten, mert a pénteki ima közben a sok földreborulástól meghültem.

Sáfik Dsabri félbeszakított, és ismét tréfálkozva kijavított:

- *Abnáí, Ániszáti* (fiaim, kisasszonyaim)!

Dörgő taps hangzott fel és nevetés. De én sem hagytam magam, és a hallgatóság felé fordulva, ismét megszólítottam őket:

- *Abnáí, Banáti* (fiaim, leányaim)! - Remegett a lég a tapstól. A dobogón ülő rektor és tanárok is tapsoltak és hangosan nevettek. Tréfám sikerült, és rekedtségem is elmúlt.

Egy óra hosszat beszéltem az arab irodalom legutóbbi ötven évének fejlődéséről. Előadásomat gazdasági-társadalmi háttér festésével tettem újszerűvé a damaszkuszi hallgatóság előtt.

Boldogan fogadtam az előadás után a tanári kar gratulációit, mert lendületet adtak a következő előadásokhoz.

Éjjel alig bírtunk aludni. Repülőgépek búgtak és süvítettek szakadatlanul az éjszaka felhői fölött. Reggelre már elterjedt a nagy esemény híre: Egyiptom és Szíria kormánya elhatározta, hogy a két ország egyesülni fog. A diákság kivonult, a katonaság menetelt, a nép az utcára tódult, és estére kivilágították a várost. Tűzijáték rakétái színezték az eget, széthulló tűzvirágok vörös színbe borították a sápadt csillagokat.

Mi másnap a múzeumba mentünk. Az igazgató európai modorú és külsejű, nagy képzettségű ember. Ő vezet végig a termeken. A múzeum Szíria ősrégi, több ezer éves kultúremlékeit őrzi. A legrégebbi „abc” ékiratok mellett ott látjuk a görög-római időkből származó baalbeki templom és a zsidó zsinagóga történelmi hűséggel elrendezett emlékeit. Mellettük ó-keresztény templomok és felszerelésük maradványai. A görög és római szobrok mellett mint egyedülálló emléket látjuk a Korán agyagtáblába vésett verssorait. Beszédes múlt szól hozzánk a múzeum tárlóiból. Az ó-korban a „Nap városá”-nak nevezték Damaszkuszt, és ebben a városban született az evangéliumi mondás, hogy: „aki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul”. Milyen bölcs intelem! A damaszkusziak, kissé éneklő hangsúlyuk ellenére is nagyon szépen beszélnek arabul.

Hazafelé ismét a bazáron mentünk át; feltűnően sok volt a vásárló. Egy vidéki beduin házaspár megszólított, hogy merre van a papucsok és bőrtáskák utcája.

- A fő úton menjetek egyenesen a mecset felé, onnan megtaláljátok - mondtam a szikár, magas, beduin burnuszt viselő férfinak. - Honnan jössz, testvér? - kérdeztem azután a mereven rám bámuló beduint.

- Rakka a szülőföldem, de hazám a puszta. Ott élek törzsemmel és családommal - felelte, és ő is megtudakolta kilétemet. Amint megtudta, hogy Mekka-zarándok vagyok, keményen meg-rázta kezemet.

Beduin ruhás felesége elragadó szépség volt. A pusztai antilopnak van csak ilyen bársonyosan meleg, hűséges tekintete. A puszta egyszerű, küzdelmes életének romlatlan leánya megragadta Kató kabátjának világosszürke prémjét, simogatta, tépdeste, fogdosta. Még nem látott ilyet, és

gyermekes kíváncsisággal csodálta. Olyan megható volt ez a keresetlen báj, hogy Kató szívesen neki adta volna ajándékba a szörmét. A férj arab szokás szerint meghívott bennünket törzséhez, a rakkai pusztára, vendégnek. Nehéz volt ezt az őszinte bizalmat elhárítani, és végül is elbúcsúzni. De az emlék megmaradt, és íme, továbbadtam.

Egyik délután óriási kocsin hatalmas termetű, burnuszos arab érkezett a magyar követségre. Hófehér fejkendőjét aranyfonatú pánt szorította le. Abdul-Háfiz, Szaúd-Arábia volt pakisztáni nagykövete. A látogatás nekem szólt, és egyórás beszélgetés után vendégem bevitt az egyetemre, hogy második előadásomat is meghallgassa, mert az első is ott volt. A tárgy nagyon érdekelte.

A diákság lelkes tapssal fogadott a zsúfolásig tele, hatalmas, kör alakú teremben. Előadásom tárgya az „emigrációs arab irodalom” volt. A századforduló óta a nehéz megélhetés miatt évente sok ezer arab család vándorolt ki Amerikába. Ott megőrizték nyelvüket, lapokat és könyveket adnak ki. Lírájuk fájdalmas honvágyú költészete csupa önmardosás. Az arab kívándorlók, főképpen a libanoniak, szíriaiak, nem lehettek boldogok az amerikai élet hajszolt ütemében. Honvágyuk prózájukból is kicsendül:

„Libanon falvaiban a domboldal felébred... Templomok harangjai imára hívnak... A borjak elhagyják istállóikat, utánuk ballag a pásztor, furulyáját fújva. Megjött a hajnal. A gyerekek üdvrivallva futkároznak a nyáj után, és versenyten énekelnek a furulyával.”

Ezzel szemben mit látnak Amerikában? Amin ar-Rajhání ezt írja: „Az ablakok redőnyeit felhúzták, az ajtószárnyak kinyíltak, szeszélyes arcok és fáradt szemek merednek elénk. A szerencsétlen teremtmények elindulnak a gyárak felé. Testükben a halál lakozik az élet szomszédságában. Az utcákat rohanó emberek töltik meg, és a levegőt megreszketteti a vasúti vágányok csikorgása. A város csatatérre alakul át, ahol az erős legyőzi a gyöngét, a gögös gazdag elrabolja a verejtékező szegény munkájának gyümölcsét.”

Az arab kívándorlók a gyárakban, a farmokban a tőkés társadalom páriáivá süllyedtek. A pénz hatalma fojtogatja őket. Rekedten tör fel torkukból a fájdalom hangja, telve vágyakozással az elhagyott libanoni berkek és kies patakok után. Idéztem Maszúd Szamáha utcai árus zengő rímekbe öntött sóhaját: *Kam tavaytu 'l-kifára másian wa himli...*

*”Hányszor róttam a pusztát baktatva, és terhem
Hátamon majd hogy eltörte gerincem.
Hányszor kopogtattam az ajtón, s nem törődtem
Fáradtsággal, míg metsző hideg és forróság kínozott.
Hányszor bújtam meg erdőben sötét éjjelen
És a villám cikázása volt napom s holdam fénye,
Hányszor feküdtem csupasz köveken
Fejem a karomon, s handsárom keblemen...”*

Idéztem Rasid el-Khúrit, aki - mint sok kívándorló társa - ugyancsak utcai árusként kereste kenyerét. Ékes arab nyelven tör fel belőle a panasz Brazília síkátoraiban:

Dafanta rabi 'a 'umrika fi biládin

*”Oly országban temetted el élted tavaszát,
Amelyben hosszúra nyúlnak a rövid éjszakák:
Ha nem fekszenek is földjén kövek
Lakói bordái között lakoznak kövek.*

*Vándorlásod nem más, mint a hangya igyekezete
És a tücsök szerencséje, ó, mily keserű mindez!
Hányszor ébredtél fel a sötét éjjelen,
Miután az álom csalóka fénye megjelen.
De fűledbe zúg s kinozza agyadat:
Kelj fel, Rasid, rohanj, fűtyült a vonat!”*

Kiemeltem, hogy az arab emigrációs irodalom új hangot ütött meg, új stílusban új környezet hatását tolmácsolja közérthető nyelven, és messze túlszárnyal a maradi rímfaragók állandóan visszatérő hasonlatain és képein. Az arab emigrációs irodalom az arab szellem egyik kimagasló alkotása és dicsősége.

Előadásomat tapsorkán fogadta, de mindenki helyén maradt, mintegy jelezve, hogy tovább szeretnék hallgatni. Maga a dékán, Safik Dsabri, és Trabulszi professzor is erősítették, hogy akár késő estig is elhallgatnának. De sajnos, a siker nem javíthatta meg berekedő torkomat, és előadásomat be kellett fejeznem. A meghatottság újból és újból erőt vett rajtam, hogy annyi fáradság és önmegtagadás eredményeként messze idegenben, arab tudósok és diákok előtt az ő irodalmukról és történelmükről beszélhettem. Egy pillanatra lehunytam szemem, és megjelent előttem életem sok küzdelme a tudományért.

Úgy láttam, hogy a damaszkuszi egyetemen megvalósult régi álmom: itt a professzorok egymás előadásait hallgatják, kiegészítik egymás tudását, és a hallgatóság egyöntetű képet kap minden tudományágról.

Néhány év múlva a damaszkuszi Tudományos Akadémia is levelező tagjává választott és felkért, hogy alapításának ötvenedik évfordulója alkalmából (1969) kiadott emlékkönyvében a marokkói berber-arab irodalomról írjak értekezést.

Abdul Háfiz hatalmas kocsiján hazaszállított, és ígéretemet vette, hogy elfogadom meghívását másnapra, feleségemmel együtt, ebédre, a kastélyba.

AZ ARAB LOVAGVÁRBAN

Másnap pontosan déli egy órakor hatalmas batár állt meg a követségi palota előtt. Mikor a kocsiajtó kitért, nagy meglepetés ért. Hat sor ülés volt benne, egymás mögött, és a széksorokon tizenegy gyermek foglalt helyet. Úgy látszik, arab barátunk nem fukarkodott gyermekáldást kérni Allahtól. Az első széksorban a rá hasonlító, a második sorban az egyik anyjukhoz hasonlító, a harmadik sorban a más anyához hasonló gyerekek helyezkedtek el. Az anyáktól való származás és a hasonlóság szerint csoportosított elemi iskolás diákokat a batár az iskolából vitte haza. Sejtethető volt, hogy Abdul Háfiznak még akadnak otthon idősebb és fiatalabb gyermekei is. Mindenesetre megfogadta a próféta intelmét, hogy minden feleséget egyformán kell szeretni.

Mi a batár ötödik sorának foteljeibe ültünk le. A sofőr ránk zárta az ajtókat, és valamennyiünkkel megrakodva szélesebben elindult. A várost gyorsan elhagytuk. Csörgedező patak mentén kietlen vörös-sárga színű, agyagos hegykatlanban vitt utunk. A gyerekek csipogtak, kacarásztak, és néha felénk pislogtak, majd egy-egy pillanatra illedelmesen elhallgattak. Sűrű erdőbe értünk. Torkunkat félelem szorongatta. Szép és félelmetes magány...

A batár az erdő mélyén, hatalmas nyitott kapuban egy pillanatra megállt. A kaputól felfelé, meredek hegyoldalban alacsony lépcsőfokok vezettek fel egy magaslatra. Kíváncsian néztünk ki a batárból, és azt hittük, hogy most ki kell szállnunk, hiszen megérkeztünk. De a gyerekhad

intett és csipogott: maradjunk csak ülve! Ekkor a sofőr rákapcsolt, a batár hirtelen megugrott, mi hátraestünk, de mire ijedtségünkől felocsúdtunk, már rohant a kocsí a lépcsőfokokon felfelé, bukdácsolva, nagyokat zökkenve, félelmetesen pufogva.

- Ha ezt élve megússzuk, szerencsénk volt! - mormoltam.

Felértünk. Kutyák vad ugatása fogadta a batárt. Kissé remegve - még az élmény és az ugatás hatása alatt - kiszálltunk. De íme, a kutyák a gyerekek láttára szelíden csóválták farkukat. Körülnéztünk: előttünk néhány márványlépcső, mellette kétoldalt a sűrű bokrok mentén víz-esés zuhogott alá. A vadonban elrejtett rejtelmes kastély bejárata előtt megtorpantunk. Nem volt időnk a bámulatra, mert díszes szaudi burnuszt viselő házigazdánk két kezét nyújtotta már felénk, és bevezetett fellegvárának csarnokába, amely a keleti művészet és a nyugati ridegség barbár keveréke volt. Damaszkusz téli hidegéhez járult itt a vízesések adta hűvösség. Megborzongtunk.

Abdul Háfiz mégis lerángatta rólunk a kabátokat, majd hangosan felkiáltott:

- *Já Mohammed!* - és hozzánk fordulva megnyugtatóan: - Központi fűtés van!

Ez reményt keltett. Fekete szolga rohant elő - Mohammed -, s Háfiz odadobta neki holminkat. Majd kinyitott előttünk egy ajtót: vad sistergéssel rohanó folyó fölé épített teraszra léptünk. Körös-körül a folyó partján lombos és tűlevelű, magas fák álltak őrt, amelyeknek ágain színes villanykörték rejtőztek. Ott álltunk kabát nélkül a téli hidegben.

Abdul-Háfiz bevezetett minket a férfilakosztályba, ahol már nagy körben ültek a vendégek. Egy oldalajtó mögül gyerekhangokra lettünk figyelmesek.

- *Já Fáthia!* - kiáltott házigazdánk, mire gyönyörű fiatal nő lépett elő. Látásomra eltakarta arcát, én illedelmesen elfordultam. Fáthia, Abdul-Háfiz egyik leánya, a mohamedán illem és szokás szerint Katót a kastély hárem-szárnýába vezette.

A vendégek olyan kitüntető szeretettel fogadtak, mintha régi ismerősök volnák. Hamar megtaláltuk a társalgás fonalát, hiszen írók és filmesek voltak. Előkerültek a könyvek és a versesgyűjtemények, és a vendégsereg csakhamar irodalmi egyesületté változott. Mindenki idézett valamelyik kedvenc költőjétől, majd arról beszéltünk, vajon a próféta hagyományai nem hamisítottak-e. Vagy esetleg nagyon régi idők szokásjogát szentesítették-e. Zúgott, zengett a lég az arab szóáradattól, csattogott a nyelvcsettintésektől, ha valami tetszéssel vagy ellenkezéssel találkozott. A házigazda alaposan kivette részét a társalgásból, előhozta vaskos könyveit, részleteket olvasott fel belőlük, azután mind nekem adta ajándékba.

A társalgást néha megszakította egy-egy velőtrázó sikoly, amely a hárem felől hatolt át. Sem a házigazda, sem a többiek nem törődtek vele. A versolvasás, az új arab irodalom értékelése folyt tovább. Csak én néztem aggodalmas szemmel Abdul-Háfizra, és feleségemre gondoltam: vajon mi történhetett vele ott a sok nő között?

Házigazdánk, úgy látszik megértette gondolatomat, és homlokára ütött.

- Igaz - mondta -, ebédre hívtam az urakat, és már három óra van.

Felállt, átment a hárembe, és kisvártatva magával hozta Katót, aki szemlátomást örült, hogy elbúcsúzható hárembeli testvérkéitől.

Valamennyien átvonultunk egy tágas ebédlőbe, amelynek ablakai fenyőerdőre néztek. Házigazdánk mint egyedüli asszonyt, Katót ültette az asztalfőre, tőle jobbra és balra ültek a tudósok és költők. Az asztalon arannyal hímzett abrosz, csiszolt kristály poharak és -tálak.

Abdul-Háfiz tapsolt, az ajtók kinyíltak, Szalim és Musztafa, két daliás núbiai inas, selyem *galabiában* nesztelenül lépkedve, bámulatos ügyességgel felszolgálták az ételeket. A házigazda intésére mindig Katót kínálták először, azután engem és sorban a többi vendéget. Feleségemtől elég távol ültem, ezért nem beszélhette el, mi történt a háremben. Az asztalra hétféle hús került, csirkétől a juhsültig. Hozzá különböző saláták, padlizsán, ecetes mangó és sok, előttem ismeretlen körítés. Az édességekből alig bírtunk enni, annyira túlcukrozottak voltak, de bőven áztattuk gyomrunkat narancs- és mangólével. Arab szokás, hogy a dús ebéd után nem tartóztatják a vendéget, hanem útjára bocsátják Allah kegyelmében.

Előállt a batár, beültünk, mély lélegzetet vettünk, a sofőr rákapcsolt, és a kocsi lerohant a lépcsőfokokon, mint egy megvadult csikó. Szerencsésen leértünk az útra. Fellélegeztünk.

Ekkor végre megkérdezhettem Katót, mi történt a háremben? Részletesen elmesélte kalandját: Fáthia, aki bevezette a hárembe, fiatal asszony. Az egyik agyonszőnyegezett apró szobában a tükör felé fordulva, alacsony zsámolyon ült Abdul-Háfiz egyik felesége, Fatima. Haja olajtól csöpögött, arca erősen festett és széles csontozata volt, és szüntelenül rágott valami gumit vagy pörkölt mogyorót. Lábát hol betolta szandáljába, hol kihúzta belőle. Úgy látszik, ezt csinálja egész nap, évszámra, és ettől lett arca együgyű: csúnyának azonban nem mondható.

Fáthián tigrisbőrt utánzó mintájú muszlinbársony ruha volt, amely remek szabással simult testére. Szája kissé duzzadt, érzéken telt, foga villogó, fülében arany harangocska csilingelt. Kató kérdéseire kitűnő angolsággal mesélni kezdett:

- Karacsiban voltam gyermek. Apám és anyám szaudiak. Apám a jordániái és az iraki király rokona, de én Szaud-Arábiára már egyáltalán nem emlékszem. Nagyon korán mentem férjhez, már tizenhárom éves koromban.

Kató kérdezte, ki a férje, mire a fiatalasszony elmondta, hogy Egyiptomban élő orvos. Gyakran megy hozzá Kairóba, és nagyon szeret ott élni, mert élénk és mulatságos a város.

- Ezt a házat - úgy mondta: *bajt*, tehát ház, nem lovagvár, aminek mi néztük - apám építtette, és mi nagyon szeretjük valamennyien, mert oly jó hűvös, a nyár melegét nem is érezzük itt!

- És télen? - kérdezte Kató kíváncsian, mert a központi fűtés ellenére fázott, s félt, hogy tüdőgyulladás nélkül nem ússzuk meg a látogatást.

- Ó a tél nálunk rövid, és olyankor meleg ruhát hordunk - nyugtatta meg feleségemet.

Miközben így csevegtek, egyszerre csak felpattant az ajtó, és csúnyácska, mérges arcú fiatalasszony rontott be két gyerekkel együtt. Fatima asszony - úgy mint eddig - nyugodtan rágott tovább, arcizma sem rándult. Az újonnan érkezett fiatal nő neve Szelma volt, de hogy a család melyik tagjának lehetett a felesége, azt sohasem tudtuk meg. Háremben ilyesmit nehéz kideríteni. Szelma fejét mutogatta, és haját tépte. Kató eleinte azt hitte, valami fésűt mutogat, de később meglátta, hogy véres seb éktelenkedik fején! A nő hadarva beszélt, Kató persze egy szót sem értett belőle, de mintha valami jelenetet játszott volna el újból, és a seb láttán Kató arra következtetett, hogy itt valami vészes verekedés zajlott le.

Fáthia, látván Kató ijedtségét, megmagyarázta, hogy Szelma férje nagyon erélyes, és ha valami nem tetszik neki, megveri feleségét, amihez a próféta szerint joga van.

- Riadtan bólintottam - folytatta Kató elbeszélését -, és azon gondolkoztam, hogy kötszert kérek, és kezelésbe veszem a vérző fejet, amikor újabb roham következett. Egy másik ajtón három fiatal nő rontott be, ruhájuk megtépve, ordítózva magyaráztak valamit Fatimának, aki sorra arcon legyintette őket, miközben tovább rágcsált. Még két fiatalasszony jött be, s úgy nevettek, hogy a földre vetették magukat, belecsíptek egymásba, azután felugrottak, visítoztak,

kiabáltak. Azt hittem, megőrültek. Végre kitaláltam, hogy a háremben féltékenységi jelenetre kerülhetett sor az asszonyok között. Egyiküket a férj „rendreutasította” olyannyira, hogy a megdorgátnak a feje vérzett, a többi pedig kacagott kárörömében. Megkértem Fáthiát, szóljon atyjának, hogy szeretnék az uramhoz menni. Abdul-Háfiz el is jött értem. Ami azonban a háremben történt, egyáltalán nem érdekelte őt.

A batár közben megérkezett a követségre, és mi az élményektől és a dús ebédől fáradtan rövid pihenőre tértünk. Nem sokáig pihenhattunk, mert a damaszkuszi egyetem tanári kara aznap este búcsúfogadást rendezett tiszteletemre. A kedves és tudós Trabulsi professzor jött értünk, egyszersmind átadta „*La critique poétique des arabes*” című könyvét, aminek nagyon megörültem.

BÚCSÚ AZ EGYETEMTŐL

Az egyetem dísztermében fogadtak a tanárok, élükön a rektorral. Roskadozó asztalok kínálták a felhalmozott édességeket, süteményeket és ízletes ételeket. Meghatott a szeretet, amellyel körülvettek.

- Külön megtiszteltetés - mondta a rektor -, hogy ilyen komoly történelmi pillanatban velünk van a professzor úr, aki nemcsak kartársunk, hanem mesterünk is.

- Történelmi pillanat? - kérdeztem.

- Igen - folytatta a rektor. - Az arab unió létrejött Egiptom és Szíria között.⁵

Ezután irodalomról, könyvekről és új kiadásokról esett szó, a társalgás mind fesztelenebb lett, és örömmel tapasztaltam, hogy a tanárok nem vetélytársak, nem vetélkednek, hanem támogatják egymást. Nem hiszik, hogy mindent tudnak, és szívesen tanulnak az idegentől. Nagyon boldog voltam.

Néhány tanár kocsijával, a mienket követve, egészen követségünkig kísért. Otthon rég várt, kellemes értesítést adott át követünk. Elhozták az Air India társaság Bombayba szóló jegyeit. Néhány nap múlva röpködünk Damaszkuszba Indiába. Fáradtan feküdtünk le a zsúfolt nap után, azzal a reménnyel, hogy jól alhatunk.

De nyugtalan éjszakánk volt. Repülők berregtek, nehéz autók dübörögtek a kövezeten, és néha úgy tetszett, mintha egy-egy puska dörrent volna. Másnap a magyar követség vezetője fogadást tervezett tiszteletemre. Damaszkuszi írók, tudósok, tanárok és sejkek készültek, hogy kezet fogjanak velem magyar földön, mert a követség egy kis darab Magyarország, amelynek falairól magyar tájak képei integetnek felénk. Türelmetlenül vártam az estét. Kora délután azonban értesítés jött Budapestről: Horváth Imre külügyminiszter meghalt. A fogadást le kell mondani. A követség kapuja fölött félárbocra eresztették a zászlót.

A gyász hírére megrendítettem. Horváth Imre megértő jó barátom volt. A követség irodája telefonon azonnal értesítette a meghívottakat, hogy a gyász miatt a fogadás elmarad. Akiket már nem értesíthettek, azok eljöttek, és részvételüket fejezték ki a követség vendégkönyvében.

Barátaimmal halkan beszélgettem a nagyterem sarkában. Ezúttal nem az arab irodalomról volt szó. Damaszkuszban ötvenkét állam tart fenn követséget. A követségek palotákat foglalnak el, tagjaik kénytelenek előkelő, reprezentatív életet élni, és nagy összegeket költenek el. Ez Damaszkusz kereskedelmi életének igen fontos tényezője. Ha azonban az unió következtében

⁵ Egiptom és Szíria államközössége 1961 őszén ismét felbomlott.

ezek a követségek megszűnnek - magyarázta az egyik író - és helyüket csupán konzulátusok foglalják el, a piac meg fogja érezni a hiányt.

- Önök, magyarok egyik miniszterüket veszítették el - mondta Ibrahim Zilli, magyarbarát damaszkuszi író -, mi az egész külképviseletet elveszítjük, sőt azt mondják, az összes minisztérium megszűnik, és a tisztviselőket talán szélnek eresztik. Ezer ember lesz munka és kereset nélkül!

Vigasztaltam aggódó barátaimat: az unió békés úton, közös megegyezéssel jött létre, bizonyára gondoskodnak róla, hogy az átmenet zökkenő nélkül menjen végbe. De magam is elgondolkoztam az események horderején.

BÁBOK KÖZÖTT AZ AZAM PALOTÁBAN

Már csak néhány napunk maradt Damaszkuszban. Búcsúzni kezdtem barátaimtól és a várostól. Még elmentünk Azam pasa híres, múzeummá alakított palotájába, amely ma Damaszkusz egyik látványossága. Azam, a „legnagyobb” pasa, a XVIII. században a törökök szíriai helytartója volt. Állásához illően, az akkori idők stílusában díszes palotát rendezett be magának. Nagy jövedelme lehetett, és szórta a pénzt saját kedvteléseire, ahogy az már a pasák világában szinte kötelező szokás volt.

Utunk a *szúkon* át, szűk sikátorokon keresztül vezetett. A palota tágas, fákkal és virágágyakkal övezett udvarban áll. A fák ágai roskadoznak a narancstól, a mandarinfák leveleit eltakarja a dús gyümölcstermés. Öreg ör vezet körül, aki még tud törökül.

Legelőbb a hárembe megyünk. Egész légköre a XVIII. században még három földrészre kiterjedt török birodalom gazdagságát, moszlim ízlését és az urak kiváltságos életét vetíti elénk. Ezt a műháremet a férfi turisták is meglátogathatják.

A falak mentén kördívány, kerevet (vagy ahogyan a törökök nevezték: *minder*) fut végig. Ezt még szegényebb családoknál is rendszeren szőnyeg borította. A gazdagok házaiban a legdrágább szőnyeget terítették rá, a padlót vastagabb szőnyegek fedték. Mohamedán házba cipővel nem szabad belépni, nehogy behozzák az utca porát. A lakóház olyan e tekintetben, mint a mecset: szentély, amelybe csak a saru levétele után léphet be az ember.

A *mindert* egy helyütt megszakította a falba épített szekrény ajtaja. Ez a *doláb*, perzsául: „két ajkú”, mert a szekrény a szomszéd szobából is nyitható. Ebben helyezték el az ágyneműt, a párnákat és a ruhákat. A *minderen* ültek naphosszat a hárem hölgyei, és ha elfáradtak, kihúzták a *dolábból* a párnákat, paplanokat, és pillanatok alatt ágygá alakult át a *minder*. Ha a nők télen fáztak, felállították a szobákban a *mangalt* - a kör alakú vasedényt, amelyben fedő alatt izzott a parázs, és melegített. A nők a téli estéken a *mangal* köré ültek, derekukat gyapjú kendőbe bugyolálták, és vidáman adomáztak.

Ezek az adomák bevilágítottak a régi, vagyonos mohamedán nők magánéletének titkaiba, a féltékenység, az irigység, a méregkeverés rejtelseibe, de nagyon sok szép szerelmi regény is élt az aranykalitkába zárt, szabadságért sóvárgó női szívekben.

Az Azam palota háremének egyik szobájában menyasszony áll, esküvőre öltöztetik, kezét hennával vörösre festik, haját fésülik, fodorítják, fonják a rabszolgányok, akik szintén színes ruhákat viselnek. A látogató meghökken, amikor átlépi a küszöböt, a bábuk annyira élethűek. Zegzugos folyosókon át férfiterembe jutunk. A férfiak itt csoportokban társasjátékkal szórakoznak. Sakkoznak és a *tavla* nevű korongjátékot játsszák. Közben *nargilét*, vízpipát szívnak. Mások négyes, ötös csoportokban maguk elé nézve, csak üldögélnek, merengenek. Meg-

szólalásig élethűek. Gondtalan, boldogan merengő a tekintetük! Mester volt, aki ezeket a bábukat alkotta.

A palota a letűnt idők múzeuma. A fürdőben masszőr gyúr egy ülő férfit, akinek a háta vörös a dögönyözéstől. Amikor a palota gazdája és barátai elfáradtak a munkától, gondtól és a hárem gyönyöreitől, a gőzfürdőben frissültek fel. Utána lóra ültek, és híveikkel, a török hűbéresekkal esetleg a csatába indultak, vagy vadászatra rándultak ki: mindegy volt nekik, hogy ellenséget vagy erdei állatot ölnek-e.

A fegyvertárban őriznek számtalan, művészi kivitelű fegyvert: dömöcki acélkardokat - melyeknek pengéjébe Korán-mondatokat vésett alkotójuk, markolatuk pedig elefántcsontberakásos -, töröket, handsárokat, és sok más gyilkos szerszámot. Bábu ebben a teremben nincsen. Úgy látszik, élő ember itt nem maradt.

Van a palotában arab szoba. Hímzett, tarka ruhás beduinok néznek itt ránk. A falon szöttesek függnek, üvegládákban ékszerek, nehéz aranyláncok láthatók. Van egynéhány fogadószoba, gyöngyházberakású bútorokkal. Csupa drágaság, csupa érték. Vajon ki volt boldog ebben a díszes palotában?

A sok bábu, amelynek eredeti mása valamikor élt, teljesen elkábított bennünket. Amikor újra az udvarra kerültünk, fehér galambot láttunk az egyik ablakpárkányon. Kató kétkedően nézett rá:

- Él? - kérdezte.

- Igen - feleltem - él! - És csakugyan, közeledtünkre fel is repült a madár. Felsőhajtottunk. Milyen jó, hogy a halott kultúra bábképviselei között felrepült egy élő galamb!

Hazafelé gyalog mentünk a *szúkon* át. A papucsárosok utcáján megfogott egy ismerős kereskedő.

- Ó *hadsi* - kiáltott -, most tessék bőrholmit, táskát venni, mert nem sokáig lesz! Mind elfogy!

Mosolyogva mutattam boltjára és a szűk utca többi bőrösüzletére. Valamennyi roskadozott az árutól. Talán százezernél több táska és papucs lógott az állványokon.

- Nem kell semmi, kedves barátom - mondtam a kereskedőnek -, sietünk és el is utazunk. Majd ha visszajövünk Damaszkuszba, akkor meglátogatjuk.

- Ó Abdul Karim *sejk*, higgyen nekem, Haszan őszinte. Nem hazudik. Mire a *sejk* Indiából visszatér, már nem lesz ennyi táska és papucs. Most tessék venni, mindenki most vásárol. *Valláhi!* Allahra mondom!

Ki bír ellenállni az ilyen papucsos Haszannak? Ismét vettünk egy táskát, két pár papucsot, hiszen otthon sokan várnak tőlünk „egzotikus” ajándékokat. Érzékeny búcsút vettünk Haszantól, és végigsétáltunk a *szúkon*. Alig haladhattunk a sok férfitől, asszonytól. Beduin asszonyok, öregek, fiatalok álltak az üzletek előtt, és szenvedélyesen vásároltak. Előkelő mohamedán asszonyok szolgálólányok kíséretében garmadával vették a drága holmikat. A kereskedők már nem kínálták portékájukat, nem tessékelték be a járókelőket boltjukba, hanem dermedt tekintettel csomagolták az eladott értékeket. Vásárlási láz lepte meg az embereket. Mintha megbolondultak volna.

Februárban még hűvös szellők fújdogálnak Damaszkuszban. A hegyek tetejét hó borítja. Sóvárogva gondolunk Indiára. Már csak órák választanak el az indulástól. A damaszkuszi nagykövetség titkára értesített, hogy 5-én repülnünk kell, elkészült a program. Ezen nem változtathatunk; Delhiben Abdul Kalam Azad oktatásügyi miniszter vár, és nyolc egyetemen tartandó előadásaim időpontját is meghatározták már.

VÁRATLAN KÖZJÁTÉK

A magyar követség nagy Buick autóját maga Radványi János követ vezeti a repülőtér felé a kora hajnali órákban. A város még koromsötétbe burkolózik. A kialvatlanságtól halálosan fáradt vagyok, és olykor kissé elszundikálok. Damaszkusz kopár hegyein sehol semmi fény. Az autó lassít. Kis hídhöz érünk, amelyen fáradt katonák baktatnak szembe velünk, éjjeli gyakorlatról.

A repülőtéren már vár ránk az indiai nagykövetség két titkára. Az Air India társaság megbízottja bevezet az étkezőterembe, ahol reggelit kapunk. Összeszedem magamat, és még tré-fálkozásra is megjön a kedvem. Várunk egy ideig, azután megkérdezem a társaság képviselőjét, mikor érkezik már a mi gépünk?

- Sajnos - mondja -, az idő felhős, és félő, hogy a gép nem szállhat le Damaszkuszban.

- Felhős? - kérdezem kételkedve -, hiszen süt a nap.

- Igen, igen - ismételtet zavarodottan -, de a KLM társaság gépe sem szállt le Damaszkuszban.

- És hol szállt le? - kérdezem most már türelmetlenül.

- Bejrútban.

Ránéztem. Valahogyan nem értettem, mi történt itt:

- Hát akkor nekünk Bejrútba kellene mennünk?

- Nem lehet - volt a szomorú válasz. - Autós nem vállalja az átkelést a hegyen, az út síkos, sok a szakadék és a veszélyes kanyar.

- De nekem pontos időre meg kell érkeznem Delhibe! Mikor száll le az Air India gépe Damaszkuszban?

A megbízott vontatottan válaszolt:

- Talán egy hét múlva...

Összetörve, szinte megsemmisülten visszatértünk a magyar követségre. Nekem pontosan meg kell érkeznem Indiába. Várnak. Várnak az egyetemek, vár az oktatásügyi miniszter. Sőt, fogad majd Dsavaharlal Nehru, a kormány feje is! Fellázadt bennem a kötelességérzet, de a lehetetlennel álltam szemben. A kétségbeejtő izgalom levert lábamról. Olyan fáradt lettem, hogy félájultan ágynak dőltem. Talán két óra múlva meghallottam Kató halk szavát:

- Kelj fel! Mennünk kell!

- Nem bírok felkelni. Olyan fáradt és álmos vagyok.

- Muszáj - felelte. - Telefonáltak a repülőtérre. Az indiai nagykövetség közbenjárt a kormánynál, van repülőgép...

Homályos tudatomon csak ez az egy szó cikázott át: muszáj! Ezt a szót Katótól akkor hallottam először, és ez a jóakarató parancs felrázott. Feltápászkodtam, rám adták ruháimat, és már röpitett autóján a kedves Radványi.

A friss levegőn magamhoz tértem. Kétmotoros kis gép várt ránk, a szíriai légitársaság gépe.

Tele volt katonákkal, löszrel és néhány civil utassal. Túl volt terhelve. Mindegy, a fontos, hogy Kairóba visz minket, s onnan tovább mehetünk, bár megkésve, Indiába. Kiváltságos utazás ez, katonai gépen. Lassan emelkedik a gép, és húz dél felé. A katonák között szerényen

meghúzódunk. Kató nyugtalanul néz a géppuskákra, és meg-megfogja kezemet. Az álmosító fáradtságot elnyomta a félelem izgalma. A gép hol rekedten berregett, hol puffogott az erőlködéstől. A tenger fölött közeledtünk Port Szaidhoz, ahol egy évvel ezelőtt súlyos harcok és bombatámadások zajlottak le. A katonák felugráltak, mindenki a gép bal oldali ablakaihoz rohant.

- Port Szaid! - kiáltották, és néhányan öklüket rázták.

A gép megbillent, valamennyien megijedtünk, de a motorok bírták a megpróbáltatást, és a billegés megszűnt, mihelyt Port Szaid eltűnt mögöttünk a távolban. Fellelegzettünk. Néhány perc múlva megérkeztünk Kairóba.

Az Air India gépei itt biztonságban szállhatnak le és fel, és ha néhány nappal későbbre maradt is Indiába való megérkezésem, nem az én hibámból történt.

A kairói repülőtéren kíváncsian fogadtak. Ők sem értették, mi történt Damaszkuszban. A mi régi egyiptomi vízumunk lejárt. Új vízumunk nem volt. Az egyiptomi határrendőr összeráncolta homlokát, s kijelentette, hogy vízum hiányában nem mehetünk be a városba. Ebben a pillanatban szigorú arcú rendőrtiszt lépett hozzánk.

- Abdul-Karim *hadsi* vagyok - mutatkoztam be. - Az Air India utasai vagyunk, India felé, de a gép nem szállt le Damaszkuszban, ezért kellett idejőnnünk.

A rendőrtiszt arca felderült.

- Abdul-Karim *hadsi* - kiáltott örömmel - *Ahlan! ahlan!* - és már vezetett az őrállomás felé, hogy kávéval kínáljon. Belémkarolt, és megnyugtatóan, hogy elintézi a vízumot, nem lesz semmi baj, csak igyam egy csésze kávé. Boldogan siettem vele hivatali helyiségébe.

Egyszerre csak észrevettem, hogy Kató sehol, a tömeg valahol elsodorta, és ki tudja, mi történt vele?

A rendőrtiszt is megijedt, és a hangszórón hírül adta, hogy egy *hadsi* felesége eltűnt. Keressék meg! Izgalmas percek következtek. Cukor nélkül egy hajtásra lenyeltem a csésze kávé, majd megfulladtam tőle. A rendőrtiszt újból kikiáltotta a hangszórón, hogy a „magyar *hadsi*” feleségét hozzák az őrállomásra.

Már hozták is. Egy orvos meg egy rendőr kísérte.

- Hol voltál? - kérdeztem rémülten.

- Amikor te a rendőrtiszttel elindultál - mesélte Kató -, tömegbe kerültem, és ez a fehérköpenyes orvos, kezében injekciós tűvel, elkapott, és rámszólt: *tahkín!* A szót ugyan nem ismertem, de sejtettem, hogy be akar oltani. Erre rákiáltottam: „Az uram *hadsi*, máfís *tahkín!* Nem kell injekció!” De ő teljesíteni akarta kötelességét. Szerencsére meghallotta a hangszórót, és ide hozott.

Az orvos részéről bocsánatkéréssel és nagy nevetéssel zárult le a kaland. Taxin ismét a Hotel Nationalba hajtottunk. A szállodában nagy volt az öröm. A portás, a szolgák felkapták csomagjainkat, és régi, megszokott szobánkba vezettek.

- Aludni, aludni, csak aludni - suttoztam álmosan, és hamarosan elmerültem az alvás páratlan boldogságában. Órákig aludtam. Kató ezalatt fáradhatatlanul végigtelefonálta ismerőseinket, de meghívásukat nem fogadhattuk el. Két nap múlva repülünk tovább. A gép éjjel fél tizenkettőkor fog indulni.

Kairó most olyan szép volt, mint még soha. Mindenütt lámpák, lampionok, diadalívek és dekorációk hirdették az unió örömét.

Az indulás estéjén korán tértünk pihenőre, hogy erőt gyűjtsünk a hosszú repülésre. Este kilenc órakor felriasztott a telefon: a repülőtársaság értesített, hogy siessünk az irodába, mert a gép megérkezett, és korábban indul.

- Ó jaj! - sóhajtok -, ma este megint nem lesz alvás!

Kató felhívja követségünk tanácsosát, Várkonyi Pétert, hogy ne jöjjön értünk a szállodába, hanem hajtson egyenest a repülőtérre, mert korábban kell indulnunk. Taxival rohantunk az irodába. Ott kiderült, hogy minden vaklárma és tévedés volt. A tegnapi gép nyolc óra késéssel érkezett Kairóba, és már el is repült. Most fáradtan, óráig kellett várakozni az irodában, végre az Air India autóbuszán érkezünk ki a repülőtérre, ahol még két óra hosszat üldögéltünk. Várkonyi Péter, akinek éjszakai nyugalma elrabolta, még kellő időben érkezett, és kellemesen elbeszélgettünk.

Végre valahára, mint üstökös, hosszú körözéssel, vörös fényjeleket szórva, megjelenik a láthatáron a kivilágított *Viscount* repülőgép. Felkocogunk a lépcsőn, az ajtókat becsukják, és már emelkedünk az ég, a csillagok felé.

A HAJNAL ÉBREDÉSE

Az ülőszékeket egy gombnyomással fekhellyé alakították át. Szenderegünk. A *Viscount* egyenletesen siklott tízezer méter magasságban szárazföld és tenger fölött, mintha angyalok szárnyán vagy bűvös szőnyegen repülnénk. Órák múltán felébredtem, és kitekintettem az ablakon. Pitymallott. A rózsaujjú hajnal szétnyitotta az éjszaka fekete sátrát, és a pirkadás halvány bíbora elűzte a tenger sejtelmes sötétjét. Az egész láthatár ujjongó világosságba szökött, amely mindegyre erősebb, fényesebb lett, mígnem a reggel királynője, a nap izzó korongja fényárba borította a tájat. A felhőtlen égen mind magasabbra emelkedve, büszkén nézte sugarának ezer színbe verődött uszályát a tenger hullámain.

Kató az élménytől megbűvölten szótlanul ült helyén. A *Viscount* mély orgonahangon bűgött, mintha a lélek nélküli gépet is meghatotta volna a hajnal ébredése. Az orgonahang mind erősebben szólt, mintha távoli hegyek moraja lenne. A szellő el-elkapja a szomorú, mély hangot, megszakítja, azután dallammá fonja össze, és polifonikusan emeli fel ismét.

- *Baba*, te is hallod ezt a zsolozsmát? - kérdezi Kató.

- Igen - feleltem meghatottan -, ez talán India üdvözlete!

A gép gyorsan száll le a magasból, és talán a légnyomás az oka ennek a bűgásnak. De olyan, mintha orgonát hallanánk.

A zúgás elhalkult, és hangját felváltotta a motor kattogása. A gép gyorsan ereszkedett lefelé. Siklott, jobbra-balra dőlt, körözött, azután egy gyenge lökés, és vastag gumibroncsain gurult tovább. Megérkeztünk Indiába! Megérkeztünk Bombay légikikötőjébe.

III. INDIÁBAN

BOMBAY

A *Viscount* fiatal indus, az Air India megbízottja száll fel és üdvözl. Csinos férfi, tetőtől talpig fehér vászonban. Lesegít a lépcsőn, és lábunk India földjét érinti. Feleségemet fényes világoskék selyem *száriba* öltözött gyönyörű hindu nő fogadja. Amerre nézünk, minden férfi hófehér ruhát, rövid vászonnadrágot visel. Megcsap a meleg! Én télikabátomat, Kató szőrmebundáját veszi karjára. Fényképész áll előttünk, kattog a felvevőgép. Az indiai kormány oktatásügyi államtitkára és a magyar külkereskedelmi kirendeltség képviselője fogad. Kellő időben megkapták az értesítést késésünkről. Autóba ültetnek, és kocsink elindul Bombay utcáin.

Banán- és pálmafák között, bódék mentén indulunk, majd egyre városiasabb vidéken vezet utunk. Az indusok sátrai játékszerűen kedvesek. Egy szabó szekrény nagyságú helyiségben dolgozik, éppencsak varrógépe és ő maga fér el a boltban. A földön guggol, és a gépnek nincs lába, a padlón fekszik. Másik bódében frissítő italok tömege, mellette pörgettyűk, forgattyúk, csilingelő üvegjátékok. Már a tengerpart mentén fut kocsink, és egészen a part szélén vagyunk, mire megáll Bombay legnagyobb szállodája, a Tads Mahal előtt.

Turbános kulik viszik be bőröndjeinkét. A régi mogul alkotások stílusában épített szálloda labirintusában gyönyörű lakosztály vár. Megállunk az ablaknál, a fáradtságból felocsúdva és a szépségtől kábultan.

- Előttünk csillog kéken az óceán - mondom.

Egymásra nézünk, elbűvölten a látvány gyönyörűségétől, de csak most érezzük, milyen kimerültek vagyunk. Délután öt órakor a telefon berregése ébreszt fel. Abdul-Kádir, oktatásügyi államtitkár kérdezi, hogy hová vihetne el. Városnézést, autós körsétát kérünk. A fiatal államtitkár bájos felesége kíséretében jön el értünk. Bombayban és általában India nyugati részében a mohamedán nők is a hindu eredetű *szárit* hordják. A *szári* nem más, mint hat méter szövet vagy selyem egy darabban, amelyet művészies redőkben csavarnak magukra a nők. Khádidsa, az államtitkár felesége, a földig érő száriban föl sem vette a meleget, és biztatta Katót, hogy nemsokára itt a naplemente, és az este kellemesen langyos lesz.

A kocsi elindul Bombay kertvárosában, a tengerpart mentén. A korán sötétedő estében lámpafények tobzódnak, és lampionsorok ajándékozzák színes fényüket az utcáknak és utaknak. Virágzó kertek, megvilágított fák, apró kávézók és kicsiny teázóhelyiségek színes ablakainak és kertjeinek képe filmszerűen pereg szemünk előtt.

Most hosszú menet közeledik. A villanyfényes, feldíszített kocsin vőlegény megy menyasszonyáért. Pompás ruhát visel, és körülötte állandóan csengőket ráznak kísérői.

Új menet jön! Óhitű hindu esküvő. Lángoló fáklyákkal és égő gyertyákkal. A résztvevők az indiai házassági ceremóniában előírt szobrocskákat viszik. A csilingelés egy percre sem szünetel.

Kocsink lassítva tovább megy. Csöndes menet jön. Tetőtől talpig fehérben, hangtalanul visznek valamit.

- Kik ezek? - kérdezi Kató.

- Temetési menet. Halottjukat viszik elégetni a hamvasztóba.

- És a hamvakkal mi történik?

- A hamvakat a szent folyóba, a Gangeszbe szórják. De a hindu szerint a lélek, amely a hamvakból kiröppent, tovább él.

Hangtalanul vonul el a halotti menet. És Bombay, mintha nekünk ajándékozná a február hónap életének minden látványosságát, ismét új képet mutat be. Felvirágozott kocsik végeláthatatlan sora előtt fehér lovon, feszes rózsaszínű nadrágban egészen fiatal vőlegény lovagol. Előkelő házassági menet. Ha a vőlegénynek vállig érő haja is volna, gyermekkorom meséinek meg-elevenedett „királyfia” lenne. Annyi a menet, hogy utcakeresztezéseknél gyakran meg kell állnia az egyiknek, amíg a másik keresztben elvonul. Február a horoszkópok szerint a szerencsés házasságok hava.

Kocsink domboldalra szalad, mely alacsonyabb hegynek is beillenék. A Malabar-domb gyönyörű parkja előtt kiszállunk. Virágokkal és édes indiai gyerekekkel van tele ez a park. Közöttük a nők sokszínű *szárij*jukban, kecses mozdulatokkal jönnek-mennek, lassú, szép járásukkal. A gyerekek a legnagyobb csöndben játszanak, és - ami bámulatra méltó - sehol egy eldobott papír, sehol egy hangos szó.

A park közepén kis ház áll, melyet „mézeskalács ház”-nak neveznek. Formája és színe pontosan utánozza a mézeskalácsot. Középen mintha fűző tartaná össze, a fűző fölött kicsi ablak, amelyen csak egy fej nézhet ki. A kicsi nyílás a mézeskalács ház egyetlen szobájának ablaka, melyhez csigalépcső vezet fel, és a gyerek jutalma, ha felmászott a lépcsőn, hogy kinézhet rajta!

A park megtekintése után a tengerparthoz megyünk. Már süppedő fövényen járunk, és előttünk fiatal szerelmespár egymás kezét fogva, mezítláb szalad le a vízig, de nem lép be a tengerbe. A hinduk szerint a tenger vize fekete víz, és aki belelép, elveszíti kasztját. Az édesvízi folyók azonban szentek, mert Visnu isten lábairól erednek, ezért gyógyítanak és csodákat művelnek. A szerelmespár mozdulatlanul áll a víz szélén, és nézi a holdat. Talán jövőendő boldogságukat fürkészik barázdás arcukatán?

A tengerből, közel a parthoz, kicsiny szigetről Ali *hadsi* sírja ködlik felénk. Különösen szép és jellegzetesen indiai gondolat: a végtelenből kinyúló kicsiny földön helyezik el a mohamedán szent sírját. Néha elmossa a víz, néha átsap rajta a dagály, és Ali *hadsi* szelleme ilyenkor bolyong az űrben. Azután megnyugszik a tenger, és a szent ismét csendben pihenhet tovább.

A Malabar-dombon van a *párszik* temetője. A *párszik* az ősrégi zoroasteri hit követői, akik azt vallják, hogy a gonoszság küzd a jósággal a világon, és az idők végtelenségében a jóság fog diadalmaskodni. Hitük szerint: a föld és a tűz tiszta, a holttest megszenteltségételeníténé, ezért halottaikat nem égetik el, mint a hinduk, és nem temetik a földbe, mint a mohamedánok, hanem óriási, kör alakú épület belső lépcsőire helyezik. A keselyűk lerágnak róluk a húst, a megmaradt csontokat felemészti a nap és az eső, s ilyen módon megtisztulva jutnak az öröklétbe.

Amikor a mohamedán arabok a VII. században meghódították Perzsiát, a perzsák tömegesen tértek át az iszlámra. De sokan, akik nem akarták elhagyni régi hitüket, kivándoroltak Indiába. Itt barátságosan fogadták őket, s ők békésen letelepedtek. Eredeti zoroasteri hagyományaikhoz néhány hindu szokás párosult, és perzsa nyelvüket is elhagyták. Számuk India néptömegéhez mérten csekély, mintegy százezer, fele Bombayben él. Kitűnő kereskedők, és kapcsolataik Kínáig terjednek.

Csak rövid ideig nézhettük a „hallgatás tornyának” nevezett, hatalmas kör alakú épületet, a *dokhmát*: szerencsére akkor nem hoztak halottat, és nem lehattunk tanúi, hogyan tépnek szét emberi testet a keselyűk.

*

Vacsoránkat a hotelben fogyasztjuk el. A terem mennyezetét arany kígyókkal díszített, fekete oszlopok tartják. Zenekar játszik, minden tagja fehér szmokingban van. Egy indus pár európai ruhában táncol gyönyörűen. Dzsessz, indiai miliőben, mogul épületben, az Indiai-óceán partján...

Nagy kár, hogy Bombayból tovább kell sietnünk. Programunkhoz képest amúgy is három napot késtünk. Reggel hat órakor értünk jön Abdul-Kádir államtitkár. Kulik rakják fejükre csomagjainkat, és futva viszik. A repülőtér külön szalonjában bőséges reggeli vár. Bombay légikikötője nagyon zsúfolt. Búcsút veszünk kedves kísérőnktől, és már szállunk is a *Viscount*-tal kelet felé. A nap felragyog. Alattunk hegyek, falvak és rizsföldek, városok, kígyózó folyók színes és szürke tájai; ragyogó napsugár siklik végig a gép ezüst szárnyain. És mi repülünk Kelet fényeiben, keleti fények felé...

Az órák percekké zsugorodtak, hamarosan olvassuk a fénybetűs táblán: „Öveket felcsatolni! Delhibe érkezünk!”

DELHI

Lekocogunk a lépcsőn. Küldöttség vár: Delhi egyetemének kiküldöttei és a magyar követség vezetője, Tamás Aladár és felesége. Egy nő virágfüzért kanyarít Kató nyakába, én négyet kapok. A virág illatos és súlyos. Mr. Kumár, a mellém kirendelt indus titkár autón a Dsanpasz hotelbe röpit. Gyönyörű, háromszobás lakosztályt kapunk, a függönyök és térítők indiai mintákkal tarkított háziszőttesek. Tisztaság, ízlés és báj harmóniája ez a tündérszálloda!

Ebédre követünknel vagyunk. Kitűnő magyar sört, magyar bort iszunk az indiai sült kacsához.

Délután öt órakor Mr. Kumár jön, és átadja az oktatásügy által szerkesztett programot. Megdöbbenek, ötven napi utazás áll előttünk. A távolságok nagyon nagyok, az útszakaszok hosszúak. Kató megrémül. Mr. Kumár kecsesen féloldalra hajtja csinos fejét, és vigasztalja őt:

- *Accsa* (ne aggódjék) *memszáb!* - ez a francia *madame* és az arab-perzsa *száhib* (úr) összevont indiai alakja. - Nem kell sietni, minden rendben lesz! - mondja.

Most meg kell kezdenem előadássorozatomat Agrában, s ezután Aligarh, Lucknow, Patna, Kalkutta, Santiniketán, Hyderabad és Delhi egyetemeit kell felkeresnem.

Ezenkívül India ezer csodával vár. Én három évig bámultam szépségeit, évtizedekkel ezelőtt, Kató most látja először. És én vezetem.

Elvittem a delhi régiségekhez, régi ismerőseimhez. Meglátogattuk a *Kutub Minárt*. Kutb-Eddin Ajbak szultán a XIII. században hatalmas mecsetet épített, melynek különálló tornya, a *Kutub Minár*, mai napig fennmaradt. Három emelete van, és az emeletek peremeit faragott Korán-idézetek díszítik. Csigalépcső vezet fel a tetejére, de olyan magas, hogy csak nagyon kevesen vállalkoznak megmászására. Ho Si Minh, a vietnami demokratikus köztársaság elnöke, aki néhány nappal azelőtt látogatta meg ezt az építészeti nevezetességet, felment egészen a tetejére.

A *Kutub Minár* mellett van a *Kuwwat-i-islám* (az iszlám ereje) nevű mecset romja, amelynek oszlopait régi hindu templomokból szedték össze. Mivel mohamedánoknak tilos emberi vagy állati alakot kifarangni és ábrázolni, mert ez könnyen bálványimádásra csábíthat, a készen talált, s a hindu istenségek faragott képeivel ékes oszlopfejeket fordítva, fejjel lefelé illesztették be. Ezért a próféta sem haragudhatott meg.

A mecset közepén áll a Csandra Gupta hindu király emelte, öntöttvas oszlop, melyet egy évezred leforgása alatt sem fogott meg a rozsda.

A *Kuwwat-i-islám* mecset a mohamedán világ egyik híres építészeti remekműve volt. Ibn Battuta a XIV. században és Amir Khoszrev perzsa költő dicsőítő sorokban emlékeznek meg róla.

Megtekintettük a kormányzati palotát és a parlamentet, amely nagy, kerek, oszlopos épület, tetején ici-pici kupolával. Olyan, mintha kis sapkát raktak volna rá. Gandhi nagy fehér elefántnak nevezte az akkor angolok által irányított országházat.

Este a szállodában vacsoráztunk. Az étteremhez hosszú folyosón át, bámulatos vitrinek és üzletek sora között érhattünk. A kitűnő vacsorát megzavarta a dizőz rettenetes éneke. Vacsora után Delhi utcáin csatangoltunk kocsin. Mr. Kumár, aki maga volt a jókedv, hirtelen elkomorodott. Valami szomorúság szállta meg.

A Connaught téren és úton elhaladva, bódék hosszú sora következett, melyekben az árusok még rendetlenül felhalmozott áruikat rakosgatták. A bódék favázai is elárulták, hogy tulajdonosaik nemrég kezdtek új életet. A független India megszületésekor a rákényszerített gazdasági feszültség hatalmas felhője húzódott India ege fölé. A brit uralom a kettéosztás politikáját erőszakolta a felszabadult indus népre. Felhasználva a régi vallási ellentétet, Indiát a hindu Indiára és a mohamedán Pakisztánra osztotta. De magát Pakisztánt is - átmeneti folyosó nélkül - kettévágta, Észak- és Kelet-Pakisztánra.

A kettéosztás következtében negyvenmillió hindu lett hajléktalanná és földönfutóvá. A pakisztáni hindu iparos, kereskedő, még a legkisebb fölszereléssel dolgozó kisiparos, kiskereskedő, szabó, cipész, fodrász is elvesztette megélhetését. Kénytelen volt ezer kilométernyi távolságra elvergődni, és ott lakás nélkül, fedél és kereseti lehetőség nélkül tengődni.

Szánalmas kép tárul elénk. A fabódé, amely nappal nyomorult kis boltjuk, este hálófülkévé alakul, ahol csak egymáshoz bújva fér el a család. A bódék mennyezete nincs ember magasságú, fel sem egyenesedhetnek benne.

Mr. Kumár könnyes szemmel mutat az új bódékra.

- Pakisztáni hindu menekültek - mondja szomorúan. - Én is az vagyok.

- Egyedül menekült el? Vagy van családja? - kérdeztem.

- Csak volt... - mondja, és lehajtja fejét. - Szüleimmel indultam el, de ők elpusztultak útközben az éhezéstől, a kimerültségtől. Bár én is meghaltam volna! Önök, boldog európaiak - folytatta - , el sem képzelhetik azt a menetet. Megindultak az országúton százan és ezren, kis batyujukat hátukon cipelve, minden irányból, néma és éhes milliók, hogy új hazát keressenek évezredek hazájukban. És ez a különös népvándorlás még ma is folyik. Még most is tizenkét millió hindu él Pakisztánban és ötvenmillió mohamedán Indiában.

...Hallgattam. Nem válaszoltam, mert elgondolkoztam: India tiszta lelkű gyermeke irigykedve tekint Európa felé. De előttem Európa történelmének szomorú fejezetei elevenedtek meg, a második világháború képei. Amikor barbár nyugati hordák ártatlanok millióit kergették a halálba... Nem a menekülésbe, a halálba. És ez Európa volt!

Az indiai kormány tőle telhetőleg mindent megtesz a menekültek segítésére. India lelki nagyságát bizonyítja, hogy kitárja karját a hozzá menekülő tömegek felé. Városaiiban helyet ad nekik, kölcsönökkal segíti üzleti vállalkozásukat, és nagy gonddal igyekezik megoldani a lakásépítést. De vajon képes lesz-e elviselni ezt a nehéz terhet? A harcias, hódító mohamedánoknak vallási alapon nyugvó országot adtak, gazdasági meggondolás nélkül, de a békeszerető, a sorsban felsőbb erők hatalmát érző hinduban felébresztették a nemzeti és társadalmi öntudatot, amely jogot és életet követel. Az ereszteikeiben recsegő társadalom a véres polgárháború peremére sodródott. A nemzeti felszabadulást követő években lázadás, mohamedánok és hinduk véres harca, pakisztáni szabadsapatok betörése Kasmírba, mind ijesztő rémként meredtek a politikusok elé. Emellett a fejlődő indusztrializmus kizsákmányolt munkástömegei osztályöntudatra ébredtek, és forradalmi hangon követelték a mérhetetlen vagyonú, középkori hűbérurak, *maharadsák* és *navábok*, helytartók kiváltságainak eltörlését.

A lélekvándorlás Indiája nagykorú lett. A több száz milliós lakosságból néhány százezer vagy talán egy-két millió nem a *nirvána*, a tökéletes nyugalom óceáni hullámaiban akar álmodni az öröklétről, hanem földi élete, egyetlenegy élete útját akarja egyengetni. Olvasnak. Tanulnak. Előttük játszódott le a világháború, amelyben indusok is véreztek a szabadságért szövetségben a szovjet hadsereggel. A szovjet példa bevilágított sok-sok indus elméjébe, és az isteni Védák himnuszait átültették a szövetkezeti, a szocialista mozgalom célkitűzéseibe. Kommunista párt alakult Indiában. Nemcsak munkások, hanem szellemi foglalkozásúak is beléptek a pártba, sőt Délkelet-India Kerala tartományában a kormányzatot kommunisták vették át.

Ama huszonhét év óta, hogy elhagytam Indiát, ez a kontinens gyökeresen megváltozott. Míg emlékeimben a múlt élt, előttem kibontakozott az élő jelen.

Régen látott városokat kellett felkeresnem. Első állomásom Agra lett. Mialatt a pályaudvaron a vonatra vártunk, egy cipőtisztító megkérdezésem nélkül lehúzta cipőmet, és egy sarokba vonult vele. Kató nem helyesli, hogy a köpadlón nyugtatom harisnyás lábamat, és megkeresi a tisztító-vállalkozót.

- *Accsa, accsa* - mondja neki, és magyarul folytatja -, jön a vonat, siess, siess!

- *Accsa* - bólint, és szalad vissza a cipővel.

Éppen az utolsó percben, mert a vonat már berobog; négy pirosruhás kuli turbánjára illeszti csomagjainkat, és hibátlan egyensúlyozással szalad a vonathoz. Szakállas szikh kalauz kocsinkhoz vezet. A vonat egyik szalonkocsiján névjegyem díszeleg. Elbúcsúzunk Mr. Kumártól, és beülünk a részünkre fenntartott tágas fülkébe. Az indiai vasutak szélesebb vágányúak a mieinknél. A szalonkocsiban titkárnak, szolgáknak külön fülkék állnak rendelkezésre. A fürdőhelyiség mellett van a hálószoba, amelyben alhatom is, naphosszat, kényelmesen.

A vonat a széles vágányokon ringatva visz indiai földön, indiai mezők és fák, vulkanikus suvadások, víztároló medencék között, kicsiny falvak mentén. A légből ölyvek, sasok kerígenek, a púpos tehenek szőrét fehér madarak csipkedik, apró rovarokat keresve. Kísérőnk fiatal indus őrnagy, elbeszélgetünk vele, és elrepül az idő. Reggelinket az egyik állomáson hófehér egyenruhás, fehér kakastaréjszerű turbánt viselő pincérek szolgálják fel vonatunk kocsijában. Ez is a pontos, táviratban továbbított rendezői utasítások műve.

AGRA

Megérkeztünk Agrába, a mogul császárok egyik fővárosába. Az állomáson az egyetem három tanára várt. Új otthonunk: svájci rendszerű hotel India kellős közepén. Különálló, rózsákkal befuttatott villában kapunk helyet. Az egész szállodát kert veszi körül. Bejáratánál kígyóbűvölő furulyázik. A zene hangjaira kosarából óriási kígyó emeli fel fejét, és vonaglani kezd.

Csomagjainkat lerakják. A csendes, bájos villalakrész pihenésre csábít, de a vágyat legyőzték. Agra színes, érdekes utcái, nyüzsgő élete, melyet erős idegenforgalom táplál, és építészeti remekművei, melyek szépségben és ihletben csaknem egyedülállók.

Az agraai tartózkodásunk idejére mellénk rendelt két kedves titkár kíséretét köszönettel elhárítottam, és csak a kocsit véve igénybe, elindultunk India egyik legérdekesebb városának útjain. És mialatt a kocsi lassan haladt velünk, hogy az izgalmasan szép látványt magunkba szívassuk, mesélni kezdtem:

- India változatos, sokszínű történetében fordulatot hozott Timur Lenk tatár hódító leszármazottjának, Baber *sahnak*, a mongolok vezérének betörése Indiába. Baber tatár volt, ama „kutyafejű”-nek nevezett harcias nép fiai közül való, akik száguldó támadásukkal Dsingisz kán és utódai vezérlete alatt végigsöpörtek Közép-Ázsián, megdöntötték 1258-ban a bagdadi kalifátust, és uralmukat Dél-Oroszországon keresztül az Alpokig terjesztették ki. A krónikaírók keleten és nyugaton egyforma borzadályal írták le embertelen kegyetlenkedéseiket. Magyarországon Rogerius Magister „*Carmen miserabile*” című siralmas énekében örököltette meg a rémségeket. Nemcsak ez a kegyes lelkű pap borzadt meg a sok vértől, kínzástól, éhhaláltól, hanem harcias keleti népek krónikaírói is rettegéssel írnak a kegyetlenkedésekről. De néhány évtizeddel a vérözön után a Dél-Oroszországban letelepedett tatárok kánjaik uralma alatt békés földművesek, iparosok, kereskedők lettek, és költők, írók, tudósok születtek vérükből, akik áttértek a mohamedán vallásra, és elsajátították a régi iszlám műveltségét és ízlését. Kétszáz év múlva azonban új tatár sereg, *ordu* (ebből keletkezett az európai nyelvek „horda” szava) indult el Szamarkandból, és kergette maga előtt a dél-ázsiai fejedelmeket. Timur-i Lenk, a „santa vas” végigsöpört Szibérián, Turkesztánon, berontott Indiába, és megszállta Delhit, azután megverte Angoránál a török Bajezid szultánt, és rácsos hordszékén fogolyként magával vitte.

Baber 1526 tavaszán legyőzte Ibrahim Lodi észak-indiai szultán seregét a panipati síkon, és diadalmasan bevonult Delhibe. Ott a nagy téren, ahol a sereg táborozott, Baber sah fejedelmi sátrában India meghódítójának kiáltatta ki magát. Vitéz tatár harcosai nem sokáig bírtak ellenállni a karcsú derekú, barna arcú, babonázó szemű hindu lányoknak, és házasságra léptek velük.

Új nemzetség keletkezett a frigyből: a mogul, új nyelv, a tábor nyelve, *urdu* született a keverék-házasságból, amelynek nyelvtana a hindi nyelv, szókincse túlnyomó részben perzsa, arab, tatár, török. Maga Baber sah, a kíméletlen győző, tatár nyelven írta meg önéletrajzát. Baber sah indiai dinasztíája a nagymogulok vagy mongolok, egymás után hat kiváló fejedelmet adtak az indiai népnek. Ők maguk, házasságaik révén teljesen indiaiakká váltak, de megkülönböztette őket világosabb bőrszínük és - az utolsó nagymogul fejedelem, Aurengzib (megh. 1706) kivételével - vallási türelmességük.

Ezek a marcona török-tatár hódítók Indiában a művészet és irodalom pártolói, sőt maguk is művelői lettek, és számtalan mecset, síremlék és palota, nemcsak bőkezűségüket, hanem magas kulturális igényüket és ízlésüket is dicséri. A hindu Indiában már előttük is számos mohamedán fejedelem uralkodott, és művészi épületeket alkotott, de egyik mohamedán dinasztia sem hatott

annyira az indusok lelkére, mint a mogulok. Előkelő hinduk is mogulok szolgálatába léptek, és tudásukat a közigazgatásban és gazdasági életben hasznosították.

A hinduizmus szilárd önmegegyeztetése minden földi, szerintük látszólagos érték elől, az indusok lelki tekintetét az elkövetkező életek felé fordította. Templomaik és túlbujánzó istenszobraik a képzelőerő művészi ihletéről és vad csapongásáról tanúskodnak, de profán életük anyagi szükségleteit háttérbe szorították. Az iszlám az embert Allah és az emberek iránt való kötelességek egyforma mérték szerint való teljesítésére nevelte. A mohamedán uralkodók is számos templomot, mecsetet építettek, de nincsen bennük szobor, festmény, hogy a hívő a maga parányiságát érezze a felfoghatatlan, ábrázolhatatlan istenség előtt. Csak a lelki vágy szárnyán képzel közeledést a megismerhetetlen felé. De a mohamedán fejedelmek díszes palotákat, szökőkutakkal és tavakkal tarkított parkokat, függőkerteket, nagy könyvtárakat is létesítettek, irodalmi életet, művészetet teremtettek, hogy a földi élet minden kényelmét, testi és szellemi élvezetét megízleljék. A delhi palota kapuján ez a díszes perzsa felirat tündököl:

*”Eger berüi zemín firdausz eszt
hemin észt, va hemin észt.”*

*„Ha a föld színén paradicsom van,
Akkor ez az, bizony ez az!”*

Szőnyeg, selyem, brokát, bőr, üveg, fa, réz, ezüst, arany, drágakő, csontfaragás, az ízek legfinomabb árnyalatait megteremtő ételek hosszú sora, a földi élet buja tobzódása a mohamedánok vallásával nem volt összeegyeztethetetlen. A puritán hinduizmus mindezt elhanyagolta, semmire sem becsülte, lenézte.

Az új nyelven, az „urdu” keveréknnyelven, amely művészi tökélyre emelkedett, új, gazdag irodalom keletkezett, és az emberi érzés és indulatok, a gondolkodás ébredését páratlan irodalmi művekben örökítette meg...

Autónk lassan haladt a széles úton, amely a régi városnegyedbe vezetett. És én tovább álmodtam a történelmet: a XVI. század előtti Agra történelméről alig tudunk valamit. Szikandar Lodi 1501-ben ide helyezte székhelyét, és Baber sah kerti palotát építtetett a Dsamna folyó keleti partján. Tőle nem messze Baber sah fia, Humájún 1530-ban mecsetet építtetett. Azután sorba jöttek a királyfiak, akik mind kedvelték ezt a várost! Akbar császár uralkodása első éveiben itt lakott, amíg a szomszédos Fatihpur Szikriben új fővárost nem épített magának. Ebben a fővárosban élt a hatalmas császár 1585-ig, ekkor székhelyét áttette Lahore-ba, amely ma Pakisztán egyik fontos városa. Mint minden mogul fejedelem, az akkori idők védelmi és politikai rendszerének megfelelően, Agrában is épített erődöt, ahonnan megfélemlíthette az adófizető lakosságot, és biztonságban volt a trón ellen törő ellenségei elől. Utóda, Dsahángir, a „világhódító” 1618-ban végképp elhagyta Agrát. Fia, Dsahán 1632-1637-ig lakott Agrában, és a város nevét nagyatyjáról Akbarábádra, „Akbar városá”-ra változtatta. Sah Dsahán kibővítette az erődöt, számos mecsetet létesített, és felesége halála után a *Táds-i-Mahal*, „a helység koronája” nevű csodálatos síremléket építtette. Terve az volt, hogy székhelyét áttegye Delhibe, ahol a mogulok előtt számos fejedelem lakott, és ott is erődöt, palotát, mecsetet emeltetett, de a művészlelkű, romantikus, költekező fejedelem fia, a vakbuzgó Aurengzib 1658-ban megfosztotta trónjától, és hét évig az agraí erődben fogolyként őriztette. Ő maga pedig áttette fővárosát Delhibe.

Agrában találkozott a történelmi végzet és a szerelem. Hány millió ember verejtékes munkája, hány ezer ember szenvedése és halála van bevakolva az erőd kőfalába! A monszun eső átáztatta India földjét, és buján termett a rizs, a gyapot, a kender s millió tehénnek elegendő

takarmány. A bányák ontották az ércet, rezet, ezüstöt, aranyat, gyémántot, és szorgos kezek szedegették, aratták, görnyedt hátak cipelték a sok élő és holt kincset az erődökbe, a hatalmas császárok udvarába, hogy újabb és újabb palotákat, mecseteket, síremlékeket építsenek a földi dicsőség megörökítésére. A hatalom, az erő és a művészet alkotásai ma is hirdetik Indiában az emberi akaratot, amely győzelemre viszi az eszmét.

*

Agrában van a világ egyik legcsodálatosabb épülete, a *Táds-i-Mahal*. Sah Dsahán boldog házasságban élt Itimád ud-Daula unokájával, a szépséges Ardsamand Banuval, azaz a „kiváltságos” Mumtáz Begam hercegnővel. A Begam tizenhárom gyermekkel ajándékozta meg szerelmes férjét, de a tizennegyedik gyermek születésébe belehalt.

A fejedelem nem bírt belenyugodni legkedvesebb felesége elvesztésébe. Hét-nyolc, ismeretlen nevű - török, arab, perzsa, orosz - építész tervei szerint halvány rózsaszínű dsaipuri márványból síremléket állíttatott, amelyet húsz évig építettek. A falakban a virágdíszeket drágakövekkel rakták ki. Az óriási csarnokon cizellált márványvirágokkal díszített folyosó fut végig. A kupola alatt a márvány szarkofágot lombfűrészsel áttört, filigrán művű márvány kerítés veszi körül. A magas kupola sokszorosan veri vissza a hangot. A kerítésen belül áll a két szarkofág: Ardsamand és Dsahán sírja.

Meghatottan léptünk be az ápolt kert közepén emelkedő síremlékbe. Cipőnket letettük a kapuban, és nesztelenül mentünk végig a folyosókon, hogy aztán lerójuk kegyeletünket a szarkofág előtt. Nem egy halandó uralkodó sírjának meglátogatása vezetett bennünket, hanem maga a művészetbe szellemített érzés irányította lépteinket.

- A hitvesi szerelem költeménye - mondom halkán. - Márványba öntött könnycsepp.

A szarkofágot szakállas mohamedán szolgák őrzik. Észreveszik, hogy egymás kezét fogva, mozdulatlanul állunk a sír előtt. Az egyik köszön, azután udvariasan megkérdezi, miben lehet szolgálatunkra.

- Nem imádkozunk a sír előtt - mondom -, mert ezt a próféta megtiltotta, és én mohamedán *hadszi* vagyok, de szívesen hallgatnám a visszhangot. - A szakállas örök körénk gyűltek, az idegen turisták a távolból szemléltek. A sír felé fordulva csengő hangon kiáltottam: *Alláhu Akbar!* - és jött kifinomultan, de erősen, újból, újból, azután remegve és szelíden elhalkulva a válasz. Nem tudom, meddig, de sokáig hangzott, és amikor azt hittük, hogy megszűnt, gyengén, mintha csak pihegés lenne, utolsót suttogott. Talán Sah Dsahán küldte túlvilági üdvözlését.

Az öröket is meghatotta a hang, s ruhánk szegélyét csókkal illették. Hiába erőszakoskodtam, nem fogadtak el *baksist*. A fejedelemasszony sírjára Allah kilencvenkilenc jelzőjét vésték az alkotók. A külső világosságot az áttört ablaknyílás márvány csipkéje szűri meg. Ez a mi égövünk alatt teljes homályt idézne elő, de India vakító napsugara és a szentély fehéren izzó márványfala szükségessé tette a fény tompítását, nehogy a finom domborművű részletek összefolyjanak egymással.

Agrai tartózkodásunk folyamán sokszor látogattunk el a síremlékhez. Láttuk reggel, amikor a halvány rózsaszínű márvány olyan könnyű, mint a lehelet, láttuk délben, amint a napsugárban izzott, mint a hűség tűzcsóvjája, és láttuk késő este, amikor kékes holdvilágban fürdött.

Sah Dsahán saját magának is a *Tadshoz* hasonló síremléket akart emeltetni, fekete márványból, de az övének csak az alapjait építették meg. A fogságban betegség lepte meg, és hiába küzdöttek életéért az orvosok. Amikor úgy érezte, hogy nemsokára elhagyja földi életének

minden örömet és nehéz bánatát, kivitette magát az erőd nyolcszögletű, nyitott tornyába, ahonnan láthatta a Dsamna folyó keleti hajlásánál emelkedő síremléket. Utolsó leheletéig ott maradt, hogy szemének megtört sugara az imádott asszony sírját érje. 1666-ban eresztették le holttestét a *Táds* sírkamrájába, felesége mellé, és a porladó tetemek fölé megépítették a két márványszarkofágot.

AZ AGRAI ERŐD

Készülnöm kellett az előadásokra. Reggelenként autóval behajtottunk az erődbe. Az út a nyílt bazáron vezetett át. Az árusok itt is a bódékban guggolnak, nem hangosak és nem tolakodók. Biciklis *tongáik*on viszik színes leplekbe burkolt, csörgő ékszereket viselő asszonyaikat a férfiak. A férfiak vastag, sokszorosan fejük köré csavart, színes kasmír turbánt viselnek, az izzó nap ellen.

Az agraai erőd óriási, magas falai félelmetesek lehettek a XVII. században, amikor a falak párkányán kézitusa döntötte el az ostromot. A falak előtt tíz méter széles vizesárok tartotta távol az ostromlókat, és vastag kapuk zárták el a bejáratokat. India tanulékony állatának, az elefántnak is ki kellett vennie részét az élet küzdelmeiből. Hatalmas homlokát nekifeszítette a kapunak, amely ha első nyomásra nem is, de újabb és újabb pihent állatok rohamára végül bedőlt. De a védelem sem volt rest! A kapuk külső oldalára fél méterre kiálló vasszögeket illesztettek, amelyeknek az okos elefánt nem volt hajlandó nekimenni.

Jelképül az agraai erőd egyik kapujánál két elefántsobrot helyeztek el, mindegyik hátán egy-egy harcos ült. A szobrok elefántokon nyargaló, két vitéz *radspu*⁶ testvért ábrázoltak, aki elfogott rokonát akarta kiszabadítani. A testvérek élethalálharcot vívtak, mert százan törtek ellenük, lovon és gyalog. Repültek rájuk a nyilak, de páncéljukról visszapattantak a mérgezett nyílhegyek. A buzogányütéseket felfogta acélsisakjuk. Lándzsával szúrták le azt, aki közelükbe merészkedett, az elefántok pedig ormányukkal verték az ellenséget, amely összetiporva feküdt a mázsás lábak alatt. Egynéhányat agyarukkal nyársaltak fel. Hullá hullát takart a földön, a sebesültek jajgattak, hörögtek fájdalmukban, és a két vitéz fivér Karddal-bárdal osztotta a halált. Órákig tartott a véres küzdelem, és mindegyre új harcosok jöttek, mint a sáskarajok, mígnem a két *radspu* sok sebből vérezve, elefántjaik holtteste mellett elszenvedte a kegyelem-dőfést. A néphit ma is őrzi a két vitéz emlékét. A vakbuzgó Aurengzib leromboltatta a szobrokat, nehogy népe az iszlám tiltotta emberábrázolás bűnébe essék.

Az erődökben a pompa mellett az uralkodás feladatai is helyet kaptak. A fejedelem nem vonulhatott el alattvalói előtt a láthatatlanságba, hanem trónralépésekor megjelent a várfal peremén, az ujjongó nép előtt. A kincstárnok pénzt szórt a falak alatt összegyűlt tömeg közé, este pedig tűzijáték világította be az eget, s fényénél marha- és juhpecsenye örvendezettette meg az éhezőket.

Az erőd belsejében tavak, színes lámpákkal hátulról átvilágított vizesések és szökőkutak enyhítették a nyári forróságot, és pázsitos kertek, virággyak illatosították a levegőt. A fejedelem a nagy csarnok oszlopai alatt fogadta a kérelmezőket, akik megcsodálhatták a márványba színes féldrágakövekkel berakott mintákat. A nagy, nyilvános fogadócsarnok mellett van a kisebb, de sokkal dúsabban díszített belső fogadóterem, ahol a fejedelem csak tanácsadóit vagy az előkelő követeket fogadta. A palota kisebb szobáiban lakott a fejedelem és családja: a feleségek, a gyermekek, és szomszédságukban a szolgaszemélyzet.

⁶ A radspuok v. radsasztánok India egyik népe.

A nők lakosztályában nem voltak szekrények, hanem a falba vájt kis nyílásokban helyezték el a ruhákat. A földi élet minden gyönyöre és pompája sem feledtette el az uralkodóval, hogy mindez Allah jutalma és ajándéka azoknak, akik parancsait teljesítik. De akinek Allah ad, attól el is veheti adományát, ha kegyeltje érdemtelenné válik a szépség és a jólét élvezésére, megfedkeznek kötelességeiről, vagy megszegi őket.

Sah Dsahán a tágas agrai várudvarban is mecsetet építtetett, amelyet kecsessége és ragyogása miatt gyöngymecsetnek, *moti maszdsid*nak nevezték el. Az erőd valamennyi férfilakója itt végezte a pénteki imákat. A fejedelemnek a nyolcszögletű torony mellett egészen kicsi, külön mecsetje is volt, ahol naponta ötször borult le teremője előtt. A lakosztályok mindegyikében volt zuhanyozó, mert az indus - akár mohamedán, akár hindu - napjában többször leöblíti testét az áldást hozó vízzel.

Hol találhattam volna ihletőbb helyet az erőd kertjénél előadásaim előkészítéséhez? Elöttem a díszes, nagy fogadócsarnok, balra a gyöngymecset, körülöttem a huszonhárom méter magas várfal, lábam alatt és mellettem apró szürke mókusok! Előszedtem jegyzeteimet, és egy ív papírra felírtam néhány emlékeztető sort. Azután felnéztem a ragyogó kék égre, egy pillanatra elgondolkodtam, és megint visszatekintettem a papírra. Elcsodálkoztam. Szórakozottságomban arabul írtam. Még nem vált teljesen tudatossá bennem, hogy a mohamedán agrai erődben és egyetemen nem az arab a hivatalos nyelv, és angolul kell előadnom. Nem volt nehéz arabról angolra átalakítani gondolataim nyelvi kifejezését. Ifjú korom néhány évét a londoni *British Museum* könyvtárában töltöttem, azután 1933-tól a második világháború kitöréséig minden évben az oxfordi egyetem tudós tanárai körében szedegtettem és adtam tovább a tudomány mézét. Vendége voltam Margoliouth professzornak, házában találkoztam a legendás híró Lawrence ezredessel, Arábia fellázítójával, aki akkor már visszavonulva a közélettől, „*Shaw közkatona*” álnéven újból a klasszikus görög nyelvről és régészeti kutatásairól írt tanulmányokat. Barátság fűzött a cambridge-i orientalista óriásokhoz, Edward G. Browne, Nicholson és Arthur Arberry professzorokhoz. Utóbbi - túlélvén elődeit - ma is levelez velem.

Az agrai egyetemen a rektor, a dékán és a tanárok kara fogadott. Az előadás előtt bőséges uzsonnával traktáltak, s közben közelebbről megismerkedhettem a kollégákkal. Hinduk és mohamedánok voltak vegyesen. A borotvált arc aszkéta jelleget kölcsönzött a hinduknak, míg a mohamedán tanárok szakálla és ájtatos tekintete atyai jóindulatot sugárzott. Nem emlékszem, miért, de a társaság olyan jó kedvet ébresztett bennem, hogy tréfálkozni kezdtem, felelevenítve huszonhét év előtti agrai látogatásom mulatságos eseményeit. Egy idős német nő Indiában elvesztett fiát vélte akkor bennem felfedezni, mert a szellemidézők leírása pontosan rám illett, és mindenáron keblére akart szorítani. Csak az agrai protestáns misszió segítségével és igazolásával szabadulhattam az örökbefogadástól és a vele járó bonyodalmaktól.

AZ AGRAI ELŐADÁSOK

A rektor, a dékán és két tanár között a dobogón kellett helyet foglalnom. A rektor rövid bevezetőben ismertette érdemeimet.

Ahogy végigtekintettem a diákok és diáklányok sorain, emlékek tódultak lelki szemem elé. Csaknem harminc évvel ezelőtt adtam elő először indiai hallgatóságnak a santiniketáni egyetem magas pálmáktól övezett, nyílt teraszán, napnyugta után, a szabad ég alatt. Akkor az arab kalifátus vérrel és kultúrával váltakozó történetéről beszéltem. Most az arab irodalom újjászületése volt tárgyam. Az indiai diákok a santiniketáni egyetemen nem készítettek jegyzeteket. Bámulatos volt az emlékezőtehetségük, a tanár minden szavát, gondolatát rögzítették agyukban. Merőn néztek a tanárra, mint a legendás *rhisire* (bölcse), aki tanítványait az erdő

mélyén ihleti meg tudásával. De én nem voltam *rhisi*, nem lehettem még *guru* (mester) sem, akinek tanítását tűzön-vízen át vakon kell követni. Én tanítványaimtól az adatok megtanulását követeltem, és mindenkor ébren tartottam bennük a vizsgálat, a kétely szellemét; az igazságot csak súlyos bizonyítékok alapján fogadhatták el. Santilal nevű diákom - ki tudja, hol él és tevékenykedik most -, akkor ki is fejezte elégedetlenségét módszerem iránt:

- Mi azt hittük - mondta -, hogy európai tanárnál nem kell magolni. Azt hittük, hogy elég, ha mereven ránézünk és figyelünk minden szavára, amely tudása forrásából egyenesen belénk zuhog.

Vajon mostani indiai diákjaim is ilyen ihletet, varázserőt tulajdonítanak nekem, európai tanárnak, akit a kormány hozatott el nekik? Lassan, magyarázva beszéltem, és örömmel tapasztaltam, hogy most már jegyzeteket is írnak, sőt előadásom után elhangzott kérdéseik azt igazolták, hogy megértették, milyen összefüggés van a gazdasági-társadalmi szerkezetek és a szellemi kultúra között. Ez a tapasztalat lelkesített a két nap múlva tartandó legközelebbi és a többi előadásomra.

Hazatérve, a szállodában fehér ruhába öltözött idős látogató várt: Dominic Athaudo, Agra érseke. Derekán lila öv, állán fekete, dús szakáll, s arabul szólított meg. Titkára hasonló jelenség, mindketten franciskánusok. Mivel Keleten idegen vallásúak között térítenek, szakállt viselnek. A nagyműveltségű érsek alig szippantott néhány kortyot a teából, mint hivatásos térítő, vallási tárgyra fordította beszélgetésünket. Sokáig élt és működött a Szentföldön, és ott tanult meg tökéletesen arabul.

- A keresztények helyzete Indiában jó - mondta -, a hindu szelíd, béketűrő, minden tanításunkat elfogadja. Lány lelkületű. A kereszténység rég ismeretes Indiában, hiszen Szent Tamás Dél-Indiában egyházat alapított.

- Sokan térnek át a katolikus hitre? - kérdeztem.

- Sajnos, nem - válaszolt -, azaz a hitet elfogadnák, de félnek, hogy a tényleges áttéréssel elveszítik kasztjukat. Ezért csak a páriáknál van sikerünk, akiknek nincs kasztjuk.

- És a mohamedánok? - kérdezte Kató.

- Sajnos, *madame*, a mohamedán megkövesedett vallásában. Őt sem mi, sem más nem mozdíthatja ki hitéből.

- Ez igaz - folytattam most én. - Mi, mohamedánok nem lehetünk renegátok, mert aki igaz hitét elhagyja, és más felekezetbe lép, azt bárki büntetlenül megölheti.

Úgy látszott, ez a kijelentés meggyőzte az érseket afelől, hogy engem sem mozdíthat már ki az iszlám nyájából. Barátságosan búcsúztunk el egymástól.

AGRA ÉLETE

Másnap egyetemi szünet lévén, városnézésre fordítottuk az időt. Természetesen felkerestük a bazárban a textilkereskedőket, és Kató, mint a többi asszony, szívszorongva nézte a szebbnél szebb selyem- és gyapotkelmék halmazát. Indus nők órák hosszat kuporognak a boltok alacsony ülökéin, és úgy meditálnak, mintha sorsdöntő határozatot kellene hozniok, amíg a nekik leginkább megfelelő anyagot kiválasztják.

A szűk, sikátorszerű utcán a selyemboltokkal szemben, félig nyitott erkélyeken kifestett arcú nők bámészkodnak a járókelőkre. Nem a nőkre, hanem főként a magányos férfiakra lövellik szemük nyilát. Azután nemcsak szemükkel, hanem kezükkel, gyűrűvel megrakott ujjjaikkal is

hívogatóan integetnek. Az ő vadászterületük a legforgalmasabb utca, a bazár, és ősrégi, szerzett jogaikat senki sem csorbíthatta meg. Az európai bajadér indus eredetű: a táncoslány, a *nocs*, a portugál nyelvből átvett *baliadeira* szó gazdag indusok hetérait jelöli, akik tetőtől talpig felöltözve énekeltek, táncoltak, s ujjaiuk finom, beszédes mozdulataival fejezték ki a kíváncsiság, a vágy, a szerelem játékát, és kielégítették a férfiak vágyait, megadván nekik mindazt, amit törvényes feleségeiktől olykor nem kaphattak meg. A hindu India társadalma nem volt álszemérmes. Míg filozófusaik, költőik az emberi gondolkodás legmagasabb csúcsaira emelkedtek, a természet adta emberi ösztönök számára is alkottak irodalmi műveket, és alkalmat szolgáltatottak a jó tanácsok gyakorlati megvalósítására is.

A bazárból utunk a Dsamna-folyó hídján keresztül csodálatos síremlékhez vezetett. Kert közepén áll a féldrágakövekkel berakott, márvány falú sír, amely Itimád ud-Daulának, a perzsa eredetű Mirza Ghiász bégnek, a szépséges Ardsamand Mumtáz Begam nagyatyjának tetemét rejtí magában. A síremléket Dsahángir császár felesége, Itimád ud-Daula leánya, Nur Dsahán építtette.

Az emeleten kiemelkedő pavilonban két szarkofág jelzi, hogy alul a sírkamrában fekszik Itimád ud-Daula és hitvese. Körüljártuk az elragadó épületet, és éppen távozni akartunk, amikor világoskék *pandsábi* ruhában fiatal nő libbent be. A szatén-muszlin világos égbéjűjét ezüst hímzés szegélyezte. A *pandsábi* ruha a mohamedán nők nemzeti viselete. Bő szárú vagy pedig a bokánál összefogott nadrágból és térdig érő, egyenes felsőrészből áll, de elengedhetetlen hozzá a két méter hosszú muszlin sál, amelyet úgy vetnek át nyakukon, hogy hátul mindkét vége szabadon libeg. A mohamedán női viselet nadrágját perzsául *pajdsámának*, azaz „lábruhának” nevezik. A szót és a viseletet Európában japáni eredetűnek hiszik.

Megcsodáljuk a színes jelenséget, de csodálatunk még fokozódik, amikor a nő kerékpárra pattan, férje mögé, és hátul keresztben elhelyezkedik. Ruhájának selyme lágyan lebeg utána.

- Rendkívül ügyes - mondjuk.

Mellénk rendelt kedves titkárunk, a hindu Dubay felvilágosít:

- Bizony, alighogy feltárult a hárem ajtaja, a mi lányaink mohón vetik magukat az élvezetekbe. Bicikliznek, autót vezetnek, és a sportok minden ágát űzik.

Dubay titkárunk, érezvén halk kétkedésemet, azt ajánlja, tekintsük meg a szövetkezeti városnegyedet, a *Dajál Dágh*-ot. Ez az állam az államban, egy vallási szekta szent közösségében élők társadalma. A szektát egy *pandsábi guru* (mester) alapította. Elvük az, hogy minden, amijük van, közös tulajdon.

Széles utcán haladunk végig. Ez a szabók sora, ők csak a közösségnek dolgoznak, és csak tőlük fogadnak el fizetséget. Varrónők hosszú utcája után földművelő eszközök készítőinek sora következik. Mindenütt a legteljesebb a tisztaság, a rend és a fegyelem. Megértő szemmel nézzük ezt a szent „kommunizmust”. A telep iskolájának igazgatója bevezet dolgozószobájába, ahol a tanítók kara fogad, és kér, hogy tartsak rögtönzött előadást diákjaiknak. Már hozzák a teát, hogy torkomból könnyebben folyják a szó. Az egyik tanító Kató mellett ül. Bőre világos rózsaszínű, nyers hús. Feleségem súgva kérdi:

- Lepre?

- Nem hiszem - válaszolom -, talán csak leukodermia, a mellékvese megbetegedésének késői következménye. Sok régi költő a bőr elszíntelenedését kiváltságos adománynak tartotta és megénekelte. Ne félj, nem ragályos!

Értünk jönnek, mert a diákság már összegyűlt egy óriási teremben. Lehetnek vagy kétszázan. India történelméből merítettem előadásom tárgyát, hangsúlyozva a hinduk magasrendű szellemiségét, amely nem ismert felekezeti vagy nemzeti gyűlöletet, és ezért hivatott hozzásegíteni az emberiséget a béke nagy gondolatához.

*

Agrai egyetemi előadásaimat befejeztem. Elbúcsúztam a tanároktól, a diákoktól, akik az egyetem kapuján át az utcáig kísérték, és a viszontlátás óhajával integettek utánam. Már csak néhány napunk maradt Agrában. Ezt az időt *Fatihpur Szikri*, a „kihalt város” megtekintésére szántuk.

Sah Akbar ezen, az Agrától mintegy harmincöt kilométerre fekvő helyen, óriási erődöt építtetett. Ebben számos palotája volt, feleségeinek is emeltetett külön kisebb palotákat, fürdőberendezéssel és pompás kertekkel. Lépcsőzetes teraszokról leomló vízesések üdítették annak idején a levegőt, és a lépcsők mögött mécsesek világa vetett szivárványos fényeket a vízre. Sah Akbar írástudatlan volt, de a XVII. század egyik legnagyobb szelleme, aki a szabadgondolkodást és a szabad vallásgyakorlatot hirdette. Négy feleségét négy különböző vallásból választotta, hogy ezzel is bizonyítsa, egyik vallás sem kedvesebb előtte a másiknál, és hogy minden felekezetnek igazságot szolgáltatson.

Tanácstermének közepén, díszesen kifaragott oszlop tetején ült ő maga, és tőle négy irányba négy járda futott a terem sarkaiban ülő mohamedán, zsidó, keresztény és hindu vallástudósok felé. Ők a fejedelem kérdéseire ismertették és megvitatták vallásuk tanait, s a fejedelem végül is kiegyenlítette az ellentéteket.

A víz azonban elapadt a városban, és Sah Akbar egy időre áttette székhelyét Agrába. Mi is visszatértünk oda, de utunkat megszakítottuk Szikandarában, ahol Akbar, a nagy császár hamvai nyugsznak. Hatalmas síremlék tárult szemünk elé, amint átléptünk a kertet őrző díszkapun. A síremlék olyan, mint egy mecset, mert négy sarkán imakikiáltó tornyok emelkednek. Ezen a helyen, amelyet egy buddhista kolostor mintájára tervezett az építész, a nagy császár tovább álmodhatott az emberiség megváltásáról, a felekezeti béke árnyékában. De a mogul birodalom elgyengülésekor, a *mahratták* lázadása idején, a szomszédos falvak *dsát* nemzetiségű parasztja kifosztotta a sírt, és elégette a békéről álmodó nagy császár csontjait. Így tűntek el földi maradványai egy nagy szellemnek, hirdetőjén a hatalom, a gazdagság, az élet végleges elmúlását. A síremlék emeleti teraszán alacsony kőoszlop áll, amelyen a néphit szerint valamikor óriási gyémántkő volt.

Elgondolkodva a múlton, a jelenen és a jövőn, lassan visszaérkezünk Agrába. Az úton, az országút közepén két nagy, fekete medvét táncoltatott idomítójuk. Az országút szélén, fák árnyékában majmok gubbasztottak, és megvetően néztek az autók után, mintha az ő ősi birtokukra betolakodóknak tekintenék őket. Ölyvek és keselyűk röpködtek fölöttük, és olykor leszálltak melléjük az útra.

ALIGARH

Hazaérve, két titkárunk jelentette, hogy Agrából nem vonaton, hanem kocsin megyünk Aligarhba. Elutazásunkat nagy zajjal és futkározással készítették elő. Elsőként Mr. Dubay jött el biciklis-riksán, felesége és tizenhat hónapos kislánya kíséretében. Utána négy egyetemi küldött érkezett, és kétségbeesetten jelentette, hogy a kormánykocsikat az afgán király tiszteletére átirányították Aligarhba. Nekünk csak egy taxi jutott, de mivel a kocsni nem elég nagy,

bőröndjeinket autóbuszon előreküldték. Két új kísérő is érkezett: Mr. Lall igazgató és egy iskolai tanfelügyelő. Mindketten elől foglaltak helyet a taxiban. Búcsút vettünk a Lauries Hotel rózsákkal befuttatott kicsi házától, virágos pázsitjától. Mindenki, aki ismert, két tenyerét egymásra illesztve, hindu *namaskárral* köszönt. És elindultunk, ki tudja, hová?

A Dsamna hídján kitekintettünk, hogy még egyszer meglássuk a Táds Mahal messziről áttetsző fehérségét, könnyed, kecses báját.

Kocsink csikorogva lassít a hídon. Mellettünk színes ruhájú emberekkel megrakott szekerek, kétkerekű *tongák*, lovaskocsik, tele *száriba* öltözött nőkkel. Turbános férfiak gyalog és kerékpáron. Félmeztelen hindu zarándokok, csengettyűvel csilingelve mendegélnek. Fejük fölött kis színes üveghidat tartanak. Indiában ember ember hátán örökké mozog, vándorol, porban, porfelhőben.

Végre kijutunk az országútra.

- Hamarosan elérjük Aligarhot - mondja Mr. Lall biztatóan. - Eredetileg egy villában akartuk elhelyezni önöket, de közben megérkezett az afgán király, száztagú kíséretével, és minden helyet lefoglaltak.

- És hol lesz a mi szállásunk? - érdeklődöm.

- Egy *dák bungalow*-ban, postaházban rendeztünk be kényelmes szállást.

Megnyugodtam. Már három órája döcögünk, hol gyorsabban, hol lassabban. Aligarhnak még se híre, se hamva. Künn járunk a mezőn, és sötétedni kezd. Sehol egy ember, sehol egy ház.

- Hová visznek? - kérdezi Kató nyugtalanul.

Mr. Lall a hangsúlyból megérzi, hogy meg kell nyugtatnia útitársnőjét.

- Ne féljenek - mondja -, erre ritkán téved vadállat. Legfeljebb hiéna vagy sakál.

- Huszonöt évvel ezelőtt - mondom -, amikor utoljára erre jártam, találkoztam a rablók kasztjának főnökével...

- Kivel? - kérdezi Kató.

- A rablófőnökkel - felelem nyugodtan. Mr. Lall, látva feleségem rémületét, mosolyog:

- Az régen volt, ugye, professzor úr? Azóta a rablók kasztja megállapodást kötött a kormánnyal. Már nem bántanak védtelen utasokat, hiszen évjáradékot kapnak. Igaz - folytatja elgondolkozva -, van esetleg nem kasztbéli tolvaj vagy útonálló. De mi is vagyunk négyen!

A sofőr nem értett angolul, különben jelentkezett volna ötödiknek. Kató megragadta kezemet:

- Én kiszállok! Én telefonálok!

- Honnan akarsz telefonálni? - kérdeztem szelíden. - Itt, a földeken, azt hiszed, van telefonfülke?

Feleségem megsemmisülten hátradőlt az ülésen és elhallgatott. Valamennyien hallgattunk. Az éjszaka leeresztette fekete sátrát. Már valahol a Gangesz egyik csatornája mentén lehattunk. Az úttól jobbra sötét víz, az úttól balra sötét víz, azután végtelen tarlók és az égen csillagok. Megyünk az éjszakában tovább, nyomorult vályogviskókából álló falucskán haladunk át. A viskókából gyenge petróleumfény szűrődik ki. Itt már nincs villany. Teljesen elhagyott helység. Hallgatunk, és csak néha pillantok ijedt feleségemre. Soká döcögünk, nehézkesen, most már igazán göröngyös úton. Végül keskeny hídon haladunk át, magas kőépület mellett, amelyből villanyfény világít.

- Ez az áramfejlesztő telep - szól hátra Mr. Lall -, nemsokára megérkezünk.

És csakugyan, mintha lidérces álomból ébrednénk fel, a sötétből fehérre meszelt *bungalow* kivilágított tornáca integet felénk. Kiszállunk. Barátságos fiatal indus fogad. Iskolaigazgató, de ezúttal megbízatása az, hogy a *bungalow*-t rendben tartsa, a szolgaszemélyzetet kívánságunk szerint irányítsa, és minden óhajunkat teljesítse. Bevezet. Tágas ebédlőben terített asztal vár. A mellette levő helyiség hálószoa. Két *csarpa*, azaz két négylábú, sodronyos alacsony állvány, asztal és fotelek a berendezés. A szolga már bontogatja magunkkal hozott ágyneműnket. A hálószoa mellett ragyogóan tiszta fürdőszoba, de nem európai építész műve. Indus nem ül be kádba, hogy - ahogyan ők mondják - saját bepiszkított vizében fürödjék, hanem leöblíti magát, vagy zuhany alá áll. A konyha külön helyiségben van, nem messze a *bungalow*-tól, hogy a tűzhely füstje és a főzés szaga ne zavarja a vendégeket.

Mohamed, a szakács, öregnek látszó, szakállas, negyvennyolc éves turbános férfiú. Az indus annyit szenved klímától, szegénységtől, betegségtől, hogy hamar öregszik. A mi új szakácsunk rendkívül jól, ízletesen főz, és figyelmesen szolgál fel. A vacsora kitűnő, és a sok izgalom után álmosan lepihentünk végre. Aggaszt, hogy a bőröndjeinket szállító autóbusz még nem érkezett meg, s hogy állati hangokat és vademberi ordítózást hallunk, de túl álmosak vagyunk, és elgyötörten elalszunk.

Reggel hét órakor Mohamed, a szakács behozza a *csota hazrit*, a „kisreggelit”, az ébresztőt. Ez csupán egy csésze tea és egy kis kétszersült. Mialatt zuhanyoztunk, jelentette a szolga, hogy bőröndjeink megérkeztek. Hála istennek! Rendesen átöltözve fogyaszthattuk el a *bara hazrit*, a „bőséges” reggelit. Ekkor derült ki, hogy *bungalow*-nk közvetlenül a dzsungel szélén áll. Öt férfi kíséretében elindultunk új tanyánk környékére, a dzsungelbe. A dzsungel (helyesebben dsangel) erdőt jelent. Alig tettünk néhány lépést, felkiáltottam:

- *Bandar* (majmok)! - A fákon, a földön, a pázsiton gubbasztottak, ugráltak az okos, kedves állatok.

Kísérőink, a mohamedán Sziddiki, új titkárunk, és a hindu Hanumán visszafutottak a *bungalow*-ba, és banánt, kenyeret, kétszersültet és mandarint hoztak. Hanumán, akinek nevét a Ramájána eposz legendás majma is viselte, érti nyelvüket. „Á-á-á-á” - kiáltja, és a majmok körülvesznek, mintha fogadásunkra készültek volna. Indiai kísérőink bámulnak, mennyire örülünk a majmoknak. Hozzájuk fűződik egyik legkedvesebb indiai élményem. Kezemből ették a mandarint, a banánt ügyesen lehámozták, a kétszersültet marokra fogva jóízűen ropogtatták azután pislogó szemmel és kinyújtott karral, mint a koldusok, még kértek. Megsimogattam az egyiket, erre a többi is odanyújtotta fejét. Olyan barátságosak voltak, hogy Kató tréfás megjegyzést kockáztatott meg, melyben Darwin neve is szerepelt. Igen, volt bennük emberi vonás, mert amikor az egyik véletlenül nagyobb darab kétszersültet kapott, a másik irigységben beleharapott szerencsésebb társába. Erre elkergettük valamennyit.

Az egyetem Aligarh városában hatalmas, sok épületből álló telep. Ahmed Bahadur, mohamedán tudós alapította mohamedánok részére, hogy méltó vetélytársai lehessenek művelt, tanult hindu honfitársaiknak.

A nagy egyetemi telep egyik, virággal befuttatott házának termében, fekete szakállas, *sirvániba* (középen gombolt, feszesen testhez simuló kabátba) öltözött, öntudatos, megfontolt, mohamedán tudós tanárok fogadtak. A dékán, Abdul-Álim, aránylag még fiatal ember, Németországban tanult, és németül szólított meg. Megállapítjuk előadásaim időpontjait: február 18-án, 19-én és 20-án délelőtt tizenegy órakor. De más kötelezettség is vár.

- Az afgán király száztagú kíséretével váratlanul megérkezett - mondja a dékán -, és minden szálláshelyet elfoglalt. Ezért kellett önöket, az igen tisztelt professzor urat és feleségét a *bungalow*-ban elhelyeznünk. Remélem, hogy minden kényelmet biztosíthattunk önöknek.

- Hálásan köszönöm - felelem -, mi nagyon szeretjük a csendet, amit a *bungalow*-ban inkább megtalálunk, mint a forgalmas városban. És az az erdei társaság, amely már az első reggelen fogadott, igazán elragadó volt.

A tanárok kérdően egymásra és rám néznek.

- Igen, igen - folytatom -, a szabadban ugráló majmok, kezemből ettek, és nagyon megszerettük egymást. Megható volt ez a barátkozás.

A tanári kar felnevet.

- Reméljük, hogy a mi barátságunkat is ilyen szeretettel fogadja - válaszolt a dékán, azután mintegy bizonyosságul így folytatta. - Az afgán királyt e hónap tizenhetedikén díszdoktorrá avatjuk, és önöket szeretettel meghívjuk erre az ünnepélyre.

Köszönettel fogadtam a megtisztelő meghívást, és néhány csésze illatos tea fogyasztása után elbúcsúztunk. Hazafelé az aligarhi bazáron át vezetett utunk. Minden keleti városnak szíve lüktet a bazárban, de mindegyiknek más a jellege, és mindegyik a nép lelkületének, tehetségének megnyilatkozása. India gyermekeinek ízlése, hangja és hangulata is más, mint a többié. Nem tetővel fedett óriási épület ez, mint az isztambuli, a kairói vagy a damaszkuszi bazár, hanem a szabad ég alatt, tiszta bódékban tárja elénk a csodálatos indiai kézműipar termékeit. Szédítően izgalmas és ellenállhatatlanul csábító. Mire a végére értünk, Kató egy-két kasmíri sállal és selyemmel lett gazdagabb.

Délután a *bungalow* körül sétáltunk, hogy a kék, zöld, sárga madarak tobzódó színeiben és tökéletes trillázásában gyönyörködhessünk.

Egyik délelőtt meglátogattuk az Aligarhtól tíz kilométerre fekvő vízduzzasztó gátat, amelyet 1877-ben építettek, hogy a terület öntözését biztosítsák. A Gangesz hatalmas víztömege hömpölygött előttünk, és zöldes-tajtékos sodra félelmetesnek hatott. A Gangesz a hinduk egyik szent folyója, amelyben a betegek meggyógyulnak, az öregek megfiatalodnak, és amely minden bajt és rosszat elsodor. Futásában elnyeli a máglyán elégetett holttestek hamvait és elviszi a nirvánába.

Hindu titkáraink egy kies domboldalon pompás házikóban helyeznek el, hogy kissé pihentebben onnan szemléljük a fenséges látványt. Azt mondták, szeretett miniszterelnökük, Nehru is idejön néha, hogy a kis házban pihenhessen rövid ideig. Amíg mi elmerülünk a látványban, hindu kísérőink a hűvös, szeles februári napon ruhástul megfürödnek a szent vízben, és utána átszellemült arccal jelennek meg előttünk. A szent fürdő után mindegyikük homlokán ott ékeskedik a Gangesz iszapjából rajzolt jel, a *tilák*, amely áldást hoz.

AZ AFGÁN KIRÁLY DOKTORRÁ AVATÁSÁN

Elkövetkezett február tizenhetedike, az afgán király díszdoktorrá avatásának ünnepe. Az útvonalakon díszruhába öltözött, piros turbános rendőrök irányítják a kocsikat. A járda két oldalán tömött sorokban zarándokok, hosszú szakállú „szent emberek” és a bódék árusai tolonganak. Tízes csoportokban a mohamedán diákok, egyetemük színeiben - fehér nadrágban és testhezálló fekete *sirváni* kabátban - segítenek irányítani a meghívottakat és fenntartani a rendet.

Meghívónk az egyetem aulájába szól, amely akkora, mint a mi zeneakadémiánk nagyterme. Autónk tévedésből az egyetemi telep másik kapujánál állt meg, amelynek kulcsát úgy eldugták, hogy csak hosszas keresés után került elő. Végre, sűrű bocsánatkérés közben, bejutottunk az aulába.

Nagyon vigyáztak az afgán királyra és a meghívott közönségre. A terem már zsúfolásig megtelt. Az emeleti karzatokon afgán és indus fegyveres rendőrökét helyezték el. A rektor beszédet mondott, az afgán király vállára terítették az egyetemi talárt, nyakába hosszú aranyláncot akasztottak. Újabb beszéd, majd hosszantartó taps kíséretében a király, az új díszdoktor lassan kivonult a teremből. Előálltak a kocsik, és mindenki sietett haza.

Délután négy órára vissza kell jönnünk, mert a királyhoz vagyunk hivatalosak teára. És délután, igazi keleti királyi sátor látványa tárult szemünk elé. Oly nagy és tágas, hogy ötven vendég is kényelmesen elfér benne. A sátor körül, a pázsiton sétálnak vagy székeken és heverőkön ülnek a *garden-party*ra meghívott előkelőségek. Az indus nők a szivárvány minden színében tündökölnék. Kék-arany, zöld-ezüst, vörös-arany és fehér-ezüst színű selymekben csillognak. A mohamedán nők, a próféta parancsa szerint csendesen, a férfaktól elkülönülve, lehajtott fejjel, lefátyolozva, és kezüket szendén ölükben tartva ülnek.

Bevezettek a sátorba, amelyben az afgán királyt várták. Puha kereveten kaptunk helyet, indus és perzsa tanárok között. A kíséret tagjai, afgánok, perzsák, szürke prémsapkájukban állják a melet, és mozdulatlanul várnak. Végre belép a király, a rektor, a dékán és néhány tanár kíséretében; karcsú alakján egyszerű szürke európai öltöny. Hatalmas tapsorkán közepette helyet foglal a sátor közepén, és kezével széles ívet ír le a levegőben, úgy üdvözli vendégeit. Most felszolgálják a teát és a süteményeket. Közben a helyi költők keleti szokás szerint, végnélküli perzsa dicsőítőket olvasnak a király fejére.

Eleinte odahallgattam, és élveztem a gyönyörű perzsa nyelv ritmikus dalolását, a hosszúra nyújtott, mély magánhangzók zenéjét, a festői jelzők harmóniáját, de amint újabb és újabb költők léptek a király elé, kezükben tartván hosszú ódáik kéziratát, a sátorban halk zsongás keletkezett. A szomszédok eleinte suttogva, azután mind hangosabban mormolva beszélgetni kezdtek. A mellettem ülő perzsa tudós, látván a perzsa irodalom iránt tanúsított lelkesedésemet, közelebb húzódott.

- Miért nem látogatja meg Teheránt, és miért nem ad elő a mi egyetemünkön is?

- Meghívásom - feleltem - Egyiptomba, Szíriába és Indiába szól, de boldogan mennék Perzsiába, hiszen fiatal korom óta vágyódom oda.

- A világ - magyarázta ő, most már fennhangon, az általános moraj közepette - megunta az állandó fegyverkezést, a háborús problémákat. Inkább a misztika felé fordul.

- Érthető a menekülés a fenyegető valóság elől - válaszoltam -, de a misztikusoknak is tudomást kell venniük az élet realitásairól.

Nagy tapsra lettünk figyelmesek. Az utolsónak maradt is befejezte mondókáját, a király is fellélegzett és felállt. A teának vége volt, és mindenki távozott.

Másnap kellett megtartanom első előadásomat. Újabb meglepetés várt. Ötszáz amerikai turista érkezett Aligarhba, és minden autót lefoglalt. *Bungalow*-nk előtt új sofőr jelent meg új kocsival. Mindez csupán képletesen értendő, mert a sofőr öreg, a kocsik pedig régi volt. Talán a múzeumból kerítették elő hirtelen. Négy kereke csámpásan állt, és mintha alig lett volna kapcsolata a kocsival. Ablakai nyikorogtak, karosszérei recsegett. Mégis helyet foglaltunk benne, mert kedd reggel volt, tizennyolcadika, és tizenegy órára várt az aligarhi egyetem.

Dzsdzsdzsdzs, dzsdzsdzsdzs - morogta rekedten Noé bárkájának motoros kortársa, és nem mozdult. A sofőr kiszállt, kurbilizott, az izzadság dült homlokáról. Dzsdzsdzs - ismételte a motor makacsul, és a kocsí állt.

Órákra néztem, már fél órája feszengünk a kocsiban. Végre hosszas kínlódás után a szörnyeteg pokoli büzt fejlesztve elindult. Úgy ráz, hogy könnyezik a szemem, de megy, lassan halad. Már túl vagyunk a csatornán, elhagytuk az út mentén épült karavánszállást és a négy-öt viskóból álló falut, és lám, a kocsí büzzel pöfögve, de mégis halad. Már integet messziről Aligarh egyetemi telepe, amikor a batár egyszer csak megáll. Égett szagot áraszt magából. A sofőr előrerohan. Forr a víz! - kiáltja.

Egy turbános öreg árus vizet hoz. Drr! Brr! Ssssss...

- Ez nem autó, hanem lokomotív - gúnyolódok.

- Ssss - feleli a szörnyeteg. Kurbilizás és szuszogás, majd szerencsére feltűnik négy-öt ember, aki megtolja a rozoga skatulyát. Megyünk! És sisteregve, robbangatva, gőzölgő hűtővel és csámpás kerekekkel bevonulunk az egyetem kapujában várakozó, álmélkodó tanári kar elé.

EGYETEMI ÉS KLUBÉLET ALIGARHBAN

Virágos kertben kis épület hosszúkás tantermében tartom előadásomat a modern arab irodalom politikai hátteréről. Az előadást érdeklődéssel hallgatják, és utána sok kérdést intéznek hozzám. Az arab tanszék vezetője, körszakállas tudós, inkább a részletek iránt érdeklődik. Egy karcsú, halkszavú arabista tanár arabul szól hozzám. Ő is azharita diák volt Kairóban. Számos közös ismerősre, barátira bukkanunk.

Haza ugyanolyan körülmények között jutunk a kocsival, mint ahogyan idejöttünk. A *bungalow*-ban Sziddiki titkárom közli velem, hogy délutánra az aligarhi *Rotary Club*ba vagyunk hivatalosak előadásra és vacsorára.

- Nem megyünk - mondom határozottan.

- Miért? - kérdi Sziddiki rémulten.

- Ezzel a kocsival? Újabb húsz kilométert oda és húszat vissza! Szó sem lehet róla!

- De az urak várják a professzort és feleségét a *Rotary Club*ban!

- Ha önöknek fontos, hogy odamenjünk - felelem -, akkor szerezzenek rendes kocsit.

- Meglesz! - mondja Sziddiki ünnepélyesen.

És estefelé csodálatos járművet pillant meg szemünk. Autóbuszt béreltek? Nem, kisebb az autóbusznál. Postakocsit? Annál nagyobb! „Minek nevezzetek?” - jut eszembe Petőfi csodálatos költeménye. Az alkotmány olyan magas, hogy nem bírunk felszállni. Téglát hoznak azt használguk lépcsőnek, s Kató felmászik. Én a sofőr mellé ülök, feleségem mellé Sziddiki ül a különösen elosztott, hosszúkás ülésen. Mikor a kocsí elindul, Kató vérfoltokat észlel az üléseken.

- Mentőkocsí? - kérdezi szelíden.

- Mentőtaxi - javítja ki finoman Sziddiki. - Meg van elégedve Mrs. Germanus? - kérdi félénken.

- Nagyon - feleli Kató, mert mi mást mondhatna, és nekem megsúgja, hogy a hátsó ülés kemény támlája minden zökkenésnél beledöf hátgerincébe.

Kérem a sofőrt, hogy lassan hajtson ezzel a bérelt mentőtaxival, mert különben nem a *Rotary Club*ba, hanem a kórházba kell vitetnünk magunkat.

- *Accsa!* - mondja, és kedvesen féloldalra hajtja fejét.

Háromnegyed órai rázatás után berobogunk az elegáns *Rotary Club* elé. Szmokingos férfiak, csillogó *száriba* öltözött nők szájtátva bámulják megérkezésünket. Elsőnek leszáll Sziddiki, leteszi a magunkkal hozott téglát, s lesegíti Katót. Engem a sofőr tol és Sziddiki húz ki az első ülésről. Most látjuk csak, hogy szolgálunk, Nose, aki nélkül Sziddiki egyetlen lépést sem tesz, díszkíséretül kerékpáron követett, hogy ha a „mentőtaxi” leáll az úton, azonnal valamilyen más alkalmatosságot szerezzen.

Az elnök felkérésére ismertettem Magyarország földrajzi helyzetét, történelmét, nyelvét, művészetét, és miközben lelkesen fejtegettem Budapest újjáépítésének hatalmas ütemét, egyszerre csak elaludt a villany. A sötétben tovább beszéltem. A villany kigyulladt. Ez többször ismétlődött, de sem engem, sem a hallgatóságot nem zavarta.

Előadásom után a verandán hosszú asztalnál kitűnő indiai vacsorát tálaltak. Az indiai mohamedánok ételei gazdagabbak, változatosabbak a hinduk egyszerű ételeinél. Különösen ízlett a surbának nevezett, *karis* lében párolt, erősen fűszerezett juhhús, rizzsel, a hideg sült csirke, a saláták sokfélesége, a gyümölcsrizs és a gyümölcsök. A *Rotary Club* elnöke megkért, hogy másnap este menjünk el hozzá vacsorára, örömmel fogadtuk el a szívélyes meghívást, azután a társaságtól elbúcsúzva, ismét felcihelődtünk mentőbatárunkra.

És elindultunk homokon és rizsföldek között dzsungel széli, meghitt *bungalow*-nkba.

A KÍSÉRTETIES VACSORA

Az előadásaim nagy érdeklődés közepette sorozatosan folytak az egyetemen. Több tanárral meleg barátságot kötöttem. A majmok társadalma is hozzászokott ittlétünkhöz, és minden reggel a szokásjog alapján hevesen követelte a banánt, mandarint, kekszet és a simogatást. Ha később keltünk fel, kopogtattak az ablakon. Kedvesek voltak. Hanumán, hindu titkárom, a majmok meghitt barátja elmagyarázta nekem, hogy eredetileg kétféle majom volt a világon, az okos és a buta majom. Az okos majom nem árulta el, hogy érti a beszédet és maga is megtanulja, és ezért ma is szabadon, boldogan él az erdőben. A buta majom beszélni kezdett, mindent megtanult, ezért befogták munkára. Dolgoznia kellett. Ezekből a buta majmokról származott az ember. Ma is sokat beszél, és sokat kell dolgoznia.

Második egyetemi előadásom tárgya „a mohamedán nők helyzete az arab irodalom tükrében” volt. Még aznap délután meghívtak a hindu lányok kollégiumába, hogy náluk is tartsak előadást. El is mentünk. Előbb megtekintettük a tanintézetet; a kicsinyek a földön ültek, a nagyobbak énekeltek és táncoltak, a még nagyobbak verseket szavaltak - a legmagasabb osztálybeliek pedig virágfüzérek akasztottak nyakunkba.

Úgy láttam, hogy a felnőtt hindu lányok érdeklődéssel fordultak Európa és Magyarország felé, ezért áttekinthető ismertetést adtam mindarról, ami képzeletüket foglalkoztatta. Kértem őket, hogy ne hanyagolják el a nyelvek tanulását, mert idegen nemzetiségek között a lelki kapcsolat eszköze a nyelv. Hangos tapssal fejezték ki lelkesedésüket, és egész menet kísért ki a kocsihoz. Emberpalánták, akiket azelőtt csak anyai kötelességükre neveltek, most a nemzet társadalmi életének fontos rugói lettek. Az indus lányok nem fognak visszakíváncozni a hárembe, hogy a férj alázatos szolgálói legyenek. Magasabb hivatás tudata ébredt fel elméjükben: a közösségnek, mint a nagy család életének a szolgálata.

Este a *Rotary Club* elnökéhez, dr. Kumárékhoz indultunk. Különös batárunk, a mentőtaxi, gyönyörű parkba hajtott be, majd fehér márvány palota előtt állt meg. Kitárták az előcsarnok üvegajtáját. A kör alakú hallban, szorosan a falhoz támaszkodó, világos szőttessel letakart kereveten ültek a férfivendégek. Dr. Kumár, a házigazda sehol. Miközben üdvözljük a többi vendéget, a szemben levő ajtó kinyílik, és bevonul a ház asszonya, tetőtől talpig fehérben, lassú szertartásossággal. Indiai réztálcán ajándékot, zöldmintás selyemsálát nyújt át feleségemnek, nekem pedig egy Gandhi sapkát. Ő maga azután egy emelvényen foglal helyet. Már nyílik az ajtó, és még szebb, ugyanilyen fehér ruhába öltözött hölgy jön be, meghajtja fejét, és leül ugyanarra a kerek emelvényre, testvére mellé. Csodálkozom ezen az ünnepélyes felvonuláson, és gondolataimban keresem a ház urát, amikor ismét nyílik az ajtó, s talpig fehérben, fehér gyöngyökkel kivarrt *száriban*, az előzőknél még szebb, egészen fiatal asszony lép be. Karján, azaz tenyerén néhány hónapos csecsemőt tart, aki hangosan sír és kiabál. Hogy elhallgattassa, a gyönyörű anya úgy rázza kisdédét, mint a rossz ébresztőórát szokás. Megsajnáltam a kisbabát, kivettem anyja kezéből, és csitítani kezdtem. Csodálatos módon, dajkálásomra elhallgatott, és mintha még rám is mosolygott volna.

A szoba atmoszférájában valami különös és feltűnő feszültség van. Hogy ezt a feszültséget némiképp feloldjam, elővettem zsebemből úti programomat, felolvastam, és dicsértem azt a pontosságot, amellyel kijelölt állomásaink útrendjét követjük. Szavaimat síri csend fogadja. Kérdőn néztem feleségemre, azután folytattam:

- Holnapután elhagyjuk Aligarhot, és Kanpuron át Lucknow-ba utazunk vonaton...

A néma, dermesztő csöndben csak a karomon fekvő csecsemő pihegését véltem hallani. Éreztem, hogy hallgatásuk nem udvariatlanság. De hát miért? A hallgatás okát nem találtam ki.

A bájos háziasszonyra néztem. Ő, megértve nyugtalanságomat, felkelt, elvette tőlem és átadta anyjának a csecsemőt - aki azonnal sírni kezdett -, majd a többi gyönyörű fehérséggel együtt a szomszédos ebédlőbe vezetett. Ott néhány bájos fiatal indus gyerek meghajolt üdvözlésünkre. Az asztal roskadozott minden jótól. Hallgatagon fogyasztottuk az élénk varázsolt, jó szívvel válogatott vacsorát. Dr. Kumár, a háziúr sehol.

Ekkor a háziasszony feleségemhez lépett, és gyöngéden átkarolva félrevonta őt.

- Meg akartam kímélni magukat az igazságtól, de úgy érzem, meg kell mondanom. Férjem úgy örült a mai estének, annyira nagyra becsüli a professzort! De sürgős családi ügyben Kanpurba kellett utaznia!

- Ó, nagyon sajnálom, hogy dr. Kumár nincs itt. De milyen érdekes, hogy éppen Kanpurba ment. Hiszen holnapután mi is arra utazunk!

Mrs. Kumár rövid szünet után folytatta:

- Nővérem egyetlen, huszonhárom éves fiát Kanpur és Lucknow között rablógyilkosok megtámadták, megölték és feldarabolták. Testének darabjait kidobták a robogó vonatból. Most kaptunk értesítést, hogy férjem azonnal jelenjen meg a személyazonosság igazolására. A szerencsétlen fiú holttestének darabjait az ellenvonat vezetője fedezte fel.

A háziasszonynak együttérzésemet nyilvánítottam. Egyszersmind csodálkozásomat fejeztem ki, hogy ilyesmi előfordulhat Indiában, ahol a rablókasztok az állam ellenőrzése alatt állnak.

- Fájdalom - sóhajtott fel Mrs. Kumár -, ezen a vonalon igen gyakori a merénylet. A vonat dzsungelen halad át. A rablók a kicsiny megállóknál szállnak fel észrevétlenül, és útközben rávetik magukat az elsőosztályú utasokra. A kocsiból nincs kapcsolat a többi vagonhoz, az utas, ha egyedül van, sehonnan sem kaphat segítséget. Ez a gyilkosság nem a rablókaszt, a *thágok* munkája volt. Van a dzsungelben önálló rabló, akit hiába keres a rendőrség.

Megdöbbsenten hagytuk el a bánatos házat és a gyász fehér színébe öltözött, lesújtott családot.

Aligarhi tartózkodásunk utolsó napján még a mohamedán lányok kollégiumában mondtam buzdító beszédet, azután meglátogattuk a művészeti főiskolát. Bámulatos ügyességgel rajzoltak a növendékek, krétával, pasztellel kompozíciókat.

Az egyik képnél Kató elbűvölten megáll. A kép nőalakot ábrázol, amely belevész az indiai ég sötétjébe, a csillagok közé.

- A „megkísértett szent látomása” - magyarázza az igazgatónő.

- Ki festette? - kérdeztem.

- Jászmin kisasszony - feleli az igazgatónő, és a bájos, fiatal, filigrán leány mosolyogva jön felénk.

- A kép még nem egészen kész - mondja félénken -, de ha elkészül, elküldöm önöknek.

Hálásan köszöntük meg ezt a kedves felajánlást, és csakugyan, néhány hónap múlva Jászmin kisasszony remekműve - ahogyan egy ártatlan lélek elképzei a megkísértést - megérkezett Budapestre. A kép most itt lóg hálósobánk falán.

Estefelé vacsorára megyünk dr. Makbul, az egyetem arab nyelv és irodalom tanárának házába. Érdekes társaság fogad: egyetemi tanárok, művészek, orvosok. Dr. Makbul felesége angol nő. Rajta kívül még egy európai nő üdvözl.

- Hogyan került ide? - kérdezem.

- Svájci származású vagyok - feleli -, Genfben születtem, de már régen elhagytam hazámat, mert halálosan untam Svájcot.

- A világ egyik legszebb országa.

- Lehet, az idegennek - mondja -, de én nem bírtam kicsinyes, kispolgári mentalitását. Párizsban végeztem az egyetemet, ott ismerkedtem meg férjemmel - és mosolyogva mutat egy csinos indusra.

- És Aligarhot szereti?

- Boldog házasságban élünk - folytatja -, munkám is szép, az egyetemen angol és francia nyelvet tanítok. Csönd! - Ez azonban már kiskutyájának szólt. A nagyon kicsi, fekete szörnyeteg fogait vicsorgatta rám.

- A kis kutya - kérdezem óvatosságból - harap?

- Igen - feleli a nő -, de nem erősen. Csak egy kicsit mártja meg a fogát.

- Kedves! - mondom. - De kérem, fogja meg, mert nem akarok kutyaharapással utazni Lucknow-ba.

Mindnyájan felnevettek.

A vacsora pompás volt, és bőségesen ittuk hozzá a narancslevet. Hazafelé már nem a mentőbatáron, hanem kerékpárral vontatott, kényelmes, kipárnázott, kétüléses riksán utaztunk. Lágyan siklott az úton. Dr. Makbul külön riksán hazáig kísért, nehogy útközben bajunk essék. Késő éjjelig együtt olvastunk arab verseket a *bungolow*-ban, és vitatkoztunk arabul, amíg csak a kíváncsi hold be nem kukkantott a fekete égről, és intett, hogy elég már a sok torok- és foghangból, aludni kell, mert az éjjel az övé.

KALANDOS INDULÁS

Ezen az éjjelen nyugtalanul aludtunk. A szúnyogok nagyon kínoztak, mert szúnyogháló nélkül feküdtünk le, s reggelre összemartak bennünket. Egész éjjel ordítás, kurjongatás és a kutyák vonítása rázta a levegőt. A közeli faluban hagyományos lányrablást hajtottak végre. A vőlegény, a szokásnak megfelelően, férfiúi erényeinek bebizonyítása végett, vállára kapta menyasszonyát és elfutott vele az ordító, üvöltő rokonok elől. A néphit szerint ez a jó házasság egyik feltétele.

Reggel Katót baleset érte. A zuhany alatt elcsúszott, elesett, és lábfeje a zuhanyozó lefolyónyílásába szorult. Amikor nagy nehezen kiszabadult és talpra állt, bal lábára nem bírt rálépni.

- Mi lesz most? Mindjárt indul a vonat!

- Utazunk - mondta hősiesen. - Csak szerezz fáslit és botot.

Közben megérkezett Sziddiki és hattagú kíséretünk, de nagy buzgalmukban inkább akadályoztak, mint segítettek. Elindultunk a vonathoz, autón. Kató kezében vitte bal cipőjét. Az állomáson találtunk orvost, aki borogatást és kötést tett a feldagadt bokára.

Berobogott a vonat. Katót négy kuli hordszéken vitte a fülkéig, ott Hanumán és Sziddiki emelték be a vonatba. Eközben azonban megcsúsztak, és hárman együtt zuhantak a párnás ülésre. Szerencsére az ijedtségen kívül más baj nem történt, feleségem hősiesen tűrte a fájdalmakat.

A vonat elindult, a peronon dr. Makbul és tanártársai intettek búcsút. Sziddiki velünk jött, kísérőül. Katót megható kedvességgel ápolta, párnát tett feje alá, betakarta pléddel, vizes ruhát hozott bokájára. Közben ünnepélyesen kijelentette:

- Ez az ajtó retesszel lezárható. Nem szabad kinyitni, különösen sötétedés után, mert dzsungelen fogunk áthaladni. Ha nyitva tartjuk az ajtót, bárki beugorhat!

Mérgesen néztem Sziddikire. Én nem ijedek meg az árnyékomtól, miért ijesztgeti sérült feleségemet?!

- Négy órákor Kanpurban leszünk - folytatta Sziddiki. - Telefonáltam az állomásfőnöknek, hogy várjanak hordszékekkel.

Valóban, Kanpur hatalmas pályaudvarán négy kuli várta Katót, és hordszéken vitte a lifthez. Valamelyik felső emeleten orvos és három asszisztens fogadta feleségemet. Ágyba fektették.

- *Madame* elviseli a jeget?

Az igenlő válasz után a fiatal orvos másfél óra hosszat jéggel borogatta a dagadt bokát. Én idegesen álltam ott, mellettem az állomásfőnök, a forgalmi ügyeletes, a főellenőr. Az egész helyiség nyüzsgött, mint maga a pályaudvar. Turbános pincérek hófehér ruhában teát, szendvicset, sós és édes süteményt hoztak. Mindezt Sziddiki intézte.

Aztán letelt az idő: jöttek a kulik, valóságos menettel vonultunk, le a pályaudvar peronjára. Külön szalonkocsiban helyeztek el, amelyet egy mozdony a berobogó vonathoz tolatott és rákapcsolta.

LUCKNOW FELÉ

Szép, fiatal, egyenruhás indus vasutas jelentkezik.

- *All right!* (minden rendben van) - mondom, és a vonat lassan elindul. Alig megyünk néhány percig, a szalonkocsi külső ajtajára illesztett fehér lap, amelyen nevünk áll, lerepül. Újabb öt perc, és kocsink villanylámpája kialszik.

- Mi ez? - kérdezi Kató, és mindhárman ugyanarra gondolunk.

- Sötétség. A villany kialudt - mondja Sziddiki dadogva.

A vonat lassít, állomáshoz közeledik.

- Leszállok - mondja Sziddiki -, és szólok a kalauznak, mi történt. A *memszáb* maradjon fekvő, az ajtót zárják be, és ki ne nyissák senkinek, csak nekem.

- Forgót, peracet, italokat! - kiáltják a peronon fiatal, turbános árusok.

- Nem találtam a kalauzt - tér vissza lihegve Sziddiki -, sötétben kell maradnunk!

Minden ajtót, ablakot, fürdőfülkét, mellékhelyiséget gondosan lezár, leretesz. Ketten az ajtó mellé ülünk.

- Most érünk be a dzsungelbe - mondja figyelmeztetően Sziddiki. Cigaretta gyújtunk, és a parázsló kis fényeket figyelve, fantáziánk két óra hosszat szabadon csapong. Aztán a vonat lassít, hosszan füttyöl: Lucknow következik!

Fellélegzünk. Álmosan, mint a vakondok pislogunk a sötétségből az állomás fényáradatára, miközben kiszállunk. Tíz kuli küzd a hordszékért: mind vinni akarja! A négy győztes megragadja a hordszéket, s leemeli feleségemet.

Küldöttség vár. Három előkelő indiai úr és egy szép, *szárit* viselő nő üdvözl. Az indus úr ékes beszédbe kezd.

De ó jaj! a hosszú úton berekedtem, náthás lettem, és mikor az üdvözl a csúcspontjára ért, olyan hatalmasat tüszentettem, hogy visszhangzott tőle a pályaudvar.

Mily kellemetlen baleset! Én a náthától könnyes szemmel, feleségem hordszéken, félig meztelen, fél cipőjét kezében tartva - így érkeztünk meg. De az indusok, akik ismerik a túrást és a szenvedést, részvételt fogadnak. Nagyon sajnálnak. Rögtön segítenek. A kulik viszik Katót, száz lépcsőt fel, száz lépcsőt le, Sziddiki mint vezető a hordszék előtt siet.

Az állomás előtt két autó vár. De senki sincs, aki Katót beemelje. A kulik nem mernek a *memszáb*hoz nyúlni. Feleségem térdre ereszkedve, négykézláb volt kénytelen bemászni a kocsiába. Mindenki némán bámulta.

Ragyogó, neonfényes, csillogó üzletekkel teli városba érkeztünk. Mindenütt kertek, parkok. Kocsink a Carlton szálloda kertjében áll meg. Gyönyörű lakosztállyal várnak: fogadószoba, szalon, háló és *garderobe*-szoba, európai fürdőszoba!

A mesébe illő kényelmet szegény feleségem csak könnyein át élvezi!

Tánczene és halk indiai muzsika szűrődik lakosztályunkba. A folyosón elegáns nők és szmokingos férfiak haladnak el ajtónk előtt. Szobánkban vacsorázunk. Mohamed Huszein tanügyi főigazgató bemutatkozik mint lucknow-i vezetőnk.

- Bevihetjük a professzornét még ma a kórházba, hogy bokáját megröntgenezzék? - kérdezi.

- Köszönöm - rebegi Kató -, inkább holnap reggel - féllábon máris átbiceg a hálóba, lefekszik ágyába, és elalszik.

LUCKNOW-I EMLÉKEK

Másnap reggel feleségemet bevitték a kórházba. A kórház előtt sárga lepelben egy *szanjászi* (hindu fakír) jön szembe, akiről tudjuk, hogy életét a magánynak, a meditálásnak szenteli, de most mégis csak beteg.

- *Holy man* (szent ember) - mondogatja angolul, és kezét *baksisért* kinyújtva, halad el mellettünk.

Fekete fátylukba burkolt mohamedán nők külön ülőkén kuporogva várakoznak.

Kocsink megáll a röntgen-épület bejárója előtt. Két titkárunk kiszáll, és fiatal, nagyon intelligens arcú bráhmin orvossal tér vissza. Az orvos ránéz Kató lábára, finom keze a fájós részre tapint. Kató felszisszen. Kórházi kulik keréken guruló széken betolják a beteget a röntgen-terembe. Én követem. Most azonban zavar támad. Senki sem mer a fehér asszonyhoz nyúlni, hogy felfektesse a röntgenasztalra. A műtős és a műtősnő félnek, hogy elveszítik kasztjukat. Kató végül is támogatással mászik fel az asztalra. A felvétel sikerül, szerencsére nem mutat törést. Az orvos finom kezébe veszi Kató lábát.

- Ficam - mondja. - Rögzítem. Kicsit fájni fog.

Előbb mintha zongorán játszana halk futamot, ide és oda futtatja ujjait a lábon. A görcs láthatóan fölenged. Utána lágy kötéssel, nagyon gyöngéden illeszti helyre a lábfejet. Megnyugodva hajtatunk vissza a szállóba. Katónak két napig feküdnie kell, és csak azután nézheti meg Lucknow-t autóból. Bánatosan elhelyezkedik, és sajnálja, hogy nem jöhet velem.

E pillanatban cseng a telefon. Megdöbbenve hallom a hírt: Abul-Kalam Azad oktatásügyi miniszter, hajdani zarándoktársam, Delhiben hirtelen meghalt. Milyen borzasztó! Utunk során a második halálhír, két barátomat vesztettem el.

Újabb telefon. Az oktatásügyi államtitkár értesít, hogy a miniszter halála miatt minden összejövetel egy hétig szünetel.

Egyetemi előadásaimat is el kellett halasztani egy héttel, és tartózkodásunk Lucknow-ban meghosszabbodott. Feleségem kipihenhetette magát, én pedig meglátogathattam a professzorokat, és újból felkereshettem Lucknow történelmi emlékeit.

Lucknow az Oudh királyok székhelye volt, és a dinasztia alapítója, perzsa lévén, az iszlám siita szektájának tanait terjesztette el.

A szunnita és suta ellentét az iszlám első idejében keletkezett. A próféta nem rendelkezett utódlásról. Halála után a törzsi demokráciára támaszkodó arabok apósát, Abu Bakrt választották kalifának, azaz utódnak. Mások a próféta unokaöccsében és vejében, Aliban látták az ihletett jogos utódot, aki a próféta szellemét örökölte.

Dsahángir, a delhi nagymogul császár, hűségükért címerképpen a hal jelképét adományozta a Oudh dinasztíának. Ez látható palotáik kapuin, és a szorgalmas, adófizető nép kézimunkáin. Az

indiai helytartók, *navábok* - nevükből keletkezett az európai nábob szó - óriási vagyonokat harácsoltak össze a szelíd indiai nép nyomorából, verejtékes munkájából. Míg a népet a vakbuzgó papok vagy ráolvasó álszentek elbódító tanításaival tartották féken, ők maguk tömérdek pénzük révén az élet minden anyagi és szellemi örömét élvezhették. A gazdagság bűnre csábított, és a *navábok* palotái a tivornyázás, a zsarnoki uralom, az elnyomás jelképei lettek.

E tekintetben a lucknow-i Oudh királyok erkölcstelen hitszegése túlszárnyalta a többiekét.

A siita szekta szellemében számtalan mecsetet, palotát, síremléket emeltek. Mintáik az agrai épületek voltak, de míg az agraiakat nemes márványból alkották, a lucknow-i épületek csak vakolt téglából készültek. A siita szellemhez híven, mindenben túlbuzgósított alkotások ezek: a mecseteket például színes velencei csillárokkal világították ki. Mutogatják Mohamed Burák nevű „repülő” lovának szobrát és a próféta lába nyomát egy kövön. Útvesztőt építettek, amelynek kacskaringós járataiból csak beavatott vezetővel juthatott ki az idegen. Amikor néhány méternyire behatoltam a labirintusba, a vezető elmesélte, hogy évekkel ezelőtt két angol katona magában bemerészkedett, de nem talált ki többé, és éhen veszett. Nem volt kedvem továbbmenni!

Az 1857-ben kirobbant katonai zendülésben nagy szerepet töltött be Lucknow. Miután a zendülő indus hadsereg, amely a mogulok kényuralmát akarta visszaállítani, Kanpurban lemészárolta az angol családokat, több ezer angol férfi, nő és gyermek Lucknow-ba menekült, és hosszantartó ostromot szenvedett végig a kormányzósági palotában. A kormányzósági palota, amelyen ma is láthatók az ostrom nyomai, Lucknow egyik érdekes látványossága. A brit uralom alatt a tornyon lengő angol zászlót naplementekor sem eresztették le, és addig maradt a rúdon, amíg szét nem szakadt. Ma a palota múzeumában látható ez a zászló.

Lucknow-ban beszélnek a legszebb *urdu* nyelvet, és számos költő és író származott ebből a gyönyörű városból. Ma is angol és *urdu* nyelven adnak elő az egyetemen. A professzorok itt is szeretettel és megbecsüléssel fogadtak. Érdekes vitám volt - szunnita lévén - a siita professzorokkal, akik azonban végül elfogadták okfejtésemet, és meghívtak, hogy velük együtt végezzem el a péntek déli imát. Nagyon kedves emlékem maradt a velük való találkozás. A siita Mohamed Huszein volt lucknow-i titkárom. Ő intézkedett, hogy feleségem balesete miatt utunkat ne vasúton, hanem repülőgépen folytassuk. Ki is kísért a repülőtérre, és Katónak bambuszbót adott ajándékba, hogy rá támaszkodhasson.

Elhelyezkedtünk az *Indian Airline* kis kétmotoros kövér gépén, és elindultunk. Az indiai Statesman hírlapot olvasgatva, érdekes cikkekre bukkantam. Arról szólt, hogy sok támadás éri a vasút igazgatóságát, a szerencsétlenségek, a vonatfosztogatások miatt. Nagyon kevés a rendőr, a felelősséget mindenki a másokra hárítja. A síneket pedig hosszú évek óta nem javították.

Figyelmeztetően adom át a hírlapot Katónak:

- Látod, minden rosszban van valami jó. Hála istennek, hogy csak ficam, de nem kell vasúton utazni. A repülőgépeknek nincsenek elkopott vágányai, és egyelőre még banditák sem támadhatják meg.

Hétórai repülés után, szakadó esőben érkeztünk Kalkuttába, amely a függetlenség kikiáltása előtt London után a brit birodalom legnagyobb városa volt. Váratlanul érkeztünk, és habár Mr. Mahmud miniszteri titkár kijött értünk a repülőtérre, csak egy indus szállodában talált nekünk szobát. Egy éjjelt töltöttünk ott, másnap reggel vonaton indultunk Bolpurba, a santiniketáni egyetem vasútállomására.

Kalkutta vasútállomása Haura negyedben, a Gangesz mellékága, a Hugli-folyó hídjának túlsó oldalán fekszik. Leírhatatlan az a nyüzsgés, ami ezen a hídon zajlik. Bivalyszekerek, riksák, autók, lovaskocsik és Ázsia minden gyalogos népeleme taszigálja egymást rajta. A pályaudvaron asszonyok, szoptató anyák, gyerekek, férfiak ülnek véges-végig gyékényeken, itt alusznak, főznek, esznek, szaladgálnak, kiabálnak. Ó, örökké vándorló India! Ó, Haura pályaudvar! Hányszor csodáltam festői kaleidoszkóp népegyvelegedet, harminc évvel ezelőtt - és most itt vagyok ismét!

SANTINIKETÁN FELÉ

Vonatunk elindul... A kocsik tömődtek, zsúfoltak és mégis üde hatásúak. Egyik-másik vonat Dardsilingba visz egy sereg diáklányt. Jókedvűek, boldogok és felszabadultak, mindegyik külön-külön és az egész csoport együtt: gyönyörű!

A vonat ablakából úgy tetszik, mintha a bengáli síkság buja, délszaki színei rohannának elénk. A langyos februári napsütésben pálmák, páfrányok, vörös-virágos fák, mint elkülönült családok, állnak egy-egy csoportban. Berkek, ligetek, víztároló medencék, rizsföldek mentén a végeláthatatlan pusztá felé rohanunk. A láthatár végtelen, és az égen egyetlen felhő sem úszik.

Bolpurban, az állomáson, tanárok várnak. Kocsival indulunk a kicsiny bazáron keresztül az új Santiniketán felé. Szívem hevesen dobog. Az úton és a telepen valamikor minden fát, bokrot ismertem. Vajon mi maradt meg a régi Santiniketánból, Rabindranath Tagore költői álmából?

Kies ligethez érünk. Kicsiny épületekkel behintett széles pázsit fogad, sok fa, bokor és virág, rengeteg virág mindenütt.

A Tata nevű vendégházban helyeztek el. Ebben a házban éltek harminc évvel ezelőtt kedves tanártársaim: Mark Collins és Bogdanov, a két kiváló orientalista, akinek emlékét kegyelettel őrzöm. Ebben a házban lakott Valentin Trapp, akkor fiatal diák, ma Münchenben főiskolai tanár. A szomszédos zsúpfödeles házikóban élt gyönyörű szőke feleségével Amija Csakravarti, és kissé távolabb a költő unokaöccse, Dinandranath Tagore, a zeneiskola vezetője. Kissé még távolabb lakott a holland Bake doktor zenetudós és a francia Benoit. Balra a déli napsugárban ragyogott Tagore tornácos palotája, és szemben, az út túlsó oldalán, az *asrámon*, a szentélyen túl volt az idegen látogatók számára épített vendégház.

Most egy pillanat alatt, hogy a Tata tornácán megálltam, mindez élő valósággá vált az emlékek feltornyosuló áradatában. Két szobát kaptunk a Tatában, és Babula, a szolgálk, máris kifeszítette a hálószobában a szúnyoghálót, hogy az éjjeli látogatóknak csak zümmögését halljuk, de ne csipkedhessenek. A tornácon kölyökkutya feküdt. Kató azonnal kegyeibe fogadta, elnevezte Fifinek, és a végtelenségig elkényeztette új kedvencét. Poly, a papagáj érthetetlen szavakat krárogott felénk.

Babula, a szolga megemlítette, hogy mellettünk egy orosz lány lakik, aki bengáli nyelvet, éneket és táncot tanul. Azonkívül van itt még egy orosz diák és sok-sok *ingrizi*, azaz idegen - német, angol, amerikai, belga...

És leszállt a csillagos est. Az ajtó nyitva volt. A „skalázó madár” - Kató nevezte el így -, amely délután a dūr-skála hét hangján énekelt, elhallgatott. Alszik a másik madárpár is, amely naplementéig tercen énekelt. Mindenki nyugovóra tért. Csak a hold virraszt az ég kárpitján, és rézsút vetíti ezüstös sugarát ágyunkra. Nehéz, édes jázminillat tölti be a levegőt. Fenséges éj Bengál síkságán! Messziről sakálok nyöszörgő hangja hallatszik, mintha kis gyermek sírna. De Fifi kutyánk és anyja biztatóan ugatnak a küszöbön. Csak a virágok lélegeznek, és adakozón

ontják édes illatukat. És mi úgy érezzük, egyek vagyunk velük, a madarakkal, a fákkal, minden növényvel, virággal és a halkan suhanó állatokkal, amelyeknek talpa lágyan súrolja a kövezetet.

Reggel aranyfényű napsugarak költögetnek az álom mélységéből. Az oszlopok előtt Poly papagájjal beszélgetve fiatal leány áll. Kitalálom, hogy ő az orosz énekesnő. Angolul bemutatkozom, és nevét kérdezem.

- Elmira - mondja. - A Szovjetunióból jöttem ide ösztöndíjjal, azerbajdzsáni vagyok. Bakuban születtem, a Kaspi-tó partján.

Szemem előtt rózsaszínű fátyol lebbent meg, ahogy a szénfekete hajú leány ragyogó szemébe néztem. Azerbajdzsáni tatár! Ó, azok a felejthetetlen diákévek, amikor az azerbajdzsáni nyelv gördülő mély hangjait és virágos szókincsét tanultam!

- *Azizim, hemsirem* (édes testvérkém) - üdvözöltem őt, az angolból azerbajdzsánira váltva a szót, és elhalmoztam örömöm kifejezésével.

- *Buzurg usztázem* (ó nagy mesterem), milyen boldog vagyok, hogy ezeket a drága hangokat hallom! Olyan egyedül vagyok! Olyan messze hazámtól!

Megöleltem a kislányt, és ő ezután gyakran volt velünk, karján kis kutyájával, amellyel úgy eljátszadozott, mint gyermek a bábujával.

Bejártuk Santiniketánt. Harminc év alatt, mint állami intézet, oly nagyra nőtt, annyi új épületet emeltek benne, annyi palánta nőtt terebélyes fává, hogy lépten-nyomon eltévedtem. Tagore óriási palotája most az intézet központi irodája, tele szorgos tisztviselőkkel, de a nagy költő és gondolkodó szelleme még fölötte lebeg.

Megbeszéltem előadásaim időpontját, azután felkerestem a tanárokat. Legelőször az iszlamlógiai tanszék vezetőjét, Roy professzort látogattam meg, aki örömmel fogadott. Annak idején én szerveztem a tanszéket, s ő most megmutatta az újonnan beszerzett könyveket, és elbeszélgetett velem, tanítványairól. Beszélgetés közben középkorú hindu nő lépett be, egyenest hozzám jött, kezét *namaskárra* illesztve üdvözölt.

- Professzor *száhib*, nem emlékszik rám?

Zavartan néztem rá:

- Ne haragudjék... olyan sok emberrel találkoztam Indiában... Ó, Amita! - kiáltottam fel azután, és ahogyan néztem, arcvonásaiba lassan visszatért egy szépséges, fiatal leány képe, aki annak idején figyelmesen hallgatta előadásaimat. Felidéztük a múltat:

- Mit tud diáktársairól? A szingaléz Ajesváriamról, aki ugyan férjes asszony volt, de hároméves kora óta nem látta a férjét, mivel hindu szokás szerint csecsemő korában adták hozzá. Olyan fekete volt a bőre, mint az ébenfa, és olyan gyönyörű az arca, villogó foga, sugárzó szeme és karcsú dereka, hogy szingaléz Vénusznak neveztem.

- Emlékszem - mondja, és ahogy felnevet, fogsora még ma is úgy csillog, mint hajdanában. - Professzor úr hegedülni tanította, de amikor megigazította ujjait a hegedűn, megijedt, hogy elveszti bráhmín kasztját, és sírva elszaladt.

- Igen, igen - gondolkoztam el. - Vajon ilyesmi előfordulhat-e még ma is Santiniketánban?

- A törvény eltörölte a kasztokat, és lassan a gyakorlatban is eltűnnek majd. Én most itt dolgozom a könyvtárban, pedig már három unokám van! Ilyesmi azelőtt nem lett volna lehetséges!

Elbúcsúztam Roy professzortól és az immár nagymama Amitától. A szépséges szingaléz Vénusz sorsáról sajnos nem tudott semmit. Talán számos ébenfa-unoka körében néha-néha ő is visszaemlékszik magyar tanárára, aki nem felejtette el arcának finom vonásait.

A régi tanárok közül Ksiti Mohun Sent, a filozófia professzorát és Nandalal Bosét, a művészeti iskola vezetőjét súlyos betegen találtam. Mindkettő útra készült a végtelenség felé, hogy lelke megnyugodjék a nirvánában. Bobondaga falubeli házában azonban még teljesen friss egészségben, hosszú fekete szakállal találtam Probhat Babu volt könyvtárost, aki azóta kitűnő könyvet írt Rabindranath Tagore életéről és műveiről. Büszkén mutatta nekem a bengáli nyelven írt művet, és udvarában, zsúppal fedett tornyocskában rizskészletét. Sasztri Mohasai, a mi hajdani dékánunk porait már régen elmosták a Gangesz hullámai, míg lelke tovább nevet valahol az űrben minden földi hiúság és izgató becsvágy fölött.

A jázmin illatú naplemente után, lágy esti fuvallatban felkerestem azt a kocka alakú házat, ahol három évig laktam. Most egy bengáli asszony foglalta el két művésznövendék lányával. Régi szolgálók közül csak Gonapatit találtam életben, Sudin, a szakács meghalt. Egy ideig szomorúan néztem a falakat, a kis hidat, ahol annyiszor ültem, figyelve, amint a Göncölszekér rúdja lassan elfordul a homályos sarkcsillag körül.

A TAVASZ ÜNNEPE

Néma csend borult a tájra. Még a sakálok sem nyöszörögtek ezen az éjjelen. Hajnalban azonban felcsendült egy citera, megpendült egy bendzsó és peregni kezdtek a dobok. Majd fiatal hangok bengáli dala csendült fel:

*”Mikor pirkad a hajnal, megrázza karját az ág,
Felkelti, ébreszti szunnyadó bimbóját.
Bimbó suttog a levélnek, levél a virág tövének,
A sok madár is felébred már:
Csivit! Jó reggelt Santiniketán.*

*Virágok illatát lágy szellő viszi,
Páfrányok szomját harmat enyhíti
Pillangók táncán napsugár hinti
Aranyporát, és földeden valóság
A béke álma, ó Santiniketán!”*

A telep ezen a reggelen új színeket öltött. Asszonyok és lányok sárga száriba öltöztek, hajukat virágokkal tűzdelték tele, mert Santiniketán lányai és fiai a tavasz kezdetét ünneplik. Ma van a *holly*, a tavasz ünnepe. A fiatalok mosolyogva suhannak el előttünk a pázsiton. Mindenkit piros porral hintenek be, amely a virágok hímporát jelképezi, a természet érces parancsát, a termékenység végtelen fonálát. Március a rómaiaknál Mars hadisten hónapja volt. India a föld újjáébredését ünnepli márciusban.

A kocsi házunk előtt vár. Nem messze tőlünk már indul több menet. A felvonulás helyére érkezünk, a tanárok között foglalunk helyet.

És már jönnek-jönnek, álomszép fiatalok, mint élő virágok, himbáló táncmozdulatokkal virágokat hintve lábaik és lábaink elé. Csodálatos tánc ez, a már elveszett ifjúsággal találkozunk újra. Az illat bódít, nárcisz és jázmin lehelete, könnyeket csal ki szemünkből.

Újból felharsannak a dobok, és Elmira lány hangja vezeti az éneket. Ma mindenki piros. Lányok, fiúk, tanárok, diákok. Egymást és a világot teleszórták piros porral - és szívük forró szeretetével.

Este, a holdvilág fényénél, Tagore volt kastélyában a költő egyik színdarabját adják elő, tánccal, mimikával. Itt ismerkedtünk meg egy bengáli bráhmín tanár magyar származású özvegyével. Férje halála után az óhitű család, régi hindu szokás szerint, máglyán akarta elégetni őt, de a hatóság megakadályozta. Most a szegényeknek, betegeknek szenteli életét. Ha vallása megköveteli, koldulni indul, és az alamizsnát átadja a közösségnek.

NAPLEMENTE A VENDÉGHÁZ TORNÁCÁN

Santiniketáni tartózkodásunk minden délutánján, amikor a nap már elfáradt hosszú útján, és szíve már nem lövellt perzselő sugarakat, a telep tanárai, kutatói nálam teáznak. Az oszlopos tornácon apró, kerek, nádfonatú ülőkén, *mórán*, foglalunk helyet. Érdekes nemzetközi tudós társaság. Egy német zenetudós az indiai zenét tanulmányozza, Juró, a kedves orosz, szanszkritul tanul, egy angol a bengáli irodalmat kutatja, egy svéd Tagoréről ír tanulmányt, és a helyszínen gyűjti anyagát. Egy belga jezsuita a katolikus vallás modernizálását választotta céljául: már nyolc éve él Indiában, és lassan, észrevétlenül hinduvá vált.

Roy professzor, utódom a tanszéken, fiatal egyiptomi házaspárt mutat be. A férj szobrász, az asszony freskófestő. Amikor kezet nyújtok nekik, az asszony hosszan tartja tenyerében kezemet, és merően szemembe néz.

- Mi már találkoztunk - mondja az asszony arabul. Kíváncsian és szótlánul nézek rá, nem ereszti el kezemet.

- Amikor Abdul-Karim a kairói Azhar-mecset sejkje volt, és apám barátja, engem, fiatal lányt, húgommal együtt bevezetett az Azhar-mecsetbe. Az öreg sejkek nem engedtek be nőket az Azharba, de ön meggyőzte őket, hogy ez nem lehetett a próféta tilalma, és mi ott végezhattük el délutáni imánkat.

Ó, milyen csodálatosak a sors útjai! Ebben a pillanatban felvillant agyamban a kép. Az a fénykép, amelyet a két hálás lánykáról akkor rögzítettem; és most az egyik itt áll előttem Santiniketánban, férjével. Az öröm sugallatára előbb az asszonyt, Szelmát, azután mosolygó férjét megöleltem és megcsókoltam.

A teázás közben vidám beszélgetés és vita folyik. Miguel Junius, a német zenekutató ismerteti eredményeit.

- Az indiai zene kizárólagos és egyedülálló. Nem szabad semmilyen hatásnak érnie. Az indus zenészeknek még ismernie sem szabad másfajta zenét.

- Nem értem, miért zárja ki az európai zene megismertetését az indiai zenészek képzéséből? - kérdezi Kató.

- Mert megzavarja, megzavarhatná őket!

- Nos, a tudomány, a festészet, a szobrászat és az irodalom, az orvostudomány előtt nyitva az út! Csak éppen a zene előtt nem? Az indiai zene sajátos. Törvényeinek sajátos egysége van. De nincs levegője...

- Ez igaz - feleli Junius -, de a megmerevedett formák, a vallási és kasztbeli ideológia a hindu zeneelméletet is kegyetlenül megköti. És ez rendjén van így. Mert az előadóművészek a *rágák*, az alapmelódiák megadott törvényszerűségéhez kell tartania magát.

- A napszakok és évszakok szerint való megkülönböztetés és szabályozás pedig azt bizonyítja, hogy az indiai zene az étellel forrott össze! - mondta Kató. - A természettel. Egyszólamú, és alapja a diatonikus skála, akárcsak a mi hétfokú skáláinké... Bartók bizonyára nagyon élvezné!

- Bartók? - kérdezi Junius tisztelettel. - Ismerte, Mrs. Germanus?

- Tanítványa voltam - mondja halkán Kató. Majd hirtelen: - Hallotta *Herr* Junius a skálázó madarat? A tercelő madár-házaspárt? Ó, India csupa zene!

- Skálázó madár?

- Minden reggel öt órától hallhatja. Szabályos dúrskálában énekel, néha csak kvintig, néha egészen az oktávig megy fel. A hetedik és nyolcadik hang között ismétél és javítja önmagát, mint valami lelkiismeretes énekesnő, hogy hangja teljesen tiszta legyen!

- Nahát, ez érdekes! Meg fogom hallgatni! - csodálkozik Junius.

Lám, harmadik éve él itt, muzsikus és India zenéjével foglalkozik, de India madarainak csodálatos énekét képtelen volt meghallani!

A vita tovább folya, de váratlanul új vendég toppan be. Középkorú hindu nő lép a tornácra, *szárija* redőit óvatosan összefogva egyenest felém tart, és *namaskárral* üdvözl. A meglepetés kiáltásával ismerem fel benne régi tanártársam feleségét:

- Haimanti!

- Igen - mondja kissé selypítve -, én vagyok Haimanti, Amija Csakravarti felesége. Hallottam, hogy a professzor újból eljött Santiniketánba.

- *Namaskár*, Haimanti, *namaskár*, magának, India régi szerelmesének! Kérem, foglaljon helyet nálunk, hiszen a társaságot ismeri!

- Hogyne, már egy hónapja itt vagyok, mert most várom harmadik unokám születését.

- Hol van Amija?

- Amija jelenleg Bostonban van, az egyetemen vendégtanár. Az indiai angol irodalomról ad elő. Én is Bostonban élek, de most meglátogattam gyermekeimet és - folytatta büszkén - unokáimat, ebben a gyönyörű *asrámban*.⁷

A bengáli síkság felett már vörösbe borult a látóhatár, és lassan leszállt az este, amikor vendégeink ismét egy szép délután emlékével elhagyták teraszunkat. Az égi fények ragyogása váltotta egymást: a nap tüze átadta helyét a hideg csillogásnak, s a hold ezüstösen simogatta végig a magas fákat, az illatos virágbokrokat, sejtelmessé tette a vörös virágok izzó színeit, és a csillagok mindenben segítettek neki. Egység volt a természetben, körülöttünk mindenütt, és harmónia.

*

Roy professzor az esti hét órát jelölte ki előadásaim, időpontjául. Ekkor már elvégezték a diákok a naplementi meditálást, az *upásánát*, és a profán tudománynak szentelheték figyelmüket.

⁷ Az asrám eredeti jelentése: szentély, de jelentheti azt a helyet, ahol a tudós dolgozik, meditál.

A művészeti akadémia freskókkal díszített nagytermében gyűltek össze hallgatóim: sárga lepelbe bújt buddhista szerzetesek mellett a jezsuita páter, hinduk, mohamedánok, tanárok, kutatók, férfi- és lányhallgatók, asszonyok. Cipőjüket a küszöbön hagyva, valamennyien mezít-láb guggoltak a padló szőnyegén. Kató is száriban, meggyógyult lábát kinyújtva, üldögélt a szőnyegen.

Az arab próza- és versirodalom legújabb nagy alkotóiról szóltak előadásaim. Az előadás után Roy professzor és több tanártárs méltat, hozzászól, az elhangzott anyag hosszabb eszmecserére ihleti őket. Roy nem győzi eléggé hangsúlyozni, hogy az általa vezetett iszlámológiai tanszéket harminc évvel ezelőtt a hydarabadi fejedelem alapítványából én szerveztem meg, és ő a régi mezsgyén folytatja a munkát. Az előadások után a hallgatóság minden alkalommal elkísér hazáig, azaz a Tatáig.

Nemsokára búcsút is kell vennünk Santiniketántól. Újból megszerettem a költő Tagore nemes elképzelését a béke hajlékáról, mert ez Santiniketán értelme; a béke hajléka, ahol egyetlen nagy szimpozionban találkozik a világ minden nemzetisége egy nagy gondolat jegyében, és a tudománynak élhet csöndben, gondtalanul. Ámde az élet ismét tovább szólít engem, új tapasztalatok, új élmények és új munka felé.

A szalonkocsi Kalkutta felé visz, a gyönyörű táj mentén búcsúzom Bengál pálmáitól, rizs-földjeitől, sálfáitól, vízmedencéitől és apró vályogházaitól. Előttünk már a Gangesz szélesen hömpölygő, szent vize tajtékzik. Néhány perc csak, és berobog vonatunk Kalkutta hatalmas szájába.

KALKUTTA

Kalkutta legnagyobb szállodáját, a *Great Eastern Hotelt*, az ötvenes évek végén építtette a vasúttársaság. A szálloda óriási labirintus, amelyben lakosztályunkig csak liftről liftre való átszállással juthatunk el. A liftek között a közlekedés csak gyalogosan lehetséges egy folyosón keresztül. Ezt az elegáns sikátort gyönyörűségekkel tele üzletek sora szegélyezi. A világ minden kézimunkájával felveszik a versenyt India gyermekeinek művészi alkotásai. A tapasztalatlan idegen nem tudja, mit vegyen. Kásmíri sálat-e, amely oly puha, hogy egy gyűrűn át lehet húzni, és úgy melegít, mint India dobogó szíve; vagy elefántcsont faragásokat, csipkévé fűrészelt agyarakat? Selymek, gyapotszövetek és ékszerek, jáspiskó szobrocskák, nyakláncok, karkötők csábítanak. Valahányszor az étterembe megyünk, vagy onnan jövünk, ezen a folyosón kell végigmennünk, mintha csak szándékosan így építették volna a szállodát. Az indus kereskedő behízelt modorával becsalogat kicsi boltjába, és ott a legkeményebb szívű idegen is a légy sorsára jut: beröpült a hálóba, egy ideig még ellenáll, azután - vásárol.

Az indiai iparművészet a nép mosolyából és a nép könnyeiből táplálkozik. Uralkodtak India fölött arabok, afgánok, turkok, mongolok, angolok: csataterein mindannyian verekedtek a koncert, de a százmilliós nép csak dolgozott, gyakran étlen-szomjan, és fizette az adót. Nem törődött vele, mi a neve, vallása, világnézete az uralkodónak, akinek adót kell fizetnie, hiszen mindegy volt neki: fizetnie kellett! És fizetett egy évezreden át, verejtékével, vérével, szellemével, és mindenből csak templomok, szobrok, paloták és mérhetetlen nagyúri gazdagság sarjadt ki, amely ma is bámulatot kelt. De ki hallotta az éhes, szenvedő nép jajszavát?!

A *Great Eastern* étterme nagystílusú és elegáns hely, de rossz az étele. Petit nevű francia szakácsa sületlen, ízetlen étkeket készít. Úgy elrontottam a gyomromat, hogy koplalnom kell. Pedig most naponta következnek egyetemi előadásaim, harminckét fok melegben!

Bosszúsan vonultam vissza hálószobámba. Lefeküdni készültünk, amikor kopogtak az előszoba ajtaján. Kinyitottam az ajtót, szemüveges, száriba öltözött európai nő és két férfi nyomult be.

A nő amerikai angolsággal szólított meg:

- Önök franciák vagy svájciak, ugyebár?

- Nem - feleltem -, magyarok vagyunk.

Erre már benn is ültek a fogadósobában, letelepedtek a fotelekbe.

- Mit csinál itt, és meddig marad? - kérdezte szemérmetlenül a nő, és én szokott jóhiszeműséggel megmondtam, hogy tanár vagyok, és előadásokat tartok Indiában.

- És önök kicsodák? - kérdeztem, kissé magamhoz térve a tolakodás okozta meglepetéstől.

- Mi amerikaiak vagyunk. Ez itt a férjem, az a barátunk.

Kató magyarul súgta:

- Vigyázz, szélhámosságok.

- A nagyapám magyar volt - folytatta a nő.

Ejha, ért magyarul - gondoltam és megkérdeztem:

- Mi volt az ön nagyapja?

- Paraszt - felelte.

- Hogy hívták?

- Green!

Összenéztünk.

- Melyik szobában laknak önök? - kérdeztem.

- A 717-ben. Szemben magukkal. Maguk miből élnek?

- Most le kell feküdnünk, majd holnap visszaadjuk a látogatást - mondtam, hogy lerázzuk őket.

Ezzel felálltam, és kituszkoltam a Green unokát s a két gengsztert a szobából. Másnap a portán érdeklődtünk, kik laknak a 717-es szobában. A portás megmondta: akik ott laktak, fizetés nélkül meglógtak.

INDIAI MITOLÓGIA

Kalkutta ma óriási városa mitológiai eseménynek köszönheti eredetét. Siva isten a Kailásza hegy tetején önelégülten lejtette végtelen időközön át táncát, miközben a köntösének redői fodrozódtak, s minden új redő egy réginek elmúlásával keletkezett. Így vált Siva isten az alkotás és egyúttal a rombolás istenségévé. Mert a természetben minden új alkotás egy réginek az elmúlásával jár. De Siva is elfáradt a táncban, és megpihent. Felesége, Káli istennő szerelmesen nézte fenséges férjét, hosszú ujjaival simogatta bozontos haját. Egyszerre csak észrevette, hogy a dús hajfürtök között egy idegen női hajsza bújt meg. Lett erre perpatvar az istenek között! Kálinak négy karja volt, és mindegyik kezében éles, gyilkos fegyver. Siva isten azonban férfiúi tekintélyében megsértve, egy csapással agyonütötte feleségét, Kálit, és feldarabolta. Teste ötvenhárom darabban hullott le a földre. Ahová egy-egy részecskéje esett, az szent helyévé változott. Kalkutta helyére, a Hugli-folyó partjára Káli kisujja hullott le. A Hugli-

folyó partja Kálighat, Káli partja, a hinduk zarándokhelye lett, ahová egy évezreden át jöttek a jámbor hívők, hogy megtisztuljanak, és földi bűneik jó cselekedetté változzanak át a szentélyben.

Nagy templomot építettek Káli asszony tiszteletére, belsejében elhelyezték iszonyt keltő szobrát, amely oroszlánon nyargalva ábrázolja őt szétvetett lábbal, véres nyelvét kiöltve, négy kezében pedig vágó szerszámokat markol. A templomba csak bráhminok léphetnek be, mert a páriák még lehetőséggel is megfertőznék a kiváltságosok szentélyét, de bikák és tehenek, ezek az imádandó állatok szabadon járnak ki-be, és a helyszínen hagyják látogatásuk emlékét. A templom előtt, kőből durván kifaragva fekszik a *lingam*, a nemzés jelképe. Nandi, a jókedvű bika kőbe vésett üzenete ez a hinduknak, hogy szaporodjanak, mint a tenger fővenye. A hinduk megszívlelik és híven teljesítik a szent üzenetet. „Káli nem rossz istennő” - mondják a hinduk -, „csak nagyon éhes, és ezért áldozatokkal kell etetni.”

Régebben kislányokat áldoztak fel Kálinak, de a hatóság ma ezt már nem engedi, ezért csak kecskét, juhot vágnak le a templom udvarán, és savanyú vérszag rontja a környező nárcisz- és jázminbokrok illatát. Az áldozatok bemutatása után a jámbor hinduk ruhástul begázolnak a folyó sekély vizébe, és révülten, nyitott szemmel néznek a napba, hogy imájuk a bűvös *mantrák* szárnyán eljusson a végtelen világűrbe.

Puskalövésnyire a Kalighat mitológiai szentélyétől terpeszkedik Kalkutta belvárosa. A főposta bejáratánál fekete márványlap jelöli azt a helyet, ahol 1756-ban Mursidabad fejedelme, Sziráds ud-Daula, a „birodalom mécsese” száznegyvenhat angolt bezáratott egy szűk kamrába, ahonnan a nyári hőségben reggelre csak huszonhárom félhalott vánszorgott ki. Robert Clive, a Kelet-indiai Társaság seregének parancsnoka ötven angol és több ezer indiai zsoldossal 1757-ben Plassey-nél megverte Sziráds ud-Daula negyvenezer főnyi seregét, és megszerezte a „Társaság” fennhatóságát egész Bengál fölött.

Ez a hihetetlen katonai siker nem jöhetett létre árulás nélkül, és Clive nem rettent vissza a hamisítástól és a vesztegetéstől sem. Amikor a lordok háza előtt ilyen vádak ellen védekezett, így szólt:

- Uraim, most, hogy indiai éveim során szerzett vagyonomra tekintek, megdöbbenek szerénységen. Mert tízszer annyit ajánlottak fel szolgálataimért, mint amennyit elfogadtam. Ami a hamisítást illeti, bevallom, *gentleman* szemben mindig *gentleman* voltam, de ha gazemberrel álltam szemben, kötelességem volt minden eszközzel védekezni gassága ellen.

A lordok elejtették a vádat, de Lord Clive az indiai klímától ernyedten, lelkében megtörve, 1774-ben föbelőtte magát.

Kalkutta azóta teljesen megváltozott. A *Fort William* erőd körül, a Majdán óriási terén az angol uralom idején emelték az európai stílusú kormányépületeket: 1912-ig Kalkuttában székelte az indiai alkirály, azután tették át a fővárost Delhibe, de Kalkutta gazdasági helyzete nem változott. A régi angol kormányzók szobrai - lovon, korbáccsal kezükben, mások karosszékben, törvénykönyvvel - a gyarmati közigazgatás különböző időszakaira emlékeztettek. E szobrokat a felszabadult India eltávolította, hogy emlékü ne zavarja a független, új életet.

Az emlékek tárháza ma a múzeum, és a kalkuttai gyűjtemény, amelyet urdu nyelven *Dsadu Garh*nak, „boszorkányszobának”-nak neveznek, valóban látványosan mutatja be India régiségeit, építészeti ritkaságait, az ásványokat, a régi pénzeket és a történelem előtti időkből származó természettudományi és művelődéstörténeti anyagot.

Engem a nagy múzeum mellett a híres Bengáli Ázsiai Társaság épülete és könyvtára érdekelt. Az indiai nyelvek és kultúrtörténeti régiségek gazdag kincstára ez. Napokig élveztem a

csöndes olvasóterem meghitt hangulatát. A könyvtár egyik sarokszobája előtt áll Kőrösi Csoma Sándor mellszobra, amelyet Holló Barnabás készített. Mindennap ihletetten álltam meg a mellszobor előtt, felidézve ennek a kivételes lángelmének az emlékét. A csillapíthatatlan tudásszomj, amellyel számos európai és ázsiai nyelvet is elsajátított, elvitte a tibeti Zankla kolostorba, ahol téli fagyban, egy perzsául tudó tibeti láma segítségével megtanulta az akkor még teljesen ismeretlen tibeti nyelvet. Majd lejutott Kalkuttába, s ott hét évig dolgozott egy szobában, ahonnan csak estefelé ment le a kis kertbe levegőt szívni, amíg meg nem alkotta az 1834-ben megjelent első, ma is nélkülözhetetlen tibeti szótárt. A magyarok őseinek kutatását választotta élete céljául, és ezért 1842-ben gyalog átment a Teraj dzsungelen, fel Dardsilingbe; ott láz lepte meg, és néhány napi szenvedés után az acél akaratú, vaskemény testű tudós meghalt. Sírjára a dardsilingi temetőben a Bengáli Ázsiai Társaság nyolcszögletű oszlopot emelt, amelynek felirata angol és magyar nyelven megőrökíti a tudomány hősének emlékét.

Baktay Ervin felkereste a zanklai tibeti lámakolostort, sajátkezűleg faragott emlékkövet állított ajtaja mellé, és könyvében részletesen megírta Kőrösi Csoma Sándor élete történetét.

A hatmillió lakosú nagy város történelmi emlékek útvesztője. Századok emberi akaratereje, becsvágya hatalmas épületeket létesített, amelyek az angolok időről időre változó ízlését árulják el. Kormányzó kormányzót követett, a sok hivatalnok az angol tengerentúli kereskedőkhöz hasonlóan néhány évtized alatt meggazdagodva, nagy vagyonnal, a klímától elernyedve, betegen tért vissza Angliába. De mindegyik épített valamit. Kórházat, iskolát, könyvtárt. Maga Maculay, az ernyedetlen szorgalmú historikus, a Kelet-indiai Társaság meghívására megalkotta az indiai angol tantervet. Az indusok a mogul uralom hanyatlása után elterjedt angol nyelvet tanulták, és megismerkedtek az angol történelemmel, alkotmánnyal. De míg évszázadokon át befelé tekintettek, és a külső eseményeket nem látták meg, most földi emberi szerepükre ébredtek.

Az angol iskolákban valódi fizikát, asztronómiát és geológiát tanultak, és a hindu mitológia évmilliók körforgás-tanával háttérbe szorult. Az angol iskolák felnyitották a hinduk szemét, és a hinduk saját érdekeikért akartak élni. Megszületett az indiai nacionalizmus. A hinduk beláthatták, hogy évezredes gazdasági-társadalmi szervezetük, a kasztrendszer nem képes ellenállni az indusztrializmus előretörésének. Lord Bentinck kormánya (1838-ban) eltiltotta az özvegyek elegetését, szigorúan büntette a gyermekáldozatot, és megkísérelte megszüntetni a gyermekházasság évezredek szentesítette szokását. Harcolt a rablókasztok, a *thágok* ellen, és megindította azt a reformmozgalmat, amelynek gyökere az angol iskolákban tanított irodalom és történelem hatásában kereshető.

Az évezredes, India talaján, népében, hagyományaiban gyökerező szellemiség azonban nem szűnt meg követelni a maga jogát.

Tagore atyja, Debendranath Tagore, a „maharsi”, a „nagy tanító”, Kesab Csandra Sen bráhmin tudóssal Bengálban megerősítette az angol biblia és a Korán olvasása nyomán keletkezett Brahma-Szamáds szabad vallást, amely megengedte a kasztok közötti házasságot, sőt eltörölte a kasztokat és a bálványok tiszteletét. India legkiválóbb elméi csatlakoztak ehhez a theista világnézethez, de a holtak hangja még erősen hallatja szózatát, és ma legfeljebb csak tízezer híve van a négyszázmillió lélekszámban.

Svami Dajananda a XIX. század közepén ismét másfajta modern-hindu vallást hirdetett. Tanait Arja-Szamáds néven terjesztette, mint a fehérbőrű, Közép-Ázsiából bevándorolt árjak ősi vallását. Ez a tan csupán a szanszkrit védák himnuszaira alapítja hitét. Elítéli a kasztrendszert, a bálványozást, és a védák szentesítette mitológiát ismeri el egyedül útmutatójának. Habár jó néhány felvilágosodott hindu csatlakozott Dajananda vallásához, és számuk ma talán meg-

haladja a milliót, sok ellenszenves túlzásra ragadtatták magukat. Az indiai folyók például szerintük olyan tisztavízűek, hogy szentségük következtében mikrobák nem szaporodhatnak el bennük. Mivel csupán az eredeti árja rögeszme vezérelte őket, hamar összeütközésbe kerültek a mohamedánokkal, különösen egyik szakadár hithirdetőjükkel. Ellenfelük észak-indiai tanult földbirtokos volt, Mirza Ghulám Ahmed, aki Kádián faluban azt hirdette, hogy ő az emberiség utolsó prófétája. Az ortodox mohamedánok hevesen támadták, és kiátkozták az új vallásalapítót, de ő rendületlenül folytatta irodalmi vitáit és terítési munkáját. Ma Indiában és szerteszét a világban több millió híve van ennek az Ahmedija nevű szektának.

A holtak hangja szól hozzánk a *dsaina* hit tanából is. Mahavira, a „nagy hős” az i. e. ötödik században - körülbelül ugyanakkor, amikor Siddharta Gautama „felvilágosult” Buddhává - önmegtartóztatást hirdetett és szerzetesrendet alapított. Ez a dsaina szerzet elismeri a kaszt-rendszert és a bráhminok szellemi vezetését. Hívei négy osztályba tagozódnak: felavatott szerzetesek, apácák, világi barátok és testvérek. Tanukat egy könyv tartalmazza. A földi élet után a lélek szerintük szüntelen új testbe vándorol, ezért ennek a folyamatnak a világi élet megtagadásával kell véget vetni. Ez csak helyes magatartás, helyes felismerés, helyes hit révén lehetséges. A helyes hitnek a rendet alapító Tirthankarára kell támaszkodnia. A világ keletkezése óta huszonnégy *Tirthankara*, azaz „útmutató a *nirvánába*” lépett fel, s köztük legutolsó volt Mahavira. Ez az aszkéta rend fennmaradt, miután a buddhizmus elvesztette uralmát Indiában. A dsajnak minden teremtménynek lelket tulajdonítanak, ezért semmiféle állatot nem ölnek meg. A forró hónapok idején szájukat bekötik, nehogy véletlenül muslica röpüljön bele, és idő előtt megízlelje a halált. Csak a felavatott férfiszervezetesek érhetik el a *nirvánát*, a világi tagok nem. A világi tagok sok idegen elemet hoztak be ebbe a rendszerbe, amiről túlbúrjázóan díszes templomaik is tanúskodnak. Az aszkéta dsainok kitűnő kereskedők, gazdagok, és adakoznak a szegényeknek.

Többször meglátogattuk kalkuttai templomukat. Katót elbűvölte a látvány.

- Olyan szép és elragadó, hogy hozzá foghatót még sohasem láttam! - lelkenedezt.

- Nagyon sok idegen hatás észlelhető rajta - mondtam józanabban. - Eklektikus, minden stílus keveréke.

- Engem lebilincsel. Sokrétű, sokszínű, és mindenhol összeegyíti a szépet. Mert Indiában a szépet halmozni és a gyönyörűséget egymás mellé rakni, harmóniához vezet. Máshol bizonyosan nem, de Indiában, igen!

Fényképezzük minden oldalról a csodálatos épületet. A templom előtti kőről két diák ugrik fel. Indus diákok, akik minden előadásomat meghallgatták, és régi olvasói könyveimnek, cikkeimnek. Míg a fiúkkal beszélgettem, lassú léptekkel és barátságos mosollyal egy szerzetes közeledett. Beszédbe elegyedtünk. A világ helyzetéről esett szó, a két világháborúról és arról, hogy a vallások nem javították meg az embereket; évezredek óta harcolnak, mindegyik a maga igazáért, de ki tudja, melyiké az „igazi” igazság?

A szerzetes *svetambara* volt, azaz a fehérköntösűek kevésbé szigorú rendjéhez tartozott, nem volt *digambara*, azaz égszínű vagy meztelen. Leültetett minket a templom vízmedencéje mellé, kényelmes lócára, és az *Upanisád*, azaz a „Mester körül ülés” példázataiból idézett:

„Az egyik tanítvány kérdezi a Mestert, hogy mi lehet az élet eredete és oka?

A Mester azt mondja a tanítványnak:

- Menj ki a vadonba, és gondolkodj szabadon. Ha megtalálod az élet eredetét és okát, jöjj vissza hozzám, és mondd meg nekem.

A tanítvány kiment a rengetegbe, megfigyelte az állatokat, és azzal jött vissza, hogy megtalálta a feleletet a Mester kérdésére:

- Az életet a lüktető vér okozza.

- A növényekben, az ásványokban nincsen vér, és ők is élőlények - felelte a Mester. - Menj vissza a vadonba, és gondolkozz tovább.

A tanítvány visszament a rengetegbe, és megfigyelte nemcsak az állatokat, hanem a növényeket és a csillagok járását is; azzal jött vissza, hogy az élet oka a mozgás.

A Mester elgondolkozott, és azután azt kérdezte:

- És ki mozgatja mindezt?

Erre a tanítvány nem tudott válaszolni, és a Mester elküldte, hogy meditáljon tovább.

A tanítvány hosszas merengés, megfigyelés és gondolkodás után megtalálta az élet eredetét és okát. De nem tért vissza a Mesterhez, hogy titkát elárulja, mert mindenki csak magának találhatja meg az élet értelmét és a boldogságot.”

KALKUTTAI ELŐADÁSAIM

Első előadásomat - elmúlt már harminc éve - az egyetem nagytermében mondtam el. Sok volt a hallgatóság között a mohamedán diák, és akadt néhány hindu leány is. Akik akkoriban hallgattak engem a kalkuttai egyetemen, azóta fontos hivatalok vezetői lettek. 1930-ban több előadásom is volt a *Senate Hall* termében, a legújabb török művelődési mozgalmakról. Annak idején beszéltem az európai kis nemzetek szabadságharcairól is. Egy alkalommal, előadásom befejezése után mellém állt a dobogón egy hatalmas termetű bengáli hindu férfi, bal kezét vállamra helyezte, s jobbjaival hevesen hadonászva, vért forraló beszédben izgatta a több száz főnyi hallgatóságot, hogy ugyanúgy mint az európai kis nemzetek, a nagy India népe is vívja ki szabadságát. Minden mondata után tapsorkán zúgott végig a termen. Én több ízben igyekeztem kiszabadítani vállamat izmos markából, de sehogy sem sikerült. Sőt, vállamat támasztéknak és személyemet érvként használva, egyre szorosabban fogott. Félttem, hogy bármely pillanatban betörhet a rendőrség, és azonnal letartóztatja a heves forradalmi szónokot támasztékával, azaz velem együtt. Ez az izgalom fél óráig tartott, azután a szónok szünni nem akaró „*sadu, sadu*” tetszésnyilvánítás és taps közepette lelépett.

- Ki volt ez a hatalmas termetű hindu? - kérdeztem előadásom elnökétől, dr. Khuda Bakhs professzortól.

- Subha Csandra Bose - felelte. - Kalkutta volt polgármestere, a forradalmi párt vezetője.

Szerencsém volt, hogy aznap este Khuda Bakhs professzor vendéglátó házában és nem a tömlöcbe ültem. Múltak az évek, és Csandra Bosét börtönbe zárták. Évek múltán kiszabadult, Európába utazott és felkeresett. A Hungária szállóban találkoztam vele. Ekkor már nem volt hatalmas termetű, a börtön levegője felére fogyasztotta le. Későbbi sorsáról nem tudok bizonyosat.

A kalkuttai egyetem 1932-ben az iszlámológia vizsgabizottságának tagjává választott, amely tisztséget hazatérésem után, majdnem a második világháború kitöréséig viseltem, sőt a dakkai (ma Kelet-Pakisztán) egyetem is megválasztott a vizsgabizottság tagjává. Az erről szóló okiratot ma kegyelettel és némi büszkeséggel őrzöm.

1958. évi kalkuttai egyetemi előadásaimat, a már megszokott módon, a hallgatóság kérdései követték. Talán azt hitték, hogy a messziről jött, külföldi kutató meglát és továbbad olyasvalamit, amit ők, saját környezetükben nem vesznek észre. A mohamedán diákok a próféta életéről és a keresztény misszionáriusok vitáiról akartak részleteket hallani. Az iszlám és a kereszténység kultúrája között levő kiegyenlíthetetlen ellentét érdekelt őket. Megelégedéssel hallgatták meg válaszomat, amelyben kifejtettem, hogy a két vallás forrásai - az istenfélelem és az erkölcsi törvény - azonosak, csak formái különböznek. És ha a középkorban és az újkorban a keresztény papok és a mohamedán hitszónokok dühösen, kölcsönösen pogánynak nevezték egymást, igazuk volt, mert isten az embereket nem ellenségnek, hanem barátoknak teremtette. A Korán is erre tanít.

Az egyik tanár véleményemet kérte, mi lehet az oka, hogy India történetében a VII. századbéli arab benyomulás óta annyi idegen hódító követte egymást.

- Az Indiába betört mohamedán hódítók politikailag egyformák voltak - feleltem. - Minden hódító északnyugatról, a Khaibar-szoroson át tört be, és ütőereje a közép-indiai Dekkán fennsíkjaig hatott. A csatateret is rendesen ugyanazok voltak. A behatolt mohamedánok nem bírták felszívni és egységes nemzetté forrasztani az óriási indiai tömegeket, erejük annál inkább csökkent, minél hosszabb ideig tartózkodtak Indiában. India klímája, földje, termékeinek sajátossága megemésztett minden hódítót, aki megerősített várakból uralkodott és kormányozta a milliós népet. Minden idegen uralmat átlag kétszáz esztendő alatt elernyesztett a természet adta környezet és a jólét, amelyben az uralkodó osztály elpuhult, úgyhogy át kellett adnia helyét a friss erővel betörő, még acélosabb, új hódítóknak.

Az angolok azonban nem a Khaibar-szoroson át, nem a szárazföldről nyomultak be, hanem a tenger felől, hajóikon jöttek, s nem hadsereggel, hanem mint kereskedők jelentek meg. Nem egy tömegben hatoltak be India testébe, és nem az egész angol nép telepedett le ebben a minden idegent felörlő környezetben.

„Ezek a fehérbőrű idegenek - írta Lutfullah, múlt századbéli indus megfigyelő -, illetlen szűk nadrágot hordtak, barátságot kötöttek az indiai részfejedelmekkel, és rajtaütés-szerű háborúkban egymás ellen uszították őket. Maga az angol nép saját szigetén maradt, Indiába csak kalandor fiait küldte ki, akik néhány év múlva meggazdagodva tértek vissza hazájukba.”

Az egyik előadásom után két tanár kíséretében autón igyekeztem a szállodába. Amikor a kocsi a Wellington *streetre* ért, hirtelen megállt. A közlekedés megtorpant, az autók a mellékutakba hajtottak. A járókelők a kapuk alá húzódtak.

- Mi történt? - kérdeztem kollégáimtól, akik feltűnően idegesek lettek. A sofőr ijedten hátrafordult, és kérdezte, mitévő legyen, mert előre sehogy sem juthat.

- Kommunista felvonulás - mondta -, előfordulhat, hogy a tömeg elzárja az utat.

- Sohase féljenek - feleltem határozottan -, ez nem mohamedán-hindu összetűzés, a nép csak úgy nyerhet jogot, ha hallatja szavát. Hajtson csak előre!

A sofőr teljesítette kérésemet. Elértük a tüntető tömeget, amely vörös zászlókat lengetett. Amikor odaértünk, a tömeg kettévált, és autónk lassan, de biztosan továbbhaladt. Indus kollégáim csodálattal adóztak a kalkuttai szegények páratlan lelkesedésének és udvariasságának. Ó, India anyánk! Új utak nyíltak előtted, segítsenek meg az istenek! És adjanak vezetőidnek bölcsességet és hitet, hogy elindulhass egy igazabb, áldásosabb élet felé!

Mahmud miniszteri titkár, kalkuttai vezetőnk rendkívül művelt, olvasott ember volt. Mohamedán létére, más nézetű könyvekben is búvárkodott. Fordításokból ismerte a szovjet írókat,

és elismeréssel adózott Lukács György műveinek, amelyekből sokat tanult. Nála érdeklődtem az indiai kommunizmus felől, és igen kimerítő választ kaptam.

- Mohamedán vagyok, és ezért nem lehetek kommunista. De értem és érzem a kommunizmus úttörését. Az indiai nagybirtokosok, a nábobok és az iparmágnások nem vették tudomásul, hogy embertömegek éheznek és nyomorognak. Gandhi azt hirdette, hogy a tűrés, a vallásba való menekülés elszenvedhetővé teszi a nyomort. Ez eredeti hindu gondolat. De a nyomor a szellemhez irányította az éhezőket, akik mérlegelni kezdték helyzetüket. Sok munkás magának vallotta Lenin szövegét. Olvasni, gondolkodni kezdtek, és ez erkölcsi síkra terelte elhatárolásukat. A hindu istenek sem tűrték, hogy ember embert kihasználjon. Az iszlám pedig demokráciát tanít.

- Mikor alakult meg az indiai kommunista párt?

- 1933-ban, és azóta taglétszáma állandóan gyarapszik. 1943-ban volt első kongresszusa, és akkor előkészítette programját arra az időre, amikor végre India szabad és független lesz.

- Mondja, kedves Mahmud, hogyan fér össze a hindu filozófiával és a *karma* tanával, amely azt hirdeti, hogy minden tettnek következményei vannak, hogy a gazdagok elzárkóznak a szegények, a kisemmizettek megértésétől?

Mahmud, a mohamedán hívő, de indus gondolkodó így felelt:

- Marx India lelkületének kettősségére jellemző szavait kell idéznem. Marx valahogy így mondta: A túlsúlyra szert tett vallásos szimbolizmus ellentmondásos formában párosította az aszketizmust és az érzékiséget, s a kettő együtt a hindu vallás fő jellemvonása. Ez az ellentmondásos kettősség minden vonalon érvényesül.

Valami felötlött agyamban, és a buddhista Adsanta barlang csodálatos, buja freskóira, a hindu templomok tobzódó, meztelen nőszobraira és a benareszi, úgynevezett nepáli templom faragott obszcén jeleneteire gondoltam. Szótlanul nyújtottam kezét Mahmudnak, aki némán búcsúzott.

BÚCSÚ KALKUTTÁTÓL

Másnap este elbúcsúztunk a Great Eastern Hoteltől, amely tíz napig meghitt otthonunk volt. Kocsink a repülőtérre visz. A váróteremben nemzetközi társaság várja gépe érkezését. Asztalunkhoz nagyon fiatal európai lány és fiú ül. Nászutasok. Kezükben két óriási szalmakalapot szorongatnak, melyeknek helyzete mindenkor hangulatukat jellemzi. Ha megértik egymást, a két szalmakalap összeér kezükben. Ha veszekednek, kétfelé válnak a kalapok. Ha a fiú egy pillanatra elhagyja a lányt, mert cigarettát vásárol, a lány kétségbeesetten gyömöszöli kalapját, és amikor a fiú visszajön, a két szalmakerék összesimul.

Az indulás is késik. Egy ideig türelmesen várunk, aztán megkérdezem az egyik asztalnál ülő indus pilótát, mi történt gépünkkel, és áthívom asztalunkhoz. Bemutatkozik, majd megtudom, hogy bráhmin, huszonhat éves és két hete házas. Hosszan elnézem világosbarna, tojásdad arcát, csillogó fogsorát, ragyogó, éjszínű szemét. Furcsa elképzelni hozzá a nagyon modern foglalkozást.

Bizalmasan közli, hogy pillanatnyilag gép nincs. A *Viscount*, amelynek Delhibe kellett volna repülnie, defektet kapott, ezért a mi gépünk ment el helyette. Most egy másik gépet töltenek fel számunkra, de csak órák múlva indulhatunk.

Szép remények! Este tíz óra helyett éjjel két órakor indulunk! Szerencsére a kedves pilóta szórakoztat, mesél és ananászlével itat, hogy gyorsabban múljék az idő.

Végre készen áll a gép. A motorok begyulladnak, a biztonsági öveket felcsatoljuk - hányadszor már négy hónap alatt - és felemelkedünk. Leoltják a villanyt, hanyatt fekszünk, betakarnak. Az utasok aludni készülnek. Hosszú ideig figyelem a csillagokat, amelyek a száraz levegőben oly közelieknek látszanak, mintha kezünkkel elérhetnők őket. Azután én is elalszom. Korán reggel, fél hatkor óriási késéssel leszállunk Nagpurban. Itt csak egy napig kell időznünk, hogy tovább repüljünk Hyderabadba.

Az oktatásügyi minisztérium helyi kirendeltségének vezetője, a nagy késés ellenére, hűségesen várt ránk hajnalig. Hatalmas autó illatos utakon robog velünk, virágzó fák és nyíló virágok között. Gyönyörű kis svájci stílusú hotelhez érünk. Lakosztályunk még erre a néhány órára is három szoba és zuhanyozó. Teát iszunk, majd zuhanyozás után lefekszünk s elalszunk. Csattogó madárdalra, madárfüttyre ébredünk. Titkárunk már vár, és bevezet a reggeliző helyiségbe, ahol éhesen nekilátok egy lágytojásnak, kedvenc reggeli csemegémnek. A szomszéd asztalnál német turista ül, és mereven néz. Én késsel lefejezem a tojást, amely erre, mint valami rakéta, nyílsebesen felszökik a mennyezetre, nem tudni, miféle rejtett energia szabadult fel belőle, de szerencsére nem esett vissza ránk. Nagyon mulatságos volt.

Mindhárman felkacagtunk, csak a német bámult értetlenül maga elé.

Délelőtt még körüljártuk Nagpurt, amely India kellős közepén fekszik. Az erdők mélyén itt még feketebőrű, negroid arcvonású őslakók, a *gondok* tanyáznak. Összes ruházatuk a derekukra erősített kötény. Vallásuk - kígyók imádata - faluról falura változó formát ölt. A századok folyamán, hol ősi *gond*, hol mohamedán dinasztia, majd felkelő *mahratták* uralkodtak India középső tartományain, míg a XIX. században a britek jutottak hatalomra. Nagpurnak számos gyapotmalma működik, és ízes narancstermése híres. Kísérőnk színes nagpuri népművészeti terítővel örvendeztetett meg, amely kis asztalunkon máig emlékeztet az illatos, bűbajos városkára.

Azután siettünk ki a repülőtérre. Narancslét szürcsölgetve ültünk, s vártuk gépünket, hogy Hyderabadba vigyen bennünket. Valahonnan leszállt egy kisebb, kövértestű, kétmotoros gép, utasai beszállingóztak a váróterembe. Ruhájuk kubista festményekre emlékeztetően, sárgásbarna foltoktól tarkállott.

Ahogy érdeklődéssel figyeltük ezt a különös divatot, egyszerre csak hozzám lépett egy daliás termetű férfiú, és megölelt:

- Abdul-Karim *hadszi*, nem emlékszik rám? Amir Ali vagyok, a régi hydarabadi barát. Velem van Jazdáni igazgató, az Adsanta barlangok őre és ismertetője!

Ekkor már megölelt Jazdáni is, a tudós archeológus, aki a buddhista freskókról írt csodálatosan szép és tanulságos művet.

- Miféle foltok ezek a ruháikon? - kérdezem, amikor túljutottunk a vizionálás örömein.

- Nagyon rossz utunk volt Berartól; a gép bukdácsolt, rázkódott, és mi mind egymásra estünk, és légi betegek lettünk.

Amir Ali most Delhibe röpül, de megbeszéltük, hogy tíz nap múlva találkozunk. Jazdáni pedig velünk jön Hyderabadba.

Aggodalmasan néztünk a kövér kis gépre, amely oly sok bajt okozott utasainak. De pilótánk, szakállas szikh, megnyugtatóan, hogy utunk hátralevő részén nem lesz szél, s ha mégis lesz, vagy fölé röpül, vagy leszáll.

- Fűrge gép ez - erősítgette -, bármelyik rizsföldön siklórepüléssel könnyen leszállhatok vele.

Nem volt nagyon biztató. A gép zsúfolásig megtelt, pokolian meleg volt, és zihálva dohogott. Késő délután, holtfáradtan, kimerülten, de csodálatosképpen mégis élve és tisztán, megérkeztünk Hydarabadba.

HYDARABADI NAPPALOK ÉS ÉJSZAKÁK

Hiába volt a díszes fogadtatás! Érzékeink eltompultak, fülünk zúgott. Alig bírtam megköszönni az üdvözlő beszédeket. Szerencsére, senki sem csodálkozott, hiszen gyakran járnak a repülőtérré vendéget fogadni, és ezen a vonalon már sokkal rosszabb állapotban is érkeztek utasok.

Régi barátom, a tudós Abdul-Muid kán már visz is egy csodálatos palotába. Valamikor a hydarabadi fejedelem egyik leányaé volt, és a hercegnő neve, Amira, minden lépcső berakott márványlapjában olvasható. A palota neve maga is vallomás: *Dilkusá*, szívet nyitó! A kert, amelyben áll, virágos rét. A palota ma az indiai kormány vendégháza. Földszintjén kapunk több szobából álló, díszes lakosztályt. A földszint tizennyolc szobáját hárman lakjuk.

Hálósobánk egyik frontja a tó kékjére, a másik a sziklakertre néz. Szalonunk sárga brokát-huzatú. Ebédlőnk bútorzatát piros bőrhuzat díszíti. A szőnyegek nagysága és szépsége európai szemnek valószínűtlen. Mindez - gondolom - nem is igaz. Álomvilág, amelyben Amira neve porcelánon, ezüstön, brokátan, mindenütt kísért.

Az ebéd remek. Kalkuttában elrontott gyomrom kicsit életre kap. Utána alszunk, és az ébredés álommal azonos. A tó mögött színes lámpák égnek, megannyi lampion, a fák mögött égő-vörös bengáli tüzek izzanak. A sziklacsoportok tetején a kis szentélyek világítanak. Reggel a kertben ismerős madárhang skálázik, és mások tereben énekelnek.

Hydarabad fejedelme a nagymogul császárok hűbérese volt. Akkora területen, mint Olaszország, függetlenítette magát. A fejedelem a mogul császártól a *Nizám ul-Mulk*, „a birodalom rendje” címet kapta. Alattvalói hinduk, ő maga és családja mohamedán. Miután India 1947-ben független lett, a Nizám csak mint gazdag magánember élvezhette palotáját, számos feleségét, számtalan gyermekét és unokáját. Régen, amikor uralkodott, minden talpalatnyi földjét bérbe adta, és a földek hozamát palotájának pincéjében rakta el. Évtizedekkel ezelőtt, amikor vendége voltam, a kincstárnok elvezetett a boltíves pincék egyik rekeszébe. A fáklyák világánál felém ragyogott a tömérdek gyémánt, zafír, smaragd és ki tudja, milyen drágakő, amelyet mintha lapáttal söpörtek volna kupacokba. Néhány darab kissé odább gurult, a kincstárnok lábával söpörte a helyére!

Annak idején meglátogattam a fejedelmet, hogy tiszteletemet tegyem és köszönetet mondjak santiniketáni tanszéke alapításáért. Puritán, egyszerű embernek találtam, aki nagy érdeklődést tanúsított a tudomány iránt. Ő alapította a hydarabadi egyetemet, amelyet ősről Osmaniának nevezett, és milliós alapítványokkal látott el. Ma az egyetemet az állam tartja fenn, sok más régi intézménnyel és épülettel együtt.

Hydarabad tartományának népe sok nyelven beszél: teluga, kanarian, malajalam nyelven, valamennyi a dravida családhoz tartozik. Az állam hivatalos nyelve az urdu volt.

Most Abdul-Muid kánnal autón indulunk körsétára, végig a városon. Széles útjai, folyója, a Muszi, számos tava, csillogó épületei tündérvárossá teszik. A város közepén áll négy út találkozásánál a *Csár Minár*, a négytornyos, négysarkú díszes épület. A XVI. században építették, és azóta Hydarabad jelvénye maradt, képe pénzekben is szerepel. Mindenütt habfahér

paloták, és össze-vissza elszórt hatalmas sziklák rendezetlen halmazai, tengerszemre emlékeztető tavak, vadjácintok és jázminok, vízi rózsák és óriási tűzvirágok, ez Hyderabad városa.

A múzeum is építészeti remekműben kapott helyet. A fegyvertárban százával hevernek az aranyvésetű handsárok, az elefántcsont-berakású, hosszúcsövű puskák, török, acélkardok, melyeknek markolatát gyémántok ékesítik, és kis ágyúk, amelyekből ezüst golyókat lőttek ki. Mindezt gyilkolásra, emberek kínzására szánták. Ahogy az őr büszkén egymás után mutogatja ezeket a műkincs kínzó-gyilkoló szerszámokat, ismét, mint oly gyakran, feltódul gondolatomban, hogy hányféleképpen írták már meg az emberiség történetét, de mindeddig megíratlan maradt, hogy az emberek mennyit szenvedtek a földön egymás butasága és gonoszsága miatt.

A múzeum gazdagsága kimeríthetetlen. De az emberek azért nem verekedtek mindig, hiszen akkor már kiirtották volna egymást. Voltak békés, sőt szeretettől áthatott pillanataik is. Láttunk az egyik teremben nászágyat - gazdag emberek részére - vörös bársonyból, ékes drágakövekkel kirakva, ezt azonban csak az első éjszakán volt szabad és kellett használniuk a fiataloknak. Buja gazdagság, érthetetlen ragyogás kápráztatta szemünket.

Kocsink lassan halad visszafelé a nagy úton. Csillogó kirakatok, ékszerek, játékok, ragyogó selymek, csilingelő üvegcsöngettyűk kínálják magukat. De a járda szélén ijesztő alakok kuporognak. Kéz vagy láb nélküli koldusok, leprás sebekkel borított rémek kísértének. Ó, én Indiám! Hol itt a segítség? Oly nagy a nyomor, amekkora a szépség, a jóság és a szeretet benned!

A TUDOMÁNY FELLEGVÁRA

Hyderabad a tudomány egyik fellegvára. A mohamedán tudományt képviseli számos pavilonra osztott, nagy kiterjedésű egyeteme és a régi kéziratok kiadásával foglalkozó intézete. Ennek az intézetnek magas színvonalú folyóirata van, amelyet a mi barátunk, Abdul-Muid kán szerkeszt. 1933-ban és 1934-ben számos angol nyelvű dolgozatom jelent meg ebben az *Islamic Culture* című folyóiratban. „A török irodalom megújulása”, továbbá „A törökök szerepe az iszlám történetében” című tanulmányomat urdu nyelvre is lefordították, és Aurangábádban könyv alakban kiadták. Kapcsolatom az *Islamic Culture* folyóiratával máig sem szűnt meg, és 1963-ban *Legacy of Ancient Arabia* címen a pogánykori arab költészet kritikáját, majd 1964-ben *The Literature of Marocco* címmel a marokkói irodalmat ismertettem benne.

Hydarabadi egyetemi előadásaim a megszokott nagyszámú hallgatóság előtt simán folytak. Sok régi ismerős jött el, hogy megállapítsuk, mennyit öregedtünk 1931, legutóbbi találkozásunk óta. Az előadások után a szokásos méltatás következett. De Hyderabadban mindehhez még egy újdonság is járult. A rektor a tanári kar nevében felkért, hogy jöjjek vissza Delhiből, és fogadjam el az egyetem iszlamológiai tanszékének vezetését. Nagy fizetést, gyönyörű, kertes villát, autót és szolgaszemélyzetet bocsátanak rendelkezésemre.

Meghatottan köszöntem meg a megtisztelő ajánlatot, hangsúlyozva, hogy én a tudományért magáért dolgozom, és elsősorban népemnek és hazámnak kívánok szolgálni.

A keleti ember vendégszeretete túláradó, és a rektor minden egyetemi előadásom után megismételte ajánlatát.

GOLKONDA, A GYÉMÁNTOK VÖLGYE

Az egyik szabad napomon autón átmentünk Golkonda völgyébe. Az út mentén lépten-nyomon kék tavak bukkantak fel. A régi fejedelmek ebben a völgyben is építettek erődöt. A bejárat szűk úton emelkedik, és vastag páncéllal borított kapuk őrködtek, hogy ellenség be ne hatolhasson. Az erőd nem érdekelt annyira, mint a völgy maga és az őt körülölelő magas, komor hegyek. Oldalukon hatalmas sziklák hevernek, mintha varázsló szórta volna oda őket, pedig a vulkanikus terület felszabadult kőtömbjei a föld mélyéből szorultak a felszínre. A többi munkát elvégezte a mindent szétmállasztó nap és a monszun esőzuhataga.

A hindu legenda azt tartja erről a fantasztikus sziklacsopotról, amely szeszélyesen szétszóródott az egész tájon, hogy amikor Siva isten elkészült a világ teremtésével, a fölösleges anyagot nem akarta eltenni, hanem a habarcsot és a megmaradt köveket a földnek erre a részére hánymta.

Az arabok fantáziája is ihletet merített Golkonda völgyéből. Szindbád egyik útja alkalmával ebbe a völgybe tévedt. Semerre sem talált kiutat a meredek hegyek közül. Félelmében a hegyekről a földre vetődött tekintete, és legnagyobb bámulatára látta, hogy a völgyben mindenütt szikrázó gyémántkövek hevernek.

A hegyek tetejéről emberek húsdarabokat dobáltak a völgybe, amelyek hozzátapadtak a gyémántokhoz. Azonnal megjelentek az óriási keselyűk, a *ruk*h-madarak, megragadták a húsokat, és felrepültek velük. Amikor Szindbád ezt észrevette, zsebeit színültig megrakta gyémánttal, leoldotta turbánját, és az egyik keselyű lábához kötötte magát. A *ruk*h-madár megijedt, és nehezen bár, de mégis felrepült Szindbáddal a hegy ormára. Ott az emberek rárohantak, hogy megkaparintsák a drágaköveket, de legnagyobb bámulatukra hús helyett eleven embert találtak a madár karmai között. Szindbád leoldotta turbánját a *ruk*h lábáról, és így szólt a csalódott emberekhez:

- Ne búsuljatok, amiért a *ruk*h engem hozott fel hús helyett. Sokkal több gyémántot adok nektek, mint amennyit valaha is reméltetek.

Ezt mondva marékszámm osztogatta a gyémántot zsebeiből, s így menekült ki az elátkozott völgyből.

Golkonda völgyének kavicsai közt nemcsak az Ezeregyéjszakában, hanem a valóságban is gyémántok rejtőztek. Ott találták annak idején a világ legnagyobb gyémántját, a Koh-i-noort is.

A szűk és szinte járhatatlan bejáratú völgyben a mohamedán fejedelmek gránit falú sziklafélszket építettek, hogy kordában tartsák a környék meghunyászkodó, dolgos lakosságát. A régi fejedelmek sírhelyei ma építészeti emlékek, és minden földi dicsőség, múlandóság beszédes tanúi.

A *Nizam ul-Mulk* Golkondában egy dombtetőn francia építésszel díszes, nagyszabású palotát emeltetett, amelyet *Falak Numán*nak, „az égre mutatónak” nevezett, egy régebbi, kisebb palotával, a *Dsihán Numá*val, „a világra mutató”-val ellentétben. Most mindkettő lakatlan, és csak a francia ízlésű, berakott bútorokat, nehéz kárpitokat és óriási gyertyacsillárokat csodálhattuk meg.

Visszafelé más úton haladtunk, de ezen is sötétkék, hallgatag tavakra esett tekintetünk. Partjaikon házikók húzódtak meg, s szegény emberek földcskéi a sziklák között. A látvány gyönyörű, de kissé félelmetes volt. Távolságban jobban adózott a talaj, és fekete juhok ropogtatták a zölden virító füvet. Azután kicsi falu futott el mellettünk, fehérre meszelt mecsettel, szomszédságában kis bazár s néhány kíváncsi gyerek bámészkodott. A parkban lányok hintáz-

tak kék tó partján, selyemnadragjuk színesen villant, könnyed sáljuk kecsesen lebegett. Én figyelmeztetőn mondtam Katónak:

- Jól nézd meg mindezt, zárd a szívedbe, és el ne feledd!

- Hogy felejtethném el? - csodálkozott.

Visszaérkeztünk és ismét Hydarabad habcsók-palotái előtt robogtunk. Valóban: hogyan felejtethnénk el mindezt?...

REGGELI AZ ÚJGAZDAGGAL

A szúnyogok, úgy látszik, megcsömörlöttek vérünktől, és más, kedvezőbb terepekre vonultak. Mi legalább azt hittük. Utóbb tudtuk meg, hogy heves szél volt, és megölte valamennyit. Intő példa minden teremtménynek, aki kapzsi és mohó; ahogyan Petőfi „Örült”-je mondja: „míg a halál azt nem mondja: csitt!”

A fürdőszoba kádja, a mosdó, ruháink, mindenünk tele volt a szúnyogok hulláival. Mennyezetünk állandó kedves lakója, a gyík most nem látható. Úgy látszik, fázik a lehülés után a márciusi harmincfokos melegben, és éhezik a szúnyogok halála miatt.

Reggelineél indus látogatónk érkezett. Alig hagyott enni, annyi kérdéssel ostromolt: honnan jöttem, miért, hová megyek? Én is kikérdeztem őt, és kiderült, hogy hirtelen megtollasodott újkazdag, olajkereskedő. A bárdolatlan ember gögjétől visszhangzott a reggelizőterem.

- Közéleti nagyság vagyok - mondta -, közéleti egyéniség - és fontosságát bizonyítandó, gasztrikus hangokat szabadított fel gyomrából.

- Négy évig ültem börtönben - folytatta -, túl sokat kerestem, és ez néhány irigy embernek nem tetszett. De most kiszabadultam, és folytatom az üzletet, *I make money!* (pénzt csinállok), érti? - kérdezte tőlem megvető fintorral. - Tudja, professzor, a pénz fontosabb a tudománynál! *Khidmetgár!!!* Felszolgáló! - ordított derék inasunkra -, már mondtam, ne így pirítsa a kenyeret!

Az inas rémülten elrohant, hogy eleget tegyen a parancsnak. Mi is rémülten ültünk szemben vele a hosszú asztalnál, és nyugtalanul fogyasztottuk reggelinket. Újabb és újabb rohamok következtek, és sohasem tudhattuk, merről támad. Mandarinjának hártáját nagy ívben tányérjába köpte. Kicsit félrehúzódtunk, nehogy a következő adag arcunkba repüljön. De a csámcsogásnak és köpködésnek is, mint mindennek a világon, vége lett. Megelégedetten csuklani kezdett, és búcsúzni készült.

- Tekintélyes ember vagyok - ismételte -, mindenki ismer, nem hiszi, professzor? - kérdezte kihívóan.

Megígértem, hogy elhiszem, és én sem fogom elfelejteni a vele való találkozást. Erre megragadta a szalvétát, belefújta orrát, majd a szalvétát fensőséges szórakozottsággal az asztalra dobta és felállt.

- Sajnálom, hogy mennem kell, de nagyon elfoglalt ember vagyok - mondta, és elvágtatott. Hangtalanul néztünk utána.

A Dilkusa palota gondnokától megkérdeztem, ki volt ez a neveletlen ember.

- Rémes alak - válaszolta -, azelőtt kiskereskedő volt, és élelmet szállított nekünk, de nem volt tisztességes, és lecsukták. Azután nagyon meggazdagodott, és most idetolakszik, de nem engedem be többé.

Az *Islamic Culture* szerkesztősége is felkért, hogy tartsak előadást az ő közönségének. Mégpedig a legújabb arab költészetről szeretnének minél többet hallani. Erről a tárgyról nem volt kidolgozott kéziratom.

- Mikorra kívánják az előadást? - kérdeztem a titkártól.

- Ó, nem olyan sürgős! Ráér holnapután!

- Hm! Holnapután! Csak hogy előbb meg kell írni. Meglesz - feleltem aztán -, de ma délután ne legyen semmi program.

Örömmel fogadták ígéreteimet. Katót Abdul-Muid kán gondjaira bízam, aki elvitte őt az állatkertbe. Ezalatt én a palota kerti tornácára ültem, néhány percig a szemben heverő sziklatömböket néztem, ihletet keresve, azután előszedtem jegyzetfüzetemet és írni kezdtem. A csodálatos környezet ihletét még gazdagabbá tette, hogy a nagy csendben a sziklák odúiból előbújtak a kis szürke mókusok, és felkúsztak a tornácra, az asztalról lehullott morzsákat szedegetve lábaim körül. Elrévülten élveztem ezt a békés együttélést: én írtam, a mókusok eszegettek. A munka szaporán folyt. Estére, mire Kató és a kán a sétakocsizásból hazatért, készen voltam előadásommal: *Some Aspect of Modern Arabic Poetry* (A modern arab költészet néhány iránya).

AZ ÁMOKFUTÓ

Boldogan hajtottuk le fejünket éjjeli pihenésre a szúnyogháló alatt. A szél elült, és a halottak helyett újabb szúnyogok érkeztek, ezek azonban nem hatolhattak át a hálón, csak zümmögésük ringatott álomba.

Éjfél lehetett, amikor valaki keményen megzörgette hálósobánk ablakát. Félálomban azt hittem, ismét heves szél kerekedett, mert a szomszéd szoba ablakai csörömpölve betörtek. De nem, ez nem lehetett a szél, mert láthatatlan kéz leoltotta a folyosó lámpáját, azután a tornác székeit dobálta egymásra.

Kiugrottam a háló alól, és az ablakhoz siettem. Tajtékzó szájú örült késsel döfködte odakint a foteleket, majd nekiugrott a korlátnak, és a fát hasogatta.

- Ámokfutó - kiáltottam halálsápadt feleségemnek, aki a rémülettől dideregve ott állt mellettem. Magamra kaptam hálóköntösömet, és hosszan megnyomtam a csengőt. Éles berregés hasított az éjjeli csendbe. Két perc sem telt bele, s mintha megsejtették volna riasztó csengetésem okát, őt fegyveres szolga futólépésben megjelent a tornácon, és azonnal rávetette magát az örültre. A dühöngő vadul hadonászott késével, de Musztafa, az egyik éjjeliőr hátulról elkapta karját, Murád kicsavarta kezéből a kést, és a többi hurkot vetett rá. Szája habzott a dühtől, és veszettül ordított.

- Csönd legyen! - kiáltotta Musztafa. - Ne lármázd fel a vendégeket!

Kiléptem a tornácra. A telihold kísérteties fényt vetett a jelenetre. A megkötözött örült az izmos örök markában most már csak rekedten nyögött.

- Bocsánat uram, hogy éjjeli nyugalmit Alevi megzavarta - mondta Murád -, visszavisszük őt a zárt intézetbe, ahonnan ismét kiszökött.

- Ismerik ezt az embert? - kérdeztem az öröket.

- Sajnos, igen - felelte Murád. - Szolga volt a palotában és megzavarodott. Éjjelente, teleholdkor, vissza visszajár... Beteg. Ha rájön a téboly, fut mint a veszett kutya, és ledöf mindenkit, akit útjában talál, pusztít, tör-zúz, vág... míg le nem fogják. De azután egy időre megnyugszik. Önök is pihenjenek békében. Alevit bevisszük cellájába, az örültek házába, szegényt...

Az átélt jelenet méregként hatolt ereinkbe. Feldúltan hánykolódtunk a szűnyogháló alatt, és úgy éreztük, fullasztó itt a levegő.

AZ UTOLSÓ NAPOK HYDARABADBAN

Elérkezett utolsó előadásom napja, az *Islamic Culture* intézetében, a megrendelt tárgykörből. Az előadást ünnepi keretek közé ékeltek. A nagyszámú hallgatóság közt sok mohamedán nő is megjelent, átlátszó fátyollal takarván kerekded arcát, amelyből csak a szénfekete szemek ragyogtak ki.

Bevezetésül egy nő a Koránból szavalt az előírt hangszíval néhány verset, azután az elnök felkért, hogy olvassam fel dolgozatomat. Az új arab költészet alig ismeretes Indiában, ezért tanulmányom, amelyet versidézetekkel tarkítottam, nagy érdeklődést keltett, olyannyira, hogy a szerkesztő az *Islamic Culture* 1959. évi számában teljes terjedelmében közölte előadásomat. Mily nagy volt örömöm, amikor 1960-ban ismét Kairóban töltöttem néhány téli hónapot, és meglepetve láttam, hogy az egyiptomi kritika is méltatta dolgozatomat, és a *Szaut us-Sark* irodalmi folyóirat angolból lefordítva arabul is kiadta. Ezt a kiadást még érdekesebbé tette azzal, hogy a szereplő költők arcképét is közölte.

Előadásomat a tanári kar ebédmeghívása követte. Alkalmunk volt igazán élvezni az ízes és ínycsiklandozóan fűszerezett indiai ételeket. Felköszöntők és kedélyes beszélgetés közepette fájón gondoltunk valamennyien a búcsúra, mert időm lejárt, vissza kell repülnünk Delhibe, ahol ugyancsak munka vár. Az életben mindig búcsúzunk valamitől. Minden hajnal figyelmeztet az elkövetkező estre. Minden elmúlik, és az életet csak úgy vonszolhatjuk tovább, ha biztat a remény és vigasztal a felejtés.

Reggel már újra a repülőtéren voltunk. Abdul-Muid kánnak még volt néhány arab-irodalmi kérdése, azután utoljára megkísérelte, hogy rábeszéljen az egyetemi tanszék elfogadására. De máris bezállásra szólítottak. Egy utolsó meleg kézszorítás, baráti ölelés, és már kocogunk fel a lépcsőn a kis kétmotoros gépre.

Az idő szeles volt, és a kis gép erősen himbálózott. Gyomromban különös émelygést éreztem, mint valaha matróz koromban a viharzó tengeren. *Stewardess*ünk, magas, karcsú, kissé mongolos szemű szépség, kedvesen fölém hajolt. Lefektetett, betakart. A meleg klímából, harmincöt fok melegeből nyolcezer méter magasságba lendülve, nagyon fáztam. Szemem előtt lebegett az indulás előtti kép. A fiatal indus pilótát láttam, amint csókkal búcsúzik fehér *száriba* burkolt feleségétől. Szegény asszony - gondoltam -, milyen élete lehet? Mindig búcsúzni, és mindig remegni!

A gép meg-meginog, és rosszullétemet elhessegetve igyekszem kellemes dolgokra gondolni. Ilyen állapotban érkeztem Bhopalba, ahol leszálltunk. A friss levegőn és a szilárd talajon jobban lettem.

Bhopal fejedelme évtizedekkel ezelőtt híres mohamedán asszony volt, a tudomány pártolója, aki még szeretett néhai tanárommal, Vámbéry Árminnal is levelezett. Halála után fia követte őt a trónon, de India függetlensége óta csak vagyonos magánzó, akinek már semmi gondja sincsen, mert a terheket az indiai állam vállalta. Bhopal erdőségeiben még sok a tigris, és ezért vadászok kedvenc kirándulóhelye.

Rövid pihenő után, kissé felfrissülve ismét a levegőben vagyunk. A gép megint úgy viselkedik, mint egy rozoga bárka a hullámzó tengeren. S én megint rosszul leszek.

- Jéghideg a kezed - kiált fel Kató -, és a homlokod csupa verejték! - Vizes borogatást kér a *stewardestől*, és homlokomon meg tarkómon váltogatja. De a csinos *stewardess*, aki a friss borogatásokat adogatja, egy perc múlva ugyancsak rosszul lesz. Szegény leány - gondolom -, én nem segíthetek rajta. Szerencsére Kató bírja a himbálást, az aggodalom csak akkor rajzolóódik ki arcára, amikor látja, hogy az egyik pilóta halálsápadtan tántorog a mosdófülke felé! Borzasztó út ez, a kövér kis gép billeg, süllyed, rázkódik, valósággal birkózik a levegővel. Nincs utas, aki ne lenne rosszul. Kató csak szédül, mindenki más halálosan beteg. Három órai kínszenvedés után végre érezzük, hogy a gép lassan ereszkedik.

- Leszállunk, mindjárt leszállunk - mondja feleségem biztatóan nekem, de önmagának is. Valóban, egy koppanás, és a gép kerék abroncsain simán gurul a torony elé. Megérkeztünk Delhibe.

ÚJRA DELHIBEN

A repülőtéren az oktatásügyi minisztérium titkára, régi ismerősünk, Mr. Kumár és a magyar követ, Tamás Aladár, felesége és a követség tagjai vártak. Az ünnepélyes fogadtatás elhomályosodik szemem előtt. A szokásos virágfüzereket nyakunkba akasztják. Alig állok a lábamon, térdem remeg, és szédül a fejem. Betuszkolnak egy óriási Cadillacba, és Mr. Kumár már hajtat is száguldva a város felé.

- A kedves Dzsampasz Hotelben lesz lakásunk? - kérdezi Kató.

- Ó nem, Mrs. Germanus - feleli kedves mosollyal hindu barátunk. - önök Hydarabadban a fejedelem leánya, Amira palotájában, a Dilkusában laktak, itt Delhiben is a hydarabadi fejedelem volt palotájában lesznek kényelmesen elszállásolva. Ez most a kormány vendégháza.

Vágyakozva gondoltam a bájos Dzsampasz Hotel intim szobáira. Egyelőre hatalmas palota feljáróján hajtunk be. Alig hallom a gondnok szavait. Hatalmas szalonba vezet, a fekete aro-máját nem érzem, a rendelkezésünkre álló termék szépségét nem foghatom fel. Pihenni kívá-nok. Tíz órai mély alvás után újjászületve, egészségesen ébredek fel.

- Azt álmodtam - mesélem feleségemnek -, hogy egy magyar falusi parasztház nyoszolyáján aludtam - édesen, mélyen. A ház előtt kis padka, hátul kis kert. És egy kutya. Életem régi ábrándját éltem, amely sohasem valósulhatott meg, hogy ilyen házam legyen. Helyette díszes keleti paloták, libériás inasok - ez a pillanat valósága. És álmomban a magyar táj, a kukoricás mellett ódon csárda, a csárdában bús nótákat kopogtat hangszere húrjain a cimbalmos: ifjúkori emlék, leghűségesebb kísérőm, sehol a nagyvilágon nem hagyott el soha.

A NŐK HELYZETE AZ ARAB IRODALOMBAN

Előadásaim mindkét egyetemen nagy sikerrel folytak. Delhiben a régi állami egyetem mellett van egy másik, a mohamedán alapítású, nemzeti egyetem. Harminc évvel ezelőtt ennek a mohamedán egyetemnek voltam vendége. Akkor dr. Zákir Huszein volt az igazgatója. Ezzel a becsületes, nagy tudású emberrel meleg barátságot kötöttem. Azóta a patnai kerület kormány-zója, majd az indiai köztársaság elnöke lett. Ma is szeretetet sugárzó leveleket váltunk egymással.

Előadásaim hallgatóságában ezúttal sok volt a diáklány, hiszen olyan tárgyat választottam, amely különösen a nőket érdekli. Az indiai mohamedánok bámulattal és kissé megdöbbenően hallgatták az arab nők társadalmi, gazdasági és szellemi felszabadulását hirdető irodalomról szóló fejtegetéseimet. Kényes tárgy ez, mert ők maguk megjátsszák ugyan a haladó szellemű embert, de otthon mind *párádban* (háremben) tartják feleségüket. Az asszony csak teljesen letakarva közlekedhet az utcán, nélkülözi még a levegőt is, amelyet férje szabadon élvez. De ha hirtelen felszabadulnak, mértéket tévesztenek, és olyan túlzásokra ragadtatják magukat, amelyeket néhány évtizeddel ezelőtt még a polgári szemlélet is kivetni valónak tartott. A világ azonban halad. Hol előre, hol hátra. Az Ezeregyéjszaka meséinek gyakran hűtlen, élveteg női ezer évvel ezelőtt még sokkal rosszabb példát szolgáltatottak.

Az előadások után jönnek a kérdések. Mi a véleményem a háremről, a *pardáról*, a fátyolról.

- A fátyol szó félreértésre adott alkalmat, és a letakarás anomália. A próféta nem szabta meg.
- De a Korán soraiból a fátyolviselés parancsára lehet következtetni - feleli egy szőrszálhasogató hívő.
- A Koránban szó sincs erről - ismétlem. - A próféta feleségei nem hordtak fátyolt. Amit önök feleségeikkel véghez visznek, nem felel meg az iszlám tanainak, és nem méltó önökhöz.

A mohamedánok ijedten néznek össze.

- Lehet, hogy igazad van, Adbul Karim *hadsi* - mondják -, de mi lesz asszonyainkkal, ha kiengedjük őket a *pardából*?
- Sorsuk nem lesz rosszabb, mint azoké a szerencsétleneké, akikre a férj kimondta a válást, és akik gyermekeikkel karjukon koldulni mehetnek.

Ez a megállapításom sok évi tapasztalatomon alapult. S amit Indiában akkor még nem tudhattam, Kairóban valaki, aki igen kedves volt szívünknek, a kis Muzajjana éppen menekülőben volt zsarnoki férje elől, karján újszülött gyermekével.

A DELHI BÉKETANÁCSBAN

Delhi követünk kerti ünnepélyt rendezett tiszteletünkre. A fogadáson megjelent Delhi tudományos és szellemi előkelősége. Ez alkalommal ismerkedtem meg az Egyesült Arab Köztársaság delhi nagykövetével, Omar Abu Rishával, a kiváló költővel. Meleg barátság fejlődött ki közöttünk, amely éveken át, más állomáshelyein még csak elmélyült.

Az indiai kulturális kapcsolatok intézetében is előadást tartottam az iszlám jelenéről és kulturális szerepéről. Olyan sokan voltak és oly sokat kérdeztek, hogy végül kifogytam az időből. Már csak tíz perc hiányzott a nyolc órához, és nekem nyolckor vacsorán kellett megjelennem. Ezért az egyik válaszom után így szóltam:

- Ötven évvel ezelőtt a londoni Albert Hallban jelen voltam egy értekezleten, amely az angol nemzeti színház létesítésének szükségességéről tárgyalt. Hosszú és unalmas szónoklatok után a közönség Bernard Shaw-t kívánta hallani. Végre Shaw felállt és azt mondta: „Hölgyeim és uraim, hiszem, hogy Shakespeare nagy költő volt... Hiszem, hogy szükség van nemzeti színházra... De sajnos, nekem el kell mennem, mert teára vagyok hivatalos.” Én is így vagyok most. Szívesen beszélnék még Önöknek az iszlámról, de az Egyesült Arab Köztársaság jelenlevő nagykövete meghívott vacsorára, és öt perc múlva ott kell lennem...

Óriási taps és nevetés közepette elbúcsúztam az elnöktől, és kisiettem a teremből. Omar Abu Risha nagykövet vállamra borította kabátomat, és már robogtunk a nagykövetség keleti stílusú villája felé.

A vacsorán nemzetközi tudóstársaság volt jelen. A nagykövet nagyon boldognak érezte magát ebben a környezetben, és felolvasta néhány költeményét. Akik nem értettek arabul, azoknak lefordítottam angolra, hiszen otthon már rég lefordítottam Omar Abu Risha verseit magyarra.

Kellemes este volt. Szívélyes búcsúztatások után késő éjjel jutottunk csak haza.

Ekkor már egy hete folytattunk eredménytelen harcot, hogy helyet szerezzünk valamelyik hazafelé tartó repülőgépre. Végre akadt két hely Kairó felé, ahonnan ötnapi tartózkodás után egyenest repülhetnénk Budapestre. Éppen csomagolni kezdtünk, amikor lihegve megérkezett Mr. Kumár.

- Holnap repülünk - közöltük vele az újságot.

- Holnap?? - kérdezte tágranyílt szemmel. - Lehetetlen! Nehru miniszterelnök holnapután, vasárnap tíz órára meghívta a professzort és feleségét - és átadta a meghívólevelet.

- Maradunk - mondtam határozottan. - De nem tudjuk, hogyan jutunk aztán haza?

- Az most már a mi dolgunk lesz - jelentette ki Mr. Kumár. - Ne aggódjanak - és fejét azzal az utánozhatatlan bájjal féloldalt hajtotta.

És csakugyan, a kormány parancsára, április másodikára helyet biztosítottak nekünk. Irány: Delhi-Karacsi (Pakisztán)-Bejrút (Libanon)-Kairó, és onnan Budapest, haza.

NEHRUNÁL

Vasárnap reggel izgatottan készülődtünk Dsavaharalal Nehru miniszterelnök meglátogatására. Mr. Kumár előbb kis autós körsétára visz, majd kocsink megáll az elnökség impozáns, hatalmas épülete előtt. Rendőrök, testőrök sorfala tiszteleg. Hangtalan kíséret követ. Liftbe szállunk, és máris a miniszterelnök előszobájában ülünk. Egy perc várakozás, és egy testőr jelenti, hogy Nehru fogad. Belépünk.

Tágas terem hosszúkás asztalától középtermetű, fiatalos tekintetű, de fáradt arcú férfi lép elénk. Kezünket *namaskárra* illesztjük, utána kezet fogunk. Hellyel kínál, miközben érdeklődéssel néz, szemlél, megfigyel.

Őszinte köszönetet mondok a vendégszeretetért. Ő kissé lehajtja fejét. Mosolyog, azután kérdez:

- *Well*, professzor, milyennek találja ma Indiát? Harmincévi távollét után?

- Erősen fejlődő ország - felelem -, sok nehézséget küzd le az a fáradhatatlan munka, amelyet Excellenciád oly önfeláldozóan kifejt.

Fejét ismét lehajtja. Tudjuk, napi négy órát alszik, és húszat dolgozik. Most, e pillanatban gondolkozó gyermekhez hasonlít.

- Negyven éve élek a közügy szolgálatában. Ebből csaknem harminc évig az indiai szabadság kivívásáért harcoltam. India felszabadult, és új feladatokkal küzd. Gandhi az erőszaknélküliséget hirdette, és ő maga az erőszak áldozata lett. De milyen lesz a jövő? A szocializmus keretén belül szükség van az individualizmusra. A régi hindu gondolat szerint minden egyén

magában hordja az isteni szikra parányát. Nem szabad elhanyagolni az egyént, mert minden egyénnek megvan a helye a világmindenségben. Az anyagi javak, az élelem, a ruházkodás, a lakás, az egészséges életmód, a tanulás, mindez az egyén joga. A nehézségek az erkölcsi szemlélet körül vannak.

Elbűvölten, szótlánul hallgatjuk szavait. Ismét gondolataiba merül.

- Én nem törődöm a túlvilággal, csak annyit, amennyit Buddha tanított, aki sem nem állította, sem nem tagadta a túlvilág létezését. Azt mondta: az élet elég nekem, és amit nem ismerünk, arról ne beszéljünk. Csak az a fontos, hogy a népek az alapvető erkölcs szerint éljenek egymás mellett a földön. Ha valaki egy követ imád, és a benne való hite felemeli, értéket nyer általa.

Elhallgatott, mintha feleletet várna tőlem.

- A világegyetemet az idealista filozófia tanítása szerint erkölcsi erő alkotta és mozgatja - mondtam. - Ezt az erkölcsi erőt a vallások különböző felfogásban tanították, de elhomályosították dogmákkal és szertartásokkal.

Helyeslőleg bólint, azután kérdez:

- Hogyan élnek önök Magyarországon?

- Mindenkinnek megvan a lehetősége, hogy munkájából megéljen, sőt munkájával segítse azokat, akik nem tudnak dolgozni. Nincs nyomorgó.

A nyomorgó szóra a szép fej megrezzen.

- Hogyan hárítják el a munkanélküliséget?

- Az újjáépítés a háború után óriási lendülettel indult meg és tovább folyik. Új iparágak, új intézmények létesülnek, sok munkáskézre van szükség.

A szép, tiszta szempár fájdalmasan tekint rám.

- És a koldusok? - kérdezi.

- Nincsenek koldusok. A rokkantak segélyt kapnak, a betegek orvosi kezelést és ellátást. Kutatóintézetek, kórházak küzdenek a betegségek ellen. A gyógyszer majdnem teljesen ingyenes.

- És kulturális életük?

- Tudományos kutatás, könyvkiadás, ismeretterjesztés, előadások és ösztöndíjak segítik a kulturális munka lehetőségeit. A könyveknek pedig azelőtt elképzelhetetlen, nagy olvasóközönségük van. A külföldi kulturális csere-egyezmények a megismerés látókörét tágítják.

- Igen - mondja elgondolkozva -, mi is kaptunk meghívást országukba.

- Nagy örömmel fogadnók az indiai diákokat.

- Nagy nehézség a nyelv - mondja halkan.

- Tanáraink közül sokan tudnak angolul, és a diákok később megtanulnának magyarul.

- Ígérem - mondja kedvesen -, hogy küldeni fogok diákokat Magyarországra.

Ismét elmerül gondolataiba, majd hirtelen felkapja fejét:

- Mit gondol, professzor, hogyan lehetne Indiában megoldani a sok nyelv problémáját?

- Nehéz kérdés, miniszterelnök úr - felelem lassan. - Természetes, hogy minden tartomány a saját nyelvét beszéli, és szeretné túlsúlyra juttatni. Minden nacionalizmus kihívja a szomszéd nacionalizmusát, egy nyelvnek azonban lennie kell, amely összekapcsol, és amelyen érintkezhetnek, hogy elkerüljék a bábeli nyelvzavart.

- És melyik legyen ez? Valóban az angol?

- A mogul uralom alatt az urdu nyelv terjedt el az akkori Indiában. Ma is százmillió ember beszéli vagy érti, hiszen a hindi nyelvtanra épült. De ma az angol nyelv az egész világon meglehetősen elfogadott, ezért ez ajánlatos második nyelvnek, a tartományi nyelvek mellett.

Csendben, elmerülten gondolkodik.

- *Well*, professzor, ön historikus. Mi a véleménye, mi lesz az emberiséggel? Mi lehet a jövő?

A kérdés váratlanul ér. Hiszen kormányfő kérdez! Egy pillanatig elgondolkozom, azután teljes meggyőződéssel felelem:

- Az emberiség jövője csakis a kölcsönös megértés lehet. A háború sem a győző, sem a legyőzött részére nem old meg semmit.

- De hát mitévők legyünk? - kérdezi és felém hajol.

- Békésen együtt kell élni, együtt kell dolgozni. Ennek érdekében minden államnak áldozatokat kell hoznia. Gandhi az erőszaknélküliséget, az *ahimszát* hirdette, mert meggyőződése volt, hogy egyik nép sem akarja a háborút. A népek nem gyűlölik egymást. Ha mégis háborúra kerülne sor, néhány hónap és elpusztul a világ fele.

Nehru keserűen elmosolyodik.

- Néhány óra, és elpusztul az egész világ.

Egymásra nézünk. Még néhány kérdés és felelet, s búcsúzunk. Mielőtt kezet fognánk, Kató előhúzza táskájából új hindi naptárát, és az április 1 dátumát felütve, kérőn nyújtja át Nehrunak.

Nehru felnevet. És ez a bűvös mosoly ragyogja be arcát, míg nevét több nyelven beírja a könyvecskébe. Az ajtóig kísér, azután *namaskárral* búcsúzunk.

Kint mély meghajlással fogad a titkárság, feszes vigyázzállásban a testőrök. Látogatásunk egy óránál tovább tartott. Mr. Kumár az autóban várakozó pillantással néz ránk.

- Milyen szép arc! - lelkesedik Kató. - Milyen átszellemült!

- Hatvannyolc éves - mondja kísérőnk -, minden aktát maga vizsgál ki, mindenről és mindenkiről tud - fejezi be könnyes szemmel.

- India szelleme lakozik benne! - válaszolom -, amely évezredes gyökerekből nyer mindenkor új erőt.

Meghatottan hajtottunk vissza szállásunkra.

Most, hogy ezeket a sorokat írom, ismét előttem lebeg búcsúzó mosolya. Ez a mosoly elkísért országokon és tengereken át, amíg repültünk haza, és kísér életünk útján ma is, amikor hamvai már szétszóródtak India hegyei fölött, és egyesültek a Gangesz, a szent folyó hullámaival.

BÚCSÚ INDIÁTÓL

Április elsején, indulásunk előestéjén még egy búcsúvacsora követünkkel, azután Kató nekilát a csomagolásnak.

Hétfő délelőtt utoljára áll meg kocsink a KLM hivatala előtt. Az utcagyerekek utoljára nyitják ki az ajtót, és kapják tőlünk a *baksist*. Az irodában utoljára mondják: hogy most igazán „*oké*”, minden rendben van!

A delhi repülőtér nyüzsgő. Amerikai, olasz, holland, belga és indiai gépek szállnak le és fel percenként. Követünk és felesége öleléssel, az indiai minisztérium képviselői megragadó kezeskedésekkel búcsúznak, integetnek. Az óriási *Constellation*, magyarul „Csillagzat” nekiiramodik, és mi repülünk a csillagos ég alatt a kivilágított „Csillagzaton”. Elhagyjuk Indiát, és éjjel két órakor leszállunk a pakisztáni Karacsi nyirkos, párás repülőterén. Autóbusz vár, és a közeli KLM hotelhez visz. A levegő forró, párás. A ruha ránk tapad. Aludni nem lehet, bár vetett ágyakkal szobát bocsátanak az utasok rendelkezésére. Végre hajnalban négy órakor az óriási *Constellation* üzemanyaggal töltve, pihent személyzetével és nyolcvanöt utasával könnyedén ismét felrepül.

Tizenöt órai fárasztó repülés után végre megpillantjuk előbb Szíria kopár hegyeit, majd Libanon erdőségeit. Már Bejrút fölött szállunk, alattunk cédrusfák övezte falvak és a kéklő tenger. Összetörten érkezünk Bejrútba. Cédrusfák mentén, zezugos utcákon föl-le rohan velünk a kocsis. Nyüzsgő forgalom.

Hotelszobánk a tengerre néz. Körös-körül erkély. A tenger beláthatatlan végtelenje valószínűtlenül kék. A távolban egy fehér hajó egészen játékszerűen hat felszínén. Lassan besötétedik, az esti homályban világítótorony fel-felvillanó fénye mutat utat a hajóknak a kikötő felé. Forgó fénycsóvája be-bevilágít szobánkba. Ady csodálatos verse kóvályog agyamban:

„Egy fárosz lángol messze valahol,
jöjj kedvesem, lent a tenger dalol,
lent a tenger dalol.”

Néhány napi pihenés, könyvgyűjtés és a bejrúti tudós barátokkal való beszélgetés után ismét a repülőtéren vagyunk, és várjuk a kitűnő *Air Liban* hívó szavát. A megafon egymás után szólítja az utasokat: az egyik gép Dsidda, Szaúd-Arábia felé indul, a másik Kuwaitba, a Perzsa-öböl partjára, a harmadik Londonba, a negyedik Indonéziába... Végre, kis kövér, hal formájú gépünk kedvesen elénk gurul. A hangszóró beszállást hirdet Kairó felé. És alig néhány óra múlva a jól ismert kairói légikikötő fogad.

HAZAFELE

Utolsó kairói éjszakánkra rózsaszínű hajnal virradt. A reggel sárgás-lila fényében búcsúsom ismét Nefertiti szép fejétől, a Hotel National halljától. A repülőtéren az egyiptomi hivatalnokok régi ismerősként fogadnak. A KLM *Princess Irene* nevű, karcsú, hófehér gépének lépcsőjén felkocogunk, utoljára hosszú utunk során.

- *Everybody on board* (mindenki a fedélzeten) - jelentik. Az ajtókat bezárják.

A gép száll a világoskék ég felé, el Kairótól, el a sivatagtól, el Egyiptom vörhenyes homokjától, más világgrész felé.

Csípős, üde tavaszba érkezünk haza. A ferihegyi repülőtéren a vámosok nagyon kedvesek. Hangjuk nemcsak udvarias, hanem sok szeretet is van benne. Tudják, messze Keletről tértem ismét vissza. A szél itthoni virágok édes illatát sodorja felénk... de valahol mélyen... valahol bennünk... távoli hangok varázsos dallama keleti fényekről mesél.

IV. MAROKKÓBAN

ÚJABB MEGHÍVÁS

Indiából hazatérve, azonnal nekiláttam, hogy újra felvegyem egyetemi előadásaim félbeszakadt fonalát. Hallgatóim lelkesen fogadtak. Legnagyobb örömöm az volt, hogy távollétem idején szorgalmasan tanultak arabul, és művelődéstörténeti előadásaimat mindinkább elmélyíthettem az odavágó arab szövegek olvastatásával is. Állandóan figyelmeztettem diákjaimat, hogy gondolkozzanak előadásaim anyagán, és ha kétségük támad, kérdezzenek. Így akartam hallgatóimat az összehasonlító, elemző kutatásra és bírálatra oktatni.

Rengeteg munka várt rám. Tanulmányoztam Ibn Rumi költészetét, és erről szóló munkám német nyelven az Akadémia kiadásában meg is jelent. A 896-ban meghalt Ibn Rumi nyugaton csaknem ismeretlen volt, holott egyike a legnagyobb arab költőknek. Tanulmányom ezért elismerésben részesült. A londoni *Islamic Quarterly* folyóiratban megjelent *Studies in Arabic Lexicography* (Az arab szótártudomány) című dolgozatom, majd *Trends of Contemporary Arabic Literature* (A mai arab irodalom irányai) című munkám. Hosszas levelezés eredményeként kiegészítettem Hans Wehr hatalmas arab szótárát: *Arabisches Wörterbuch*, amelyről az *Acta Orientaliában* kritikai ismertetést is írtam.

Eme kisebb munkák mellett befejeztem az arab költők antológiáját, amely ezernégyszáz év arab költészetét öleli fel. 1962-ben új könyvem, *Az arab irodalom története* is megjelent.

Így szedegettem a tudás mézét, és adtam tovább az olvasóknak. Akik nem értek rá hosszabb könyveket olvasni, azoknak a budapesti rádióban magyarul, angolul, törökül, arabul, és Bécsben németül tartottam sorozatosan előadásokat.

Minden télen részt vettem az egyiptomi arab tudományos akadémia ülésein és az arab szótárbizottság munkájában. Kairó utcái, terei, a Nílus partja s a kedves író és tudós barátok már maguk közé tartozónak tekintettek. Minden évben, Kairóból visszatérve, újabb, feldolgozásra váró könyv- és tapasztalat-anyaggal, még mohóbban ültem le íróasztalomhoz, hogy elmerüljek az arab szellemiségben.

A lázas munka közepette keresett fel Mohammed al-Fászi, volt marokkói miniszter, most az egyetemek rektora, aki négy napot Budapesten töltött. Felkért, hogy tartsak arab nyelvű előadásokat a marokkói egyetemeken. A meghívás igen csábító volt, hiszen a szorgos tudományos munkába való elmélyülés néha „kikapcsolódást” is kíván. És ennek legüdítőbb módja: a külföldi előadássorozat.

A hivatalos ügyek napok alatt elintéződtek, magamhoz vettem jegyzeteimet, és Allah akarata szerint, újból útra keltem...

INDULÁS PÁRIZSBA

1961 januárjának végén, az Arlberg-expresszen indultunk el Párizsba. A késő éjjeli indulás ellenére egy-két hűséges növendékem velünk virrasztott a Keleti pályaudvar várótermében. A vonatút közben bőven volt időm, hogy átgondoljam előadásaim tárgyát.

Párizsban 1939-ben jártam utoljára. Akkor, augusztus végső napjaiban a közelgő háború félelme töltötte be az emberek lelkét. Gyorsan végigjártam ifjúkorom eszményképeinek - francia filozófusoknak, költőknek és művészeknek - sírját a temetőben, és leróttam kegyeletemet. Sietve kellett Svájcra, Olaszországra át hazavergődni.

Most nyugodt volt minden. Gereblyés László, a párizsi Magyar Intézet igazgatója fogadott, és a *Quartier Latinben* levő *Institut Hongrois* szobáiban helyezett el. Rövid pihenés után csodálattal adóztam az intézet gazdag könyvtárának, előadótermeinek és kényelmes szobáinak, amelyek bőséges alkalmat adtak a kutatók munkájához. Itt, ebben a magyar légkörben igazán magukba szívhatják a francia kultúrát.

Párizs képe megváltozott. Óriásivá nőtt autóforgalom ijeszti a járókelőket. Minden utca tömve a járdák szélén sorakozó tömérdek gépkocsival, annyira, hogy az újabbaknak már talpalatnyi hely sem marad. Az autógyártás kénytelen kisebb méretű járművek előállítására áttérni, amelyek szerényen megbújhatnak valahol a házfalak mentén. A *boulevard*-okon hullámszik a tömeg. Az üzletek kirakatai zsúfoltak, a világ iparának minden terméke kínálja magát.

Párizs lakossága bámulatos szín- és népegyveleg. Afrikai, arab, berber, hindu, török, tatár, vietnami és kínai, és az európai országokból ideszakadt népkeverék. A volt francia gyarmatok négerai, ébenfekete arcszínükkel szinte harmonikusan egészítik ki az európaiak fehér, piros-pozsgás bőrét, és örömmel tapasztaltuk, milyen boldogan sétál karonfogva az Afrikából származott diáklány a mosolygó arcú párizsi diáklánnyal.

A kávéházak teraszát üvegkalitka veszi körül, olyanok, mint a kanárimadarak üvegfürdői, és az üvegen át szemlélődik a hullámszó élet kifelé és befelé. Vidám hangulat lebeg Párizs felett a januári télen. Az ételek kitűnőek, a bor olcsó, és Párizs szent hagyományai, a Napkirály emléke, a polgári forradalom vívmányai és a francia génusz magas szárnyalású művei mind itt élnek körülöttünk. Körülzsonganak, magukkal ragadnak. Ki fogalmazhatja meg, mit jelent Párizs az emberiségnek? A tudomány, a művészet, a szabadság, az eszme és a valóság mind csodálatos összhangba vegyül.

Chodkiewicz lengyel származású francia orientalista, az *Édition du Seuil* szerkesztője ebédre látott vendégül, s megbeszéltük az arab és a török irodalom legújabb műveit. Az indiai nagykövetség ünnepi fogadásán viszontláttam Louis Massignon professzort, kollégámat a kairói akadémián, majd utána egy kis bisztróban Czobél Béla festőművésszel vacsoráztam.

Repültek a napok, és csak futólag tekinthettük meg a kincsekben gazdag múzeumokat. Minden óra új élményt, új tapasztalatot, élvezetet nyújtott.

Párizsban szívesen maradtunk volna sokáig is, de hivatásom útján nincs megállás. Az Orly repülőtérre már várt az *Air France* óriási sugárhajtású gépe, és három óra alatt átrepültünk Franciaországon és Spanyolországon. Vágyakozó szemmel néztem nyolcezer méter magasságból Seville, Cordova, Granadára, a középkori arab uralom legendás városaira... Azután felcsillant a felhőfoslányok között a Földközi-tenger, majd Gibraltár sziklavárárt oldalt elhagyva, gépünk kilendült az Atlanti-óceán fölé, és néhány perc múlva már jelezte a pilóta, hogy közeledünk Rabat városához. Simán siklott le a hatalmas gépmadár a marokkói repülőtérre. Alvafi Szikilli, a rabati egyetem dékánja várt ránk, és már száguldott autónk a Tour Haszan szálloda felé, ahol aztán hetekig élveztük a kormány vendégszeretétét.

RABAT

A kora februári, hideg Párizs után az örökzöld, déli pázsitot érinti lábunk. Élvezzük a meleg napsugarat. A szálloda kapubejáratának mennyezete díszes cseppkőmintázatú. Ez volt a spanyolországi arab paloták kedvenc kapudísz. Lépcsőháza és csarnoka arab stílusban épült. Áttört mintájú rézlámpákból sugárzott a villanyfény, és a spanyol-arab időkre emlékeztető kert övezte a szállót. Csodálatos alakú orchideák, fehér és színes krizantémok, tölcsérforma fehér virágok, mimózák bokrai, fantasztikus kaktuszok és égbetörő pálmák. A pázsitot és a gyepet csobogó csermely öleli körül, amely tóvá bővül, s aranyhalak úszkálnak benne. A tó partját zizegő élősvény keretezi, amelyen át a szellő, mint aeol hárfa suttogja messziről hozott üzenetét. A kert sarkában feleségem már felfedezte a bőrrel bevont hintaágyakat, amelyek álomba ringatják a pihenést keresőt. Az arab költőt méltán megihlette az afrikai hangulat, amikor így dalolt:

*”Szürcsölöm a bort az este lomha, langyos szellőjében
Egy-egy árny a fal fehérén játszadoxva megremeg.
A virágkehely kitárult szem, amelyben könnyek égne,
S mosolyog a tó: vizében tiszta tükrök fénylenek.”*

A szálloda előtt, az utcákon sorfalat álltak a narancsfák, amelyek éppen akkor, februárban érlelték ízessé gyümölcsüket. Első ebédünkör feltűnt a pincérek elegáns alakja és ízléses öltözeke. Világos bőrű, barna és szőkehajú, piros boleróba bújtatott karcsú derekú ifjak voltak, vállukról aranyozott rojt csüngött le. Azt hittem, franciák, spanyol torreádor ruhában, oly tökéletesen beszéltek franciául. Francia és arab írású étlapot tettek elém. Én az arab szöveget kezdtem olvasni, s ezen elcsodálkoztak. Tösgyökeres arabok: marokkóiak, algériaiak voltak.

A „Haszan tornya” szálloda étterme a keleti és a francia konyha remekeinek ízes keverékét nyújtotta vendégeinek: tengeri kagylók, óriási rákok, juhsült mazsolával, dióval töltött csirkemell és borjúsült szerepeltek az étlapon. Allah bocsá’! - sertéskaraj és malacpörkölt is várta az éhes vendégeket. A szálloda vendégei sokféle nemzetiségűek: angolok, franciák, amerikaiak, oroszok, Afrika felszabadult országaiból politikusok, mohamedán kereskedők, turisták, férfiak, asszonyok, akiknek társalgása az étkezések idején Bábel tornyává avatta Haszan tornyát.

*

Másnap reggel kedves meglepetésre ébredtem: Khaireddin Zirekli, Szaúd-Arábia marokkói nagykövete keresett fel a szállodában. Ez a kiváló költő és tudós, akit 1935-ben mekkai zarándokutamon ismertem meg, nemrég fejezte be tízkötetes arab irodalomtörténeti lexikonját. Sejtelmem sem volt róla, hogy most Rabatban képviseli Arábia kormányát, hiszen legutóbb, hat évvel ezelőtt a kairói követség palotájában voltam ebédvendége, sok kiváló tudóssal együtt, és megbámultam a szaúdi kormány fényűző pompáját, az asztal arany tálaival és az arany evőeszközöket. Amikor most a Haszan tornya szálloda előcsarnokában régi meghitt barátként megölelt és megcsókolt, tekintélyem nemcsak a szálloda személyzete, hanem sokszínű vendégei előtt is magasra nőtt.

Délután piros sportkocsiján jött értünk, hogy kivigyen Rabat híres tengerpartjára, ahol gyönyörű kicsi lakban, a külvilágtól elvonulva szokott elmélkedni és nézni az örökké hullámzó Atlanti-óceán végtelen messzeségét.

Most is, hogy a partmenti házikó tornácán szürcsölgettük a teát, a hullámok gondolatokat ébresztettek benne, amelyek máris szavakba formálódtak. Arabok, még ha nem költők is, amint a múltba tekintenek, ihletet nyernek, és - más nyelven visszaadhatatlan - rímes prózában beszélnek:

- Amikor az arabok Észak-Afrikában Egyiptom elfoglalása után tovább nyomultak nyugat felé, a sivatagokon és oázisokon át, harcias népekbe ütköztek. E népek nem hódoltak meg könnyűszerrel a fürgé lovakon nyargaló arabok előtt úgy, mint az elpuhult egyiptomi koptok. Ők fegyverrel ellenálltak. Berberék voltak, sok törzs és sok tájszólás osztotta meg őket, de egy dologban egyek voltak: nem tűrtek idegen uralmat maguk fölött! A rómaiak a pun Karthágót csak élethalálharc árán foglalhatták el. Hiába lett Észak-Afrika római gyarmat, a lakosság szívósan ellenállt.

- Az arabok azonban nem hódítókként, hanem igehirdetőkként hatoltak be a berberék sátraiba, vályogházaiba. Az iszlám egyistenhitét hozták magukkal, és a paradicsom gyönyörét ígérték, amit Allah az erkölcsös élet jutalmául ad az igazhívőknek. S a harcosoknak berber maradt a nyelvük, megőrizték szokásaikat, de elfogadták a Koránt, és a hit legvitézesebb harcosaivá váltak.

- Aki Afrika népét meg akarja érteni, annak a Korán küldetését kell megértenie - mondta Zirekli.

A szél erősebben fújt nyugat felől, és felkorbácsolta a hullámokat, amelyek dühös haraggal csapkodtak a parti sziklákra, és vízporrá zúzódnak permeteztek a langyos levegőben.

- Velünk szemben, a végtelen vízen túl van New York, Amerika partja - folytatta Zirekli. - Onnan jön a szél és a haragos hullám. Amikor Okba ibn Náfi arab vezér a VII. században vitéz harcosaival elérte a partot, a hullámozó tengert „a sötétség vizének”, *bahr az-zulumá*nak nevezte, de nem rettent meg tőle, hanem lovával beugratott a vízbe, és felkiáltott: „Ó, Allah! ha a tenger nem zárná el az utat, a végtelenbe vinném neved dicsőségét!”

Megérintettem Zirekli karját, és így szóltam:

- Ne haragudj, kedves barátom, ha élvezetes előadásodat megszakítom. A történelmet érdekesebbé teszik a legendák, a szállóigék, és „az emberiség elfogadott hazugságai”.

- Miért? - pattant fel Zirekli. - Csak nem tagadod, hogy Okba ilyen vitéz arab volt?

- Vitézségét és vallásos hevületét nem tagadom, sőt csodálattal adózom sok érdemének. Hiszen 670-ben ő építette a kajrawáni mecsetet, amely később az iszlám egyik legtiszteltebb szentélye lett. De legendának tartom, hogy seregével elérte volna az Atlanti-óceánt. Ez későbbi arab krónikaírók képzeletében született, és így is nagyon szép. Az igazság azonban az, hogy Okba tábornok ütött Biszkrában, és onnan hadakozott a berberekkel, míg hősi halált nem halt 683-ban. Sírja ma is látogatott Algériában.

Zirekli mereven rám nézett.

- Honnan tudod ezt? - kérdezte.

- Az arab krónikaírók szövegeiből - feleltem -, kik maguk is megírták, hogy Okba halála után a berberék Káhina nevű jósnőjük buzdítására, majdnem teljesen kiverték az arabokat Afrika partjairól, amelyeken a kelet-római császárság uralkodott. Valójában Musza ibn Nuszair jutott el Tangerig és az Atlanti-óceánig.

- Bámulatos! - kiáltott fel Zirekli. - És Tarik ibn Zijád átkelését Spanyolországba úgyszintén legendának véled? Hiszen Gibraltár neve mai napig annyit jelent: „Tarik hegye”.

- Ez történelmi valóság - feleltem -, és hadi dicsőség tagadhatatlanul, amelynek nyomán Spanyolországban olyan magas színvonalú arab-moszlim kultúra keletkezett, amely egyedülálló történelmében. De egy dologra mégis fel kell hívnom figyelmedet. A berberek a VIII. század elejére már moszlimok lettek, és míg Észak-Afrika meghódításában főképpen a medinai puritánok vettek részt, akik az omajjád Jazid elől menekültek, addig Spanyolország meghódítása az áttért berberek haditette volt. Tarik, az arab krónikaírók szerint, a tengerszoros partján arabul azt mondta: „Előttetek az ellenség, mögöttetek a tenger!”

- *Já szalám!* - kiáltott Zirekli. - Hiszen ez nagyszerű! S ez tán nem igaz?

- De igen - feleltem -, de ilyen buzdítás sokszor hangzott el csatatereken. Az a különös, hogy olyan klasszikus arabsággal áll a krónikákban, amelyet sem a berber származású Tarik, sem berber katonái nem érthettek. És nagyon hasonlít ez a mondás Hannibálnak a cannaei csata előestéjén elhangzott szózatára is.

- Nagyon érdekes - mondta elgondolkozva Zirekli. - Kár, hogy a sok legenda elhomályosítja a történelmet. De érdemes lenne ezt az elemzést nyilvánosságra hozni.

- Megírtam angolul - nyugtattam meg Zirekli barátomat -, meg is jelent az *Islamic Culture* folyóiratban. Abban a dolgozatban kifejtettem, hogyan talált egymásra az iszlámban az arab és a berber. Mindkét nép törzsekre szakadva élt, s törzsi hagyomány és a szokás törvénye kötötte össze a törzs minden tagját. Nem ismertek el nagyobb urat a törzs sejkjénél, és állam is csak úgy keletkezett, hogy egy-egy sejk magához ragadta a hatalmat, és leigázta a szomszédokat. Az iszlám demokratikus szellemével szervezetté tömörítette a törzseket, ha nem értették is egymás nyelvét. A berber tájszólás csak a tárgyak nevére korlátozódott, elvont fogalmakra alig volt szavuk. Minek is a sok szó a pusztában élőknek, akik napról napra a természet erőivel állnak harcban. De nem barbárok, csak a rómaiak nevezték őket így. Ők magukat törzsi nevükön *sluhnak*, *amázhignak* és *tuaregnek* nevezik. A puszta szele ellen úgy védekeznek, hogy arcukat fátyollal takarják, és ettől félelmetessé válik külsejük.

Amikor a berberek áttértek az iszlámra, harcias szellemük érvényesítésére katonai támaszpontokat létesítettek, ahonnan rajtaütéssel megtámadták az arra vonuló karavánokat. Ez a társadalmi szervezet teljesen összhangban volt a középkor szellemével, hiszen Európa kellős közepén is rablólovagok lesték hegyi erődjeikből a kifosztandó kereskedőket, s a békés alkotó munka és a rablással szerzett vagyon szinte kiegészítette egymást. A rablólovagokból később kialakult az arisztokrácia, a kereskedőkből a polgári társadalom. Thukididész semmi kivétlenialót nem talált abban, hogy görög kereskedők barátságosan megkérdezték a partra szállt hajósoktól, vajon tengeri rablók-e, vagy kereskedők.

A marokkói berberek *ribátnak* nevezték katonai támaszpontjaikat. Mindegyikben lakott egy vakbuzgó ígehirdető, aki harcra tüzelte a híveket. Lassan majdnem annyi volt már az ígehirdető, mint a harcos, s mindegyiket támaszpontlakónak, *murábitnak* nevezték. Ebből a szóból lett a *marabut*, spanyolosán *el-morávid*. Lelkesen térítették és a puszta sivársága sokukat arra kényszerített, hogy visszavonuljon elmélkedni a *ribátra*, ahol aztán imába merülve halt meg. Így váltak sokan szentté, és sírjuk zarándokhellyé lett.

A puszta teveháton nyargaló lovagai tisztelték az asszonyokat, és ha idegen szemek előtt eltakarták őket, csupán szemérmük megőrzéséért tették. Ők maguk kékre festették arcukat, hogy színük versenyre keljen az ég kékjével. Mint a puszta szellemei, úgy bukkantak fel hirtelen a láthatáron a kavargó szél hajtotta lisztfinom homok felhőjéből, ha támadásba lendültek.

Marakes városában, messze benn Marokkóban, az Atlasz-hegy lábánál egy vakbuzgó mohamedán berber államot létesített. Juszuf ibn Tasfin nemcsak vitéz, hanem ravasz berber is volt. Amikor Mu'tamidot, Sevilla urát a spanyol Alfonso megtámadta, a költő Mu'tamid segítségül

hívta Spanyolországba Tasfint, és a lefátyolozott berber tevések visszaverték a spanyolokat. De a pusztá kéarcú, marcona harcosainak annyira megtetszett Sevilla, Granada és a többi rózsailatú arab város, hogy Mu'tamidot foglyul ejtették, és ők maguk ültek be a palotákba. Tasfin Afrikába száműzte Mu'tamidot. Szomorú sorsát így öntötte versbe Mu'tamid:

*„Mentek tovább, a pompa, s a dallam szállt utánuk
Mentek tovább, s a porból felhőt kavart a lábuk.
Poros az út, amely Tangerből indul el.
A mecsetnek haladtak, esőért esdekelve
Én rab valék közöttük, nehéz bilincsbe verve
Hosszú az út, s fehér, mely Mekineszbe ér.
Testvérek - szóltam akkor -, miért törtök ily magosra?
Nézzetek a szemembe: bánat felhője mossa;
Nem elég nektek ím, patakozó könnyeim?
Hisz nem marad utánuk meddő év, föld se száraz!
Igaz - mondták -, de könnyed, amely oly bőven árad
Sötét, s véres nekünk, mint szíved, hercegünk.”*

Mu'tamid sorsa szívettépő. Láncra verve, vérző lábbal gyalogolt Sevilleből Marokkóba. Nem kísérte börtönébe más, csak költői szíve és feleségének, Rumaikiának hűsége. Huszri al-Kairuáni elküldte neki verseit a börtönbe, s a trónjáról letaszított király vértől áztatott sarujából kivette utolsó harminchat aranyát, azzal jutalmazta a költőt.

Aghmát (közel Marokkóhoz) volt szerencsétlenségének utolsó állomása. Itt Rumaikia súlyosan megbetegedett, de nem hagyta el szerelmes férjét a száműzetésben. Együtt temették el őket a sivatagban, és két századdal később Ibn al-Khatíb arab író feljegyezte, hogy pusztá sírjuk fölött kis domb emelkedett. Az arab költészetből ez a kis hant borostyánnal övezett sziklacsúcsként integet felénk.

A *murábit*, *el-morávid* uralom Afrikában Szenegáltól Algírig és Spanyolország déli részéig terjedt. A spanyol-arabok a győztes Tasfinban és utódaiban az iszlám megerősödését látták, de szüklátó vakbuzgóságuk és a fényűző élet elpuhította őket, és másik berber dinasztia, az *el-mohadok* vették át az uralmat Afrikában és Spanyolországban. Ezek az *el-mohadok*, tulajdonképpen *el-muvahhidok*, azaz szigorúan monotheisták, erősen pártolták az iszlám kultúráját, amely uralmuk alatt felvirágzott. Ibn Tufail, Ibn Rusd, Ibn Bádsa, Maimonidesz és számos író és tudós neve örökíti meg az iszlámban berber harcos fejedelmek emlékét.

Zireklivel gyakran ültünk kis tengerparti házának teraszán, elmerülve a múlt felidézésében. Egy alkalommal történelmi fejtegetésünket megzavarta egy kislány, aki a szomszédságban lakott, és gyakran átjárt, hogy meséket halljon Zirekli barátomtól. Tízéves, gyönyörű kis teremtes volt, valódi berber szépség, világos bőrű arcában szelíden sugárzott barna szeme. Nem kellett sokáig biztatni, szívesen dalolt és szavalt.

Estefelé járt az idő, amikor Zirekli a szokottól eltérő úton vitt vissza a szállodába, hogy megmutassa a többemeletes bérházak mellett a vályog- és fabódék omladékos, bűzös tömegét.

- Ezek a viskók - mondta - a pusztából a városba sereglett szegények hajlékai voltak. A másik oldalon, íme, az új lakóházak, amelyeket már el is foglaltak, ám elrettentő példának mégis itt állnak a levegőt szennyező omladékok. A pusztá fiait a kereset reménye, a könnyű munka csalta ide. De a gyárak nem bírták felvenni a sok éhezőt, és itt roskadt össze számtalan reményük.

A RABATI EGYETEMEN

Néhány nap után megkezdtem egyetemi előadásaim sorát arab nyelven. A rabati egyetem pavilonrendszerű épülettömeg. Minden szakma más, arabos stílusú házban helyezkedik el. A nagy előadóterem épülete kert közepén emelkedik, és majdnem ezer hallgatót fogad be. A kertben burnuszba burkolt diákok váraкоztak. Néhány diáklány szemérmesen húzódozott az oszlopok boltívei alá. Világosszürke és fehér kámzsába öltözötten olyanok, mint az apácák, akik elfordultak a világtól, hogy a tudomány erejében találjanak vigaszt. De néhányan már európai ruhában járnak.

Nagy haladás Marokkóban, hogy mohamedán lányok egyetemre járhatnak. Az utcán minden nő zsákszerű ruhában lépeget, csak a szeme előtt hagyott szűk résen tekinthet ki a zajló világba. Férjnek és feleségnek nem illik együtt járni, és ha mégis elkerülhetetlen, a férj, mint a ház ura, elől lépdel öntudatosan, az asszony meg szelíd alázattal követi - három lépésről. Az asszony otthona pedig szentély, melybe idegen férfi nem tekinthet be. Senki meg sem kísérelné, hogy ezt a szentélyt meggyalázza, s az idegen nő arcát fátyol nélkül meglesse. Sok idő és nagy elhatározás kellett ahhoz, hogy a leányzók az egyetem termeibe léphettek, és együtt ízlelhatték meg a tudomány mézét a fiúkkal.

A dékán szobájában az oktatásügyi miniszter és az arab államok (Egyiptom, Szíria, Libanon, Líbia, Tunisz és Szaúd-Arábia) marokkói nagykövetei vártak rám. Még volt egy szabad félóra az előadásig, és ezt az időt arra használtuk fel, hogy az oktatás ügyéről beszélgessünk.

- Számptalan iskolát létesítettünk - mondta a miniszter -, amióta szabadok vagyunk. Az elemi iskolákban nemcsak száraz tudást adunk, hanem kézügyességre is tanítunk. Az arab írás maga is rajz, és ez az első lépés a művészet útján. Mi marokkóiak a spanyol-arabok örökösei vagyunk. Mi nem akarjuk megtagadni őseinket. Művészet és tudomány ikertestvérek, és az iparban is a művészet az, ami minket a nyugati gyáripár termékével való versenyben diadalra vezethet.

Gyönyörű leány lépett ekkor a dékáni fogadóterembe. Karcsú termetét szürke burnusz fedte, fején szürke kámzsa, amelyből kiviláglott hófehér arca és bársonyos szeme. A miniszter mosolyogva szólt:

- Szelma, a dékáni titkárnő, már elvégezte az egyetemet. Kitűnően megtanult arabul, pedig eredetileg berber, de mi egy nép lettünk. Amikor szultánunk, V. Mohamed, a francia száműzetésből hazatért, leánya, Lella Aisa nyíltan hirdette a nők felszabadítását: „Dobjátok el a fátyolt, de tartsátok meg a próféta hirdetie szemérmességet!” Nő-cserkészcsapatot szervezett, és nő-klubot alapított. Az *Isztiklál*, a függetlenségi párt 1955-ben kimondotta a nők egyenjogúságát, de a változásnak fokozatosan kell végbemennie.

Mintha Szelma a miniszter utolsó szavaira megrettent volna, kámzsájából átlátszó fátyolt húzott arcára, amitől szépsége még titokzatosabb lett. Szende mosoly játszadozott kissé elpi-rult arcán, amikor kezét nyújtott nekem, és irodalmi arab nyelven jelentette, hogy a hallgatóság már vár.

A nagyterem megtelt. Az első sorban a miniszter, barna-kámzsás, aransújtásos *dzsellábájá*-ban, mellette feleségem, tőlük jobbra-balra az arab nagykövetek foglaltak helyet. Mögöttük tudós sejkek, az egyetem tanárai, majd az egyetemi hallgatóság. A sok érdeklődő, rám szegzett szempár fölött kimagaslott Mohamed el-Fászi rektor hófehér turbánja.

Előadásomat irodalmi arab nyelven mondtam el. A marokkói tájszólás az idők folyamán erősen eltért az eredetitől, a Korán nyelvétől, amelyet „választékosnak” (*fuszha*) neveznek. A köznyelvben a szók első tagjának magánhangzóját kilökök, és a hangsúlyt a másik szótagra vetik, így lesz *al-váfí*ből *luáfí*, Abu Rakibából: Burgiba. Írásuk is különbözik, de csak jelentéktelen vonásokban, betűik talán még művészebbek, mint a keleti arab írás betűi.

Első előadásom a sémi és az indoárja nyelvek történelmi fejlődéséről szólt. Élveztem azt a feszült figyelmet, amely a hallgatóság arcáról tükröződött. Amikor másfél órás előadásom véget ért, a kitörő taps boldog érzéssel töltött el. A távoli magyar hon egy szűk szobájában hosszas fáradtsággal, nehezen szerzett tudásomat most a marokkói egyetemen sok moszlim ifjú, leány és tudós ismeri meg!

A rabati napok szárnyakon repültek. Nagykövetségi, miniszteri ebédek, vacsorák, tudósokkal való megbeszélések egymást váltogatták. Tidsáni professzor egyik délután kocsiját küldte értem, hogy könyveit, kéziratait megtekintsem. Egyik fia örömét fejezte ki, hogy házukban magyar embert láthatnak vendégül. Majd megkérdezte:

- Mit csinál Grosics? Albert, Göröcs, Tichy?

Első pillanatban azt hittem, hogy előttem ismeretlen orientalisták iránt érdeklődik, de hamarosan kiderült, hogy futballistákról van szó, akiknek híre Marokkóba is eljutott. Mi tagadás, jobban ismerték őket, mint én.

A tudomány vágya vitt el a rabati bázárba, a könyv eldorádójába. Az óriási fallal körülvett *szűk* az újváros peremén terült el, és akkora, mint egy kisebb város. Tízezernyi bódé, üzlet, raktár halmozza, és rejtegeti a felgyülemlett töméntelen árut. A bódéknak nincs ajtajuk, a tulajdonos csak egy deszkával zárja el kis helyiségét, vagy a méterrúddal jelzi, hogy eltávozott, és mindenét szomszédjára bízta. Utunk Musztafához vezetett, aki éppen elszaladt a mecsetbe, hogy a naplementekor kötelező imáját lerója teremtményének.

- Mindjárt visszajön Musztafa - mondta a szomszéd. - Addig csak tessék kényelmesen leülni. - És máris kínált. Hitsorsosának ismert meg, mert *szalám alejkummal* üdvözöltem őt. Szigorúan véve ezt az üdvözlést csak mohamedánok használhatják.

Magunkra hagyott a kis boltban, teljes bizalommal viseltetve irántunk, hiszen mohamedán nem lop, mert félkezét nem áldozza fel a hóhérnak.

Körülnéztünk a szűk bódében: bőrmunkák remekei halmozódtak benne! Minden embernek, akinek szépérzéke van, megdobban a szíve, ha rátekint. Kézitáskák százai tekebőrből és díszesen cizellált gazellabőrből. Olyan puha, lágy tapintásúak, mint a bársony, és könnyűek, mint a lehelet.

Közben megérkezett lihegve a bolt tulajdonosa, akit már értesítettek, hogy várjuk. Kató szív-szorongva nézte a sok színes, arany hímzéssel tarkított tárcát. Hogyan is válasszon belőlük? Musztafa elleste gondolatát. Felnyalábolt jónéhányat, és kevés dinárért odaadta. *Fi amán Allah!* Allah őrizzen meg! - kiáltotta és már csomagolta is!

Utána a könyvkereskedők sikátorába vezetett utunk. Egymással vetélkedve hívogattak üzletükbe, úgyhogy tétován álltam meg, vajon melyiket részesítsem előnyben. Tépelődésemnek véget vetett Szádik al-Afífi, a kiváló tudós, aki betuszkolt az egyik boltba, és rögtön kezembe adta legújabb irodalomtörténeti könyvét, s gyönyörű betűivel megtisztelő ajánlást rótt az első lapra. Leültünk, és beszélgetésbe merültünk. Közben akárhány marokkói író művéről szó esett, az már ölembe is hullott. Olyan tömeggé nőtt fel az irodalmi ajándék, hogy képtelen voltam hazavinni, nem is szólva arról, hogy kifizessem. De ez utóbbit el sem fogadták volna, sőt a szomszéd boltok tulajdonosai is áthoztak sok értékes kiadványt ajándéku. Még aznap este a

szállodába küldték az óriási zsákmányt. Ebből az aratásból született meg hazatérésem után angolul írt dolgozatom: *The Literature of Morocco* (1964).

A nehéz tudományos tárgyalás és a sok könyv megismerése alaposan kifárasztott. Afífi elvitt az illatszerészek sikátorába, megitatott ananász- és narancslével, amely hihetetlenül olcsó, hiszen az utcák mentén mindenütt virítanak a fák.

INDIA MAROKKÓI NAGYKÖVETSÉGÉN

Naponta vendégei voltunk a szaúd-arab és az indiai nagykövetségnek. Egyik vacsora előtt Ram Csandra Goburdan, India marokkói nagykövete arra kért, mondjak magnóra egy Tagore-ról szóló megemlékezést, hiszen három évig voltam munkatársa egyetemén. Kérésének szívesen tettem eleget, és rögtönzött angol nyelvű előadásomat minden vendég meghatottan hallgatta. Nyomban le is játszották, de sajnos, az előadást megzavarta, hogy a magnetofon szalagja egy helyütt megakadt, és két szavamat („*nobody else*”, azaz: senki más) állandóan ismételte. Beszédemet újból kellett kezdenem. Majdnem szószerint, mondatról mondatra ugyanazt mondtam, mint előbb, de jaj! visszajátszáskor a szalag megint ugyanazt a két szót ismételgette: *nobody else, nobody else* - „mondta” fáradhatatlanul. Goburdannak volt még egy magnetofonja, most azt is bekapcsolta, és én harmadszor ismételtem meg, kissé aggódva, emlékezésemet Tagore-ról. A szalag simán szaladt, és lejátszáskor szívszorongva vártam, vajon az az átkozott „*nobody else*” nem fog-e megint papagájmódra ismétlődni. De most más baleset történt. A háttérben ülő Zirekli, amikor a *nobody else*-t kimondtam, nevetésben tört ki, s kacagását a szalag híven megörökítette. Mit tehettem? Negyedszer is meg kellett ismételnem az egészet. Allahnak hála, végre sikerült, és Goburdan elküldte a szalagot Delhibe, a Tagore ünnepélyre, ahol leforgatták.

Budapestre hazatérve, néhány palack tokaji aszúval viszonztam Goburdan nagykövet vendégszeretetét. Válasza már nem Marokkóból érkezett, mert időközben az Egyesült Nemzetek Szervezete felkérte őt, hogy vegyen részt a vietnami ellenőrző bizottságban, s Goburdan Vietnamba utazott.

Rabati meghívásainkat megkoronázta Mohamed al-Fászi rektor díszebédje, amelyet tiszteletemre adott. A Fászi család Marokkó vezető tudósait, politikusait érlelte munkára, szenvedésre és végül győzelemre. Mohamed al-Fászi a felszabadulás gondolatának harcosaként évekig francia börtönben sínylődött, de a tudomány ott is vigasztaló társa maradt. Igazába vetett hite nem engedte, hogy a börtön levegője aláassa egészségét. Ma is az erőteljes, férfias marokkói arab típus képviselője, aki bölcsen vezeti a felsőoktatást Marokkó egyetemein.

Az ünnepi ebéden néhány miniszteren kívül a vendéglátó családja is jelen volt. Felesége és leányai otthon már nem hordanak fátyolt, ha férfivendég lép be. Számos gyermeke és unokája közül legjobban hároméves kislányát, Fatmát szerette, aki apja terjedelmes ölébe bújva, játékosan formálta az arab szók módozatait. Incselkedve nyelvi vitába szállt velem is, miközben óriási termetű apját könnyekig megnevettette ez a gyönyörű, bűbájos gyermek.

A miniszterek európai öltözékben, alacsony kereveteken ülve fogyasztották a pompás ebédet, és valamennyien bőségesen élveztek az illatos gyümölcsleveket. Csak egyetlen vendég viselte a hagyományos marokkói hófehér burnuszt, a *dsallábát*. Csúcsba futó kámzsáját evés közben hátradobta, és kézzel tette be szájába az ételt. Őszülő haja keretezte magas homlokát, amely alól szelíden kandikált ki okos szeme párja. Abdallah Mukhtár volt, *tamázigh* törzsbeli berber, nagy tudású férfi, a király legbizalmasabb tanácsadója. Ritkán hallottam még ilyen ékes irodalmi arabsággal beszélni bárkit is, mint Mukhtárt, aki bevallása szerint, könyvből tanulta meg ezt a

gazdag nyelvet. Ő is börtönben ült. Elkísérte barátját, a királyt, Szidi Mohamed ben Júszufot a száműzetésbe, és az iszlám hitével tartotta benne a szenvedés tüzeiben a lelket.

- A franciák éket akartak verni az arabok és a berberek közé - mondotta, minden szót ütemesen hangsúlyozva, mintha költeményt szavalna. - A berberek három nagy nyelvcsaládjának neve: *tarifit, tamazight, és tasselhait*; mind *t*-vel kezdődik és végződik. Ez szinte jelképe a berber karakter zárkózottságának. De mindnyájan moszlimok vagyunk, és szent nyelvünk a Korán, s ezt most, hogy felszabadultunk, az iskolákban tanítjuk. Ezt az egységet a franciák nem törhették meg a berber Gilávi pasa támogatásával sem. Hiába rohanták meg Gilávi berber lovasai Rabatot, hogy Mohamed szultánt lemondásra bírják. Hiába száműzték Mohamedet, és hiába tették meg Mulai ben Arafát szultánnak, a franciáknak be kellett látniuk, hogy a korszellem a népek szabadságát követeli, és a nép, Marokkó vénei, tudósai 1955-ben a próféta családjából származó Mohamed ben Júszufot választották törvényes uralkodóvá. Azóta ő uralkodik V. Mohamed néven.

Feszült figyelemmel hallgattuk Mukhtár fejtegetéseit, amit csak rövid percekre szakított meg a háziasszony, hogy illatos ánizsos teával kínálja vendégeit. Majd a király egészségi állapotára terelődött a szó. Mukhtár arcán az aggodalom árnya suhant végig.

- Fülére panaszkodik a király - mondta -, de fél a műtétől, és sok dolga miatt mindig elhalasztja.

Csend ülte meg az ebédlő termét. Mindenki felbukkant egy gondolat, amelynek nem mert hangot adni. Én magam sohasem féltem műtétől, de lehet, hogy nem volt igazam.

És néhány hét múlva, alig hogy elhagytuk Marokkót, a király alávetette magát a műtétnek, és beteljesedett végzete.

FEZ VÁROSÁBAN

Előadásaim sora most néhány napra Fezbe szólított. Az egyetem autója zöldellő, kövér legelők, pálmaerdők és virágzó oázisok között röpített az ország belsejébe, a múlt dicsőségében szunnyadó Fez felé. A távolság papíron csak kétszáz kilométer, de a valóságban Fez több évszázad választja el Rabattól. Rabat az Atlanti-óceán partján a világ minden tája felé nyújtja karját. Fez, ősrégi magas fallal körülvéve, féltékenyen őrizi az iszlám szent hagyományait.

Utunkat megszakítottuk Mekneszben. A nagy mecset előtti téren zsibongott a tömeg. Mintha az idő kereke ötszáz évvel visszaforgott volna, olyan középkori kép tárult elénk. Kétkerekű kordék között gögösen lépdelt a teve, burnuszos, kámzsás férfiak számár farán ülve hangos kiáltással kergették el az útjukba került gyerekeket, asszonyokat. Minket alaposan megbámultak, és félre húzódtak, amikor elővettem kis fényképezőgépemet. De csakhamar körülvettek Meknesz tudósai, és bőséges ebéd után kirándulásra hívtak meg.

Meknesztől egy óranyira a *sluh* berber törzs hadijátékot rendezett. Barna vályogkunyhók és lapostetejű házak között kecskeszörből készült sátrak álltak. A hegyoldal komor sziklái kíváncsian néztek le a síkon gyülekező tömegre. Nekünk díszsátorban kínáltak helyet, színes, alacsony kereveteken, süppedő szőnyegek fölött. A nap forrón süttött februárban, és jólesett a hűvös gyümölcslé. Miután kényelmesen elhelyezkedtünk, s tudós barátainkkal és a törzs véneivel beszélgetni kezdtünk, egyszerre velőtrázó sikoly és vad ordítás hasított át a levegőn. Az embertömegben, amely eladdig csendes türelemmel várakozott, most tolongás és tülekedés kezdődött. Ijedten pillantottunk ki. A homok fedte síkon vagy kétszáz marcona lovas vágatott

felénk, s miután elérte a sátoztábor, vastag porfelhőt kavarva visszafordult, megint előre-
iramodott, újra támadott, oldalt kanyarodott, előrerohant. A lovasok arcát eltakaró fátyol és bő
lebernyegük repült a szélben, akárcsak fürgé berber lovuk, amely alig látszott érinteni a földet.
A lovasok harsány kiáltások közt elsütötték puskáikat. Egyik-másik felhajította a levegőbe a
hosszú puskát, és röptében elkapva ismét lőtt, mások handzsárukat, görbe kardjukat rázva
engedték szabadjára öblös torkuk ordítását: „*Já Allah! Já Mohammed!*”

Az órára néztem: mennünk kell! Hiszen még ma este előadást tartok a fezi egyetemen!
Szívélyes búcsú után autónk tovaszánguldott. A távolból feltűnt a hatalmas Atlasz hófödte
gerince. Ebbe a hegységbe a törpe berber oroszlán is bemerészkedett, ha szűkében volt
élelemnek.

Késő délután befutottunk Fezbe. Fezt, az iszlám egyik szent városát a VIII. században
alapította Mulaj Idrisz, akinek sírja évszázadok óta zarándokhely. Férfiak és asszonyok keresik
fel, hogy a szent helyen megszabaduljanak földi gyötrelmeiktől. Századokon át ebben a szent-
télyben hangzott el az uralkodónak tett hűségkü, és mindenki, aki üldözés elől a szentélybe
menekült, büntetlenséget nyert a földi hatalmak előtt.

Fez fekvése vadregényes. A távoli Atlasz előőrsei kies dombokká enyhülnek itt, s termékeny
földeket és dús legelőket tartanak ölükben. Úton Fez felé, a dombok között kis oázis húzódik
meg, mintha védekezni akarna az Atlasz felől fúvó hűvös szél ellen. „A boldogok völgyének”
nevezik ezt a gyönyörű oázist, amelyben a természetnek segítségére sietett az emberi kéz:
virágágyak, mimózas domboldalok, édes illatú függőkertek, pálmaberkek ontják szépségüket.
Állatkert, mesterséges tavakon büszkén úszkáló hattyúk gyönyörködtenek. De a mohó fiatal-
ság a szórakozás minden lehetőségét megtalálja a „boldogok völgyében”: vendéglők, tánc-
termek, céllövölde, tenisz és ping-pong pályák, esti tűzijátékok kápráztató egyvelege csalo-
gatja oda a fiatalokat, időseket egyaránt.

Csak futó pillantást vethettünk minderre. A délutáni nap ezer színbe öltöztette Fez falait,
házait, mecseteinek fajansszal borított kupoláit, vártoronszerű minaréinek tetőit. Az autó
sietve vitt a meredek hegyoldalon fölfelé a Dsamai-palota udvarába, ahol már vártak a tudós
ulemák és az egyetem tanárai.

A Dsamai-palota nemrégén még egy dúsgazdag pasa kastélya volt, most a kormány ven-
dégeinek díszes szállása. Mór stílusú, hatalmas épület, kertjeiben szökőkút csobog, és cser-
melyekben futtatja vizét a gyepes mezők közt, gránátalma-, narancs-, citromfák és datolya-
pálmák árnyékában. Lakosztályunk ablakába bekandikál a folyondár kékesvörös virága. A
fákon egymással versenyt csattogó madarak énekelnek, és búcsút cuppogatnak a színes felhők
mögé bújó nap felé. Marokkó urai ilyennek képzelhették el a paradicsomot, amelyet a mór
iparművészet a földön megvalósított.

Ebben a földi paradicsomban elfelejtettem a hosszú út fáradalmát, és rövid pihenő után
elindultam a tanárok kíséretében az egyetemre. A fezi új egyetem több pavilonból álló, nagy
kiterjedésű intézmény. Előadóterme külön, földszintes épületben kapott helyet. Amikor belép-
tem az óriási csarnokba, villanylámpák ragyogó fényénél megpillantottam a hallgatóságot.
Kizárólag férfiak voltak, diákok, tanárok és érdeklődők. Mind *dsallábát*, fehér és szürke
burnuszt viseltek, s méltóságteljes arcukat ez még komolyabbá tette. Az első sorban ültek a
város jogtudósai, *ulemák* és *kádik*, és közöttük egyetlen nő - a feleségem.

Megkezdtém előadásomat a százados szunnyadás után újjáébredő arab irodalomról. Szavaimat
feszült figyelemmel hallgatták. A zsúfolt teremben hatszáz hallgató lehetett - ennyi a terem
befogadóképessége -, de még egyre érkeztek, halkán kopogtattak az ajtón. Kezükben levetett
sarujukkal nesztelenül lépdelték be, meghajoltak felém, majd megálltak a fal mentén.

Éreztem, hogy a közönséget magammal ragadom. Az előadás után az arab tudósok meleg kézszorítása büszke öntudattal töltött el.

Az egyetem dékánja és egyik tanára autóba ültetett, és a fáradtságos nap után fellelégezve azt hittem, hogy a Dsamai-palotába, szállásunkra visznek, de a sötét utakon mind gyérebben pislogtak a város lámpái, és nemsokára már se lámpafény, se város nem volt látható. Az autó az erdő felé száguldott a vak sötétségben. Éreztem, hogy nagyon fáradt vagyok.

TITOKZATOS UTAKON

- Hová megyünk? - kérdeztem, kissé aggódva.

- Gyönyörű forrás van itt, az erdő mélyén, azt akarjuk megmutatni!

- Kedves dékán úr, annyi forrást láttunk már életünkben - mondtam -, és mi oly fáradtak vagyunk ma...

- Nem tart már sokáig - felelte ő nevetve -, nincs már messze a forrás!

A kocsi ide-oda dülöngött a rossz úton, már mezőkön jártunk, és a forrásnak se híre, se hamva. Katóval kétségbeesetten néztünk össze. Ismét megszólaltam:

- Ma reggel indultunk Rabatból. Kábultak vagyunk a sok újdonságtól, köszönjük ezt a túlradó vendégszeretetet, de forduljunk vissza!

Ők azonban csak nevettek.

- Fivéreim az iszlámban - fogtam könnyölgésre a dolgot -, minket nem érdekel a forrás. Szívből köszönjük, hogy ennyit fáradoznak; de éhesek vagyunk. Menjünk a forráshoz holnap.

Az éhség említése hatott. Túlzó vendégszeretetük eddig teljesen elfeledtette velük saját énjüket. Most, szerencsére, egyszeriben ők is éhesek lettek. Visszafordították az autót, és máris robogtunk a város felé. Egy ideig tanakodtak, és egyik szűk utcából a másikba hajtottak velünk, azután a tanárnak valami eszébe jutott, mire a dékán az arab negyed kellős közepébe irányította a kocsit. A szűk sikátorokban csak itt-ott szivárgott át a falréseken a mécsesek halvány fénye.

A belváros, a *kaszba* szívében voltunk. Oda idegen nemigen merészkedik. Megint rosszat sejtettünk, amikor az autó egy csupasz falnál megállt, és kísérőink kisegítettek a kocsiból. A sikátorban egyetlen élőlény sem volt. A csupasz falból szűk kapu nyílt, és keskeny folyosóra vezetett. Mesés szép oszlopcsarnokba értünk. Falait márvány borította, és emeletéről rácsos erkélyek nyíltak. A csarnok tele volt emberekkel. A süppedő szőnyegeken, alacsony pamlagokon színes brokát ruhákba öltözött, fehér csipke mantillás nők heverték. Hajukban, fülükben, nyakukon, karjukon izzó ékszerek, ragyogó láncok, ujjakon smaragd- és briliánsgyűrűk csillogtak, és mellettük a szőnyegen, keleti ruhákba öltözött ifjak. Meglepetve néztünk kísérőinkre: kik ezek az eleven ékszerek? És voltaképpen hol vagyunk?

Felelet helyett a palota ura fogadott:

- Ma egy újszülött fiúgyermek első hajvágásának ünnepét üljük, mulatozással dús vacsorával - mondta kedvesen. - Ön, professzor úr, mint Mekka-zarándok, feleségével együtt családom kedves vendége!

Megnyugodtunk. Nincs semmi baj! A csarnok sarkában keleti zene szólalt meg, dobbal, síppal, vontatott dallamot játszott. Alacsony heverőn foglaltunk helyet, megjelentek a szolgák, és ívelt nyakú kancsókból illatosított vizet öntöttek kezünkre, mert megkezdődött a vacsora. Milyen jó, hogy nem mentünk a forráshoz! Alacsony asztalkára széles, kerek ezüsttálakat helyeztek, és felsorakoztak az ételek: rizses juhhús, sült csirke, töltött galamb, mazsola, mandula, cukrozott gyümölcs, és csak Allah a tudója, miféle mennyei manna. Csak jobb kezünkkel ettünk, mert az arab nem használ villát, kanalat de ételei ínycsiklós fogások.

A vacsora után még egy ideig elbeszélgettünk a férfiakkal és a nőkkel, és hálásan megköszönve ezt a különleges, megtisztelő meghívást, elbúcsúztunk.

A KASZBÁBAN

A következő napot a nézelődésnek szenteltük. Fez falain belül csak gyalog vagy számárháton lehet közlekedni, olyan szűkek a sikátorok. Ide szorult be Fez őslakossága, és itt zajlik le élete. Mint valami érrendszer, terjednek szét mindenfelé a *szúk* útjai. Igazi középkori gazdasági élet! Előttünk szemlátomást kelnek életre a nyersanyagból áruk, ahogyan a réz-, ezüst- és aranyműves művészi formába olvasztja, kalapálja, domborítja remekeit. Elefántcsonttal berakott székek, asztalkák, mesterien áttört rézlámpások, ékszerek, brokátok, selymek, agyag és fajansz-edények, régi kardok, puskák, gyöngykalárisok és börmunkák. A sok szépség közül, ami szemünk elé tárult, megint egy áttört művű rézlámpást vettem, amely ma is lakásom egyik díszé.

Az óváros kellős közepén, ezernyi bódétól körülvéve áll a Karavin-mecset. A IX. század elején Mulaj Idrisz építtette a kordovai mecset mintájára, s ma a világ legrégebb, ezerszáz éves egyeteme. Számárhátú boltívei oszloperdőn nyugsznak. Oly szent helynek számít, régmúlt idők óta, hogy meglátogatásának értéke vetekszik a mekkai zarándoklatéval. Nem-mohamedán nem is lépheti át a mecset kőből faragott küszöbét. Kató megilletődve állt meg a magas homlokzatú kapu előtt, míg én lehúztam cipőmet, beléptem az udvarba, és az oszloperdőben megkeresvén a Mekka felé mutató *mihráb*-mélyedést, két meghajlásból álló imát mondtam, amelyet még megtoldottam egy áldást kérő könyörgéssel is. Nem volt éppen hivatalos imaidő, és csak néhány igazhívő tartózkodott a mecsetben. Moszlim módon üdvözöltem őket, és ők testvériesen viszonyozták köszöntésemet.

Ezalatt a mecset kapuja előtt csöndület keletkezett. Kató európai ruhája érthető feltűnést keltett. Amikor megtudták tőle, hogy a mecsetben imádkozó férjére vár, aki *hadsi*, tisztelettel vették körül. *Hadsi* felesége!! - súgták egymásnak. - *Báráká Allah fihá!* Allah áldása kísérje - és rózsavízzel hintették meg kezét. Azután mindkettőnket jó darabon elkísértek, hogy az imából származó áldásból nekik is jusson.

Vissza kellett térnem Rabatba, hogy arab irodalmi előadásaimon kívül még egy ismeretterjesztő előadást is tartsak Magyarországról. Azután marokkói barátaim áldást osztó ölelésétől kísérve, ködös, párás estében Bognár Ferenc, hazánk marokkói ügyvivője autóján indultunk el a tengerpart mentén - úgy éreztük, a semmibe.

Ólmos köd fogott körül. Eltűnt a buja zöld pázsit, és az erdőnek csak illatát éreztük. Rabat csipkeszegélyes falai, mint valami elveszett mese, tűntek el előlünk, talán mindörökre.

És amikor ismét épületek körvonalai rajzolódtak ki a párától és könnytől homályos szemünk előtt, ez már egy másfajta világ volt. A középkor és a regényes múlt hátunk mögött maradt...

Casablanca fehér szépsége - Kelet és Nyugat ragyogó ölelkezése. Bognár Ferenc ügyvivőnk villájában néhány napig kipihentem munkám fáradalmait, azután új barátok szeretetétől meghatottan búcsút véve, elindultunk Párizs felé. A lépcsőn felkocogtunk - és a hatalmas gépmadár már vitt is vissza, újból elvonultatva alattunk a dicső arab múlt emlékeit, Gibraltár, Granada, Cordova, Sevilla napsugaras városait, hogy letegyen Párizs ragyogó Orly repülőterén.

Mintha a földrészek és korok egymásba olvadtak volna, olyan hirtelen száguldottunk az afrikai iszlámból a francia géniusz alkotásai közé. Szédítő az iram, országból országba, kultúrkörből kultúrkörbe, de a nyugtalan vágy felhők szárnyán rohan. És hol a megállás?

ISMÉT BUDAPESTEN

Budapecsten diákjaim, könyveim és felgyülemlett leveleim türelmetlenül vártak, örömmel fogtam a félbehagyott munkához. Régi íróasztalomnál ülve a távolban eltöltött hetek és hónapok emléke úgy simogatta lelkemet, mint egy rövid álom, és új munkára buzdított. Már régebben gyűjtöttem az anyagot az arab emigrációs irodalomról. A XIX. század vége felé a szegénység és a nyomor következtében százezernyi munkás kéz hagyta el a vénülő Európát, és megélhetést keresett az Újvilágban, Észak-Amerika földjén. Nem volt európai ország, amelynek népe ne gazdagította volna az Egyesült Államok testi és szellemi erejét, és a második, harmadik nemzedék gyakran már elfelejtette eredeti otthonát, és elmerült a nagy olvasztótégelyben.

Libanon és Szíria népe a török uralom alatt nemcsak gazdasági, hanem politikai elnyomástól is szenvedett, és előbb százával, majd ezrével vándoroltak át arabok Amerika északi és déli részébe. Nem vittek magukkal mást, mint dolgos kezüket és izmos, ritmikus arab nyelvüket. Új arab irodalom keletkezett Észak- és Dél-Amerikában, amely nem a politikai menekültek szokványos irodalma volt, nem gyűlölettől fűtött kifakadások, hanem irodalom a szó legigazibb értelmében. E különleges arab irodalom történetének megörökítését választottam most célomul.

A szorgos munka közepette váratlan meglepetés ért. A bagdadi tudományos akadémia levelező tagjává választott, és meghívott, hogy tartsam meg székfoglaló előadásomat a nagytekintélyű tudós testület előtt. Ez a megtiszteltetés még siettetett munkámat. Megjelent Ibn Battuta XIV. századbeli arab világutazó könyvének magyar fordítása, amelyhez bő bevezetésként megírtam az arab földrajzírók életét és ismertettem műveiket.

A bagdadi tudományos akadémián tartandó székfoglaló előadásomhoz érdekes tárgyat választottam: az iszlám történetét Magyarországon. Tudott dolog, hogy az Árpád-házi királyok uralkodása idején Magyarországon nagyszámú mohamedán élt, részben idegenek, részben pedig mohamedán hitre áttért magyarok. Ezek az *iszmaeliták* kereskedelmet, főként pénzgazdálkodást folytattak. Ez utóbbi foglalkozás - érempénzek verése, adók bérlete - nagy vagyonhoz juttatta őket, s ezzel politikai szerepük is növekedett. A középkor szellemisége vallásukra való tekintettel különböztette meg a társadalmi osztályokat. A túlsúlyra emelkedő iszmaeliták veszélyeztetni látszottak a „magyar álladalom” egységét, ezért a királyok szigorú törvényeket hoztak ellenük. Megtiltották vallásuk gyakorlását és a keresztény-mohamedán vegyes házasságot. Mindezek ellenére II. Endre király, amikor kereszties hadjáratára indult, kénytelen volt igénybe venni pénzbeli segítségüket. II. Endre vert ezüstpénzén - bár eltorzult alakban - az iszlám jelmondata olvasható: *Lá iláha illa Allah*. Az a hiedelem, hogy ezek a magyar iszmaeliták a siita szakadár ismailija szektához tartozó perzsák voltak, Jákut arab utazó tanúsága szerint megdőlt, mivel ő Aleppóban a XIII. században negyven magyar mohamedán diákot talált, aki az ottani szunnita mecsetiskolában tanult, hogy hazatérése után mint imavezető működhessek.

*

Mialatt Budapesten készültem bagdadi előadásomra, Abdul-Karim Kászim, a forradalom révén létrejött iraki köztársaság elnöke nagyszabású emlékünnepeket tervezett Bagdadban.

A VIII. század közepén az iszlám történetében mélyreható változást idézett elő az iszlámra áttért nem-arabok és más, elégedetlen elemek lázadása, a gögös törzsközösségi arabok és az omajjád család uralma ellen. Az elégedetlenség, mint a hamu alatt a parázs, sokáig izzott. A történelem számos példája tanúsítja, miként érhet el valamely mozgalom sikert ellenfelének súlyos hibája vagy hanyagsága révén, főként, ha utóbbi nem ismeri fel a feltornyosuló veszélyt.

Ez történt 751-ben, amikor az omajjád uralmat a lázadó abbaszid család megdöntötte, és az omajjád családot kardélre hánnya.

Az omajjád család székhelye a szíriai, főként arabok lakta Damaszkusz volt. Az abbaszidok, akik az áttért perzsákra és más nemzetiségekre támaszkodtak, biztosabban érezték magukat a Perzsiához közelebb eső Irakban, ahol Manszur kalifa 764-ben új fővárost alapított egy kis falu helyén. Nevet is adott neki, amely úgyszintén perzsa jellegű: *Bagdád* - Isten-adta.

Míg a damaszkuszi omajjád uralom a régi arab hagyományoknak a szíriai keresztény kultúrával való vadházasságából eredt, a bagdadi korszak sokkal gazdagabb forrásokból merített, s a görög és hindu műveknek arabra való lefordításával megvetette alapját a középkor ragyogó arab művelődésének. Baszra és Kúfa megteremtették az arab grammatikát, és a törzsökös arab Já'kúb al-Kindi (megh. a IX. század második felében) számos tudományos művében összeegyeztette az arisztotelészi filozófiát a Korán tanításával. Őt tartják az első arab filozófusnak, és Abdul-Karim Kászim ennek a nagyhírű arab tudósnek az emlékére ezredévi ünnepélyt hirdetett, amellyel egyszersmind Bagdad város megalapításának 1200-ik évfordulóját is ünnepelték, és az új Bagdad gyors ütemű fejlődését is magasztalták.

Erre a nagyszabású ünnepélyre az iraki kormány engem is meghívott, örömmel fogadtam el a meghívást, annál is inkább, mert feleségem, aki munkatársamként állandó kísérőm útjaimon, az iraki miniszterelnöktől a következő tartalmú sokpecsétes, hivatalos meghívást kapta: „Irak nagy vezére, Abdul-Karim Kászim miniszterelnök úr, a nemzeti fegyveres erők legfőbb parancsnoka, meghívja uraságod kedves feleségét Bagdadba, hogy önnel együtt részt vegyen az ünnepségeken.”

A régi Bagdad évszázadokon át legendák övezte, gazdag, nagy műveltségű központja maradt az iszlámnak. Manszur kalifa óriási, kör alakú, kettős várfallal körülvett fővárosának központjában emelkedett a paloták sora, ahonnan könnyen védhető, szűk utcák sugároztak a kör kerülete felé. Bagdad városa az idők folyamán túlnőtt a falakon, és kiterjedt a Tigris mindkét partjára. Az akkori idők világkereskedelme és tudása, karöltve, virágzó társadalmat hozott létre falai között. Az államot mintaszerű hadsereg védte, ütőképes fegyverzettel. Földszínű, *kháki* egyenruháját a „görög tűz”-nek nevezett naphtalövedék ellen azbeszt páncélzat védte. A tengerészet számos műszava - admirális, falukka, bárka, fregatt, kábel, havaria - arab eredetű. Galambposta kötötte össze a fővárost a távolabbi provinciákkal. Példás volt az igazságszolgáltatás a mohamedán jog alapján, sőt közigazgatási bírósága mintául szolgált a későbbi középkori európai bíróságoknak.

Hárún al-Rasid kalifa miniszterével éjjelente felkereste a szegények városrészét, és igazságot szolgáltatott az üldözötteknek. Az Ezeregyéjszaka számos meséje a való életet ábrázolja. A házakban folyóvíz biztosította a tisztálkodást. Tudományos akadémiaja a korabeli legmagasabb szintre emelte az ismereteket. Közkórházaiban az orvostudomány küzdött a betegségek ellen, és az arab nyelvű csillagászati, matematikai, kémiai, fizikai és orvosi műveket a XVII. század elejéig latin fordításokban tanították az olasz, spanyol és francia egyetemeken. A *szudá* arab szó, mint a fejhasogatás orvosi műszava, századokon át szerepelt európai könyvekben. Meg-

maradt szóhasználatunkban az *alkove*, a *taft*, a *szója*, a *kerevet*, az *atlasz*, a *lombik*, az *alkali*, az *elixír*, az *alkohol* a *kábel*, s a banküzlet „csekk” szava is az eredeti arab *szakk* szóból származik. Az arab irodalom hatása a középkori európai irodalomra közismert. Abdul-Karim Kászim méltán hivatkozhatott fővárosa, Bagdad múltbeli dicső alkotásaira, amikor az évezredes ünnepélyt megrendezte.

Mindennek emléke megragadta képzeletemet, és vágyat éreztem, hogy lássam az iszlám középkori kulturális központját a modern idők világában. Kató ezúttal húzódozott:

- Négy kötelező oltás...

Indokolatlan félelme már-már rám is átragadt, hiszen az út messze tájakra és hosszú időre elvisz otthonunkból és munkámtól. De ahogy múltak a napok, és november zúzmarás esője lehullott városunkra, ismét felébredt bennem a vágy Kelet fényei után, mindinkább erősödött a bátorság, és győzött az elhatározás. Az Ezeregyéjszaka világa nem hagyott nyugodni, mint ahogyan az arab költő mondta:

*”Ha vándor-vérem messzi honba hajtott,
Nem tudtam én, szerencse vár-e majd ott,
Kincset lelek, amit oly régen űzők?
Vagy balsors sújt le rám, amely meg engem űzött?”*

V. IRAKBAN

BAGDAD, A KÖZÉPKOR RAGYOGÓ VÁROSA

És már száguldott velünk a KLM sugárhajtású gépe Szófián, Athénen, Isztambulon át Damaszkuszba. Itt a régi barátok körében pihentünk néhány napig. Felkerestem a nagymuftit, a Tudományos Akadémia elnökségét, hogy azután frissült erővel tovább repüljünk a Hauran-sivatag fölött Bagdadba. Az Iraki Légitársaság óriási gépe tele volt szíriai, Jordániái utasokkal, mind írók és tudósok, az ünnepély meghívottjai. Legtöbbjük személyes ismerősöm, barátom. Most már csak arabul beszélhettem, amíg tízezer méter magasságban röptünk arab föld fölött. Az este leszállt, és a felhőtlen ég kárpitján ragyogtak a csillagok. Fenséges éjszaka borította ránk sátrát:

*”Az éj jött, mint a tenger hulláma, s rám ereszté
Kárpitját és annyi gondját, hogy próbára tegyen.
Felsőhajték feléje, s derekát kinyújtá,
Hátát, keblét emelte, s kiterjedt szélesen.
Ó, te hosszú éjjel, virradsz-e valahára?
És reggeled nem lészen szakasztott, mint magad?”*

Így szól Imrul-Kaisz pogánykori arab költő verse. S valóban, ki tudja, mit rejt méhében az idő? Vajon a „nappalok oly gyötrelmesek lesznek-e, mint az éjjelek”? Ezek a verssorok keringtek agyamban, amikor gépünk lassan ereszkedni kezdett. Kinéztem az ablakon. A sötét láthatáron, mélyen alattunk kör alakú, csillogó, óriási ékszer sugározta felénk ezernyi színes villanylámpáját. Bagdad éjjeli fénye volt!

A repülőtéren katonák sorfala tisztelgett. A küldötteket a fogadótestület vette oltalmába. Engem és feleségemet a magyar nagykövet, Ráth Károly vezetett a repülőtér csarnokának egyik szalonjába. Ott volt az akadémia elnöke és főtítkára, akik mint új tagot üdvözöltek Bagdad földjén, a polgármester, a katonai parancsnok. Hírlapírók és fényképészek vettek körül.

Éjjel tizenkettőt ütött az óra. Budapesten ilyenkor tíz óra van, és hideg szél súrolja az utakat. Itt langyos, tavaszi levegő simogatta arcunkat. A fogadtatás, a tea és a sok gyümölcs elfeledtette velünk, hogy fáradtak vagyunk. A fényképészek villanó lámpásaikkal lövöldöztek, a hírlapírók sebesen jegyezték rövid beszámolómat munkásságomról, mialatt a rádió indulókat sugárzott. Másnap délben már a lapokban olvashattam azt, amit a fürge riporterek írtak rólam.

Az új városrész szívében, a Bagdad Hotelben kaptunk kényelmes lakosztályt. Szobáink ablakai a Tigris-folyóra nyíltak. A folyó lassan hömpölygő hullámai messze földről hozzák az éltető nedvet, évezredek óta a világ legrégebbi népeinek, a babiloniaknak, asszíroknak, szábiaiaknak. A zsiros föld terméséből jóllakott ősi népek gondolkodni, számolni, építeni, alkotni kezdtek, és csodálatos civilizációt hoztak létre.

Hogyan is alhatnék el a Tigris partján, a titkokat suttogó éjszakában? A föld, az égi táj, a víz, az édesen andalító levegő évezredekéről regél...

A végtelen síkságon az ember a teljes éggömböt látta, szeme elé nem zárt korlátot hegy, lába előtt nem nyílt szakadék, gondolata is szabadon szállt az űr titkai felé. Látta, hogyan forognak

a csillagok a sarkcsillag körül, hogyan duzzad meg a Tigris és az Eufrátesz az őszi esőzéstől, mindig akkor, amikor bizonyos csillagképek ragyognak az égen. Akkor hát a csillagok állása irányítja a vizek folyását, a föld a víztől felfrissül, növény, állat, ember új életre kap. A csillagokban van tehát megírva az emberek sorsa. Fel kell fedni titkukat. Így keletkezett a nagy folyamok mentén az asztrológia, a csillagjóslás.

A csillagokat senki sem számlálhatja meg, de a végtelen szám apró egyedekből áll, és ezeket az egyedeket alkalmazni lehet jelzőként a tárgyakra. Megszületett a matematika. A babiloniak a sok elképzelhető rendszer közül a hatos számrendszer mellett kötöttek ki. Ez a babiloni hatos számrendszer végigkíséri mai napig az emberi történelmet. A zsidók a babiloni kultúra hatókörébe kerültek. Jahve, a zsidók haragos istene, ezért hat nap alatt teremtette a világot, és a hetedik napon megnyugodott. Ma is csak hat napot dolgozunk hetenként. Négyyszer hat, azaz huszonnégy óra van egy napban, hatvan perc egy órában, hatvan másodperc egy percben. A kör fokainak száma háromszázhatvan, és kétszer hat egy tucat.

A babiloni síkon nem volt kő, nem volt fa. Az őslakók még barlangokba sem menekülhettek az eső, a szél és a forróság elől. Természetes épületanyag hiányában az emberi gondolkodásnak kellett póttanyagot alkotni. Az emberi gondolat a föld anyagából létrehozta a téglát.

Az erdőben tanyázó ősnépek fatörzsekből könnyen összeróhatták a kunyhót, amelyet kerítéssel védtek, és ha ellenség elől kellett menekülniük, otthagyták lakhelyüket, nemigen védték, hiszen más erdőben is találtak építési anyagot. A társadalmi szervezet csak a családig, a törzsig terjedt. Községek voltak, de államot nem alkottak. A törzsek vándoroltak, néha verekedtek, de végképp letelepedni nem tudtak, és nem is akartak.

Más volt a helyzet Babilonban. Ahhoz, hogy a kicsi, napon szárított téglákból, azaz vályogból házat építsenek, előbb rajzot, tervet kellett készíteniük, meg kellett ismerniük a tapadás, a nehézkedés törvényeit. Ez vezetett a geometria, a fizika és a kémia felfedezésére és alkalmazására. Az ilyen ház építéséhez nem volt elég egyetlen ember ereje és tudása. Együttműködésre, szervezett társadalmi munkára volt szükség. A földekre a folyóból csatornákat kellett vezetni, amelyek a házak belsejébe is továbbították a vizet. A nehéz, közös munkával megteremtett lakótelepeket nem egykönnyen hagyták el a további alkotásra, iparra, kereskedelemre törekvő lakók, és ha ellenség támadta meg a telepeiket, közösen, társadalmi szervezetben védték mint közös fáradságos munkájuk gyümölcsét. A védelmet csak tapasztalt vezető irányíthatta, akinek mindenki engedelmeskedni tartozott. Ő parancsolt, a többi teljesítette a parancsot. Így jött létre a hatalom fogalma és rendszere: az állam. Így keletkeztek a babiloni síkon az ókori, hatalmas, parancsuralmi rendszerű államok. Osztályokra különítették el a népet, állami vallást teremtettek, amelyben mindenkinek hinnie kellett. Központi, hivatalos nyelvet rögzítettek le, vályogtéglákra rótt, egyszerű ékírással. A kicsi téglából kiterjedt nagyhatalom született, amely elindult hódító útjára, és csodálatos kultúrával ajándékozta meg az emberiséget.

A Tigris hullámai az éji csendben ezeket az emlékeket sugdosták fülembe, míg a langyos légálmomba nem ringatott.

ISMERKEDÉS

A nap már magasan járt az égen, és melegen sütötte sugaraival a nyüzsgő bagdadi utcákat. A Bagdad Hotel tágas fogadótermébe már sereglettek a meghívott tudósok. Meleg kézszorítással üdvözöltem Philip Hitti princetoni professzort, aki „*The History of the Arabs*” című vaskos könyvében mint egyetlen, élő európai, magyar Mekkazarándokot említett meg engem. Az olasz

küldött, Gabrieli professzor csoporttól csoporthoz lépett, utána sietett Nallino olasz orientalista leánya. A francia vak Blachère professzor csendesen üldögélt egy kényelmes karosszékben, előtte állt a német küldött, dr. Kurt Bittel, s tört franciasággal magyarázott valamit. Csoportról csoportra járt egy feltűnő külsejű házaspár. Míg mi valamennyien sötét utcai ruhában voltunk, a magas termetű, szikár arcú férfi világosszürke redingotban, fején cilinderrel fogadta a kézszorításokat. Poul Yuel Jensen, a dán delegáció vezetője volt, elegáns feleségével, örömmel mondtam el neki, hogy hosszú évtizedekkel ezelőtt Budapesten lakott dr. Pedersen, aki Goldziher-től arabul, tőlem törökül tanult, és hazatérésekor neki ajándékoztam azt a török nyelvtankönyvet, amelyből annak idején én is megtanultam törökül. Pederson professzor ma a koppenhágai tudományos akadémia elnöke.

Európai, ázsiai és afrikai tudósok színes csoportja rajzolt a nagy teremben. Valódi bábeli nyelvegyveleg zúgott körülöttem. A keleti országok küldöttei anyanyelvükön kívül csaknem mind tudtak arabul, ezen a nyelven beszélhettem rég nem látott moszlim barátaimmal. Afrikai négerek színdús bő lebernyegekben jöttek bemutatkozni. Feltűnt közöttük Abdul-Vahháb Dokori, a Mali köztársaság arábiai követe, ébenfekete bőrével és sugárzó intelligenciájával. Könyvből és a Koránból tanult meg arabul. Első találkozásunk óta meleg barátság fejlődött ki közöttünk.

Megszólalt a gong, ebédhez hívott minket. A hotel éttermében svájci *maître* vezetett az asztalokhoz. Európai és keleti ételek váltakoztak az étrenden. Az előző ismerkedést most felváltotta a már baráti vá fejlődött társalgás, pohárcsengés és gyakran hangos nevetés.

Délután a rendelkezésünkre álló autóba szálltunk, városnézésre. A rendőrség fegyveres katonát ültetett a sofőr mellé, és Melek kisasszonyt, a minisztérium egyik tisztviselőnőjét adta mellénk vezetőül. Sem a sofőr, sem a katona, sem a kedves titkárnő egész tartózkodásunk folyamán nem vált meg tőlünk. Nagyon érdekes bagdadi tájszót tanultam meg tőlük.

Az újjvárosból csakhamar a régi, elpusztult és pusztulásra ítélt negyedekbe vitt kocsink. Bagdad hosszú történelme folyamán sokat szenvedett. A török gárda lázadásai a X. században, a felkelések, a trónviszályok, amelyek számos kalifa siralmas halálát okozták, azután a siita *buvvajhidák* uralma, majd ellenforradalmak és Hulágu kán tatár seregei majdnem földig lerombolták az iszlám csodálatos központját, amelyet az elődök *dár asz-szalámnak*, „a béke és üdvösség városa”-nak neveztek. A barbár harcosok elégették a könyvtárakban összegyűjtött arab irodalmi remekműveket. Csak egy század múltán frissült fel a lakosság siita, perzsa, turk, kurd és beduin arab bevándorlókkal, szábaiakkal, zsidókkal, keresztényekkel. A XIV. században Timur Lenk hadai ostromolták és éheztették a várost. Amikor az oszmán-törökök elfoglalták Irakot, Bagdad már kulturális halott volt. Az első világháború után felszabadult a török uralom alól, névleg önálló lett, a mekkai hasimita család tagjának, Fejszal királynak uralma alatt. Ekkor kezdték kiaknázni Irak igazi kincsét, az olajat. De a százados elmáradottság és a hasimita család politikája miatt nem enyhült a nyomor. A forradalom, melynek élén Abdul-Karim Kászim tábornok és hívei álltak, megölte a királyt és fiait, és kikiáltotta a köztársaságot.

Bagdad város külseje is magán viseli a szomorú sors bélyegét. Az európai jellegű belváros szomszédságában hirtelenül, szinte terv nélkül emelt épületek mellett romok meredeznek. A régi dicsőségből csak a hír maradt meg, és az a sok emlék, amely ezernyi könyvből árad. Melek kisasszony váltig biztatott, hogy új országot, új világot építenek, amely szebb lesz a múltbelinél. Árkádok utcákba vitt el kocsink. Az árkádok alatt üzletek, az emeleteken szerény lakások ablakai. Helyenként nehéz szag áramlik ki a bolthajtások alól, fűszerek, dohos termények, penész keveréke. A nagy tereken sokemeletes házak, bennük bankok, kereskedelmi vállalatok, utazási társaságok irodái, és közvetlen mellettük, szűk utcákban szegényes nyomortanyák.

A forgalmat közlekedési rendőrök irányították, de a mi sofőrünk, oldalán a fegyveres katonával, ügyet sem vetett a rendre, s ha úgy tetszett neki, ellenirányú utcába is behajtott. A rendőr tisztelgett nekünk.

Az egyik árkádos utcában kiszálltunk, hogy hosszasan szemléljük a boltokat és a forgalmat. Az utca boltjainak többségét aranyművesek foglalták el. Nyitott helyiségek voltak, s tulajdonosaik egy-egy kis szekrény mellett várták a vevőket. Kató elszakadt kis láncát akartuk megforrasztatni, eközben beszédbe elegyedtem az egyik boltossal. Talán megérezte, hogy vásárolni nem akarok, ezért csak ímmel-ámmal válaszolt kérdéseimre. Hamarosan kiderült, hogy nem arab, hanem szábai. Erre elmondtam neki, hogy nagyon jól ismerem tanukat, és hogy ők valószínűleg a keresztény *patrológia*⁸ *haemerobaptistái*, akik megmosakodnak, valahányszor csak büntudatot éreznek.

Az abbaszid kalifák méltán pogányoknak tarthatták őket, mert nem volt szent könyvben kinyilatkoztatott vallásuk. Templomaikat a „hét bolygónak” szentelték. Az üldöztetés elől úgy tértek ki, hogy a Korán szövegére hivatkozva a dél-arábiai szábaiakkal azonosították magukat. Így mint a szent könyv állítólagos birtokosait (*ahl alkitáb*) fejadó fizetése ellenében megtúrték az iszlám alatt. Ez a kegyes csalás átsegítette őket a mai napig. Többen közülük baptista keresztényeknek vallják magukat. Számos kiváló természettudós került ki közülük.

Az aranyműves szájátva hallgatta szavaimat, s tartózkodása vendégszeretetté változott. Betuszkolt boltjába, s odajöttek a szomszéd szábaiak is. Melek kisasszonyt, a titkárnőnket közben elvitte az autó. Egyedül beszélgettem tovább az aranyművesekkel, és újdonsült szábai ismerősünk barátsága jeléül percek alatt megforrasztotta Kató amulettjének elszakadt láncát. Teával kínált meg.

- Hogyan érzik magukat a köztársaságban? - kérdeztem, természetesen lelkes feleletet várva.

- Nem jól - felelte ő. - Mi kereskedők vagyunk. Nem szeretjük a hirtelen változásokat. A királyság nem volt jó, de a zavar árt az üzletnek. Különösen nekünk, akik évszázadok óta arannyal foglalkozunk.

Kissé elcsodálkoztam ezen a kijelentésen, hiszen tudta, hogy a kormány vendégei vagyunk. Még többet is akart mondani, de Melek kisasszony visszajött, és Katónak egy türkisz gyűrűt, nekem pedig kézelőgombokat hozott ajándékkul.

Lassan beesteledett, és visszafordultunk. Most a Tigris partján hajtott a sofőr, gyors iramban, nem törődve a járókelőkkel, akik rémülten ugrottak félre a kocsni elől. Sehogy sem volt ínyemre ez a kényuraskodás, és a szálloda közelében inkább kiszálltunk, hogy gyalog élvezzük a Tigris partját az esti kivilágításban.

...Valamikor réges-régen - meséli az Ezeregyéjszaka - a kalifa nem alhatott. Dsáfár minisztere kérte, menjen be a hárembe, ahol a „nagyszeműek” ölelése bizonyosan elaltatja majd. A kalifa fejét rázta.

- „Jöjj el az istállóba, uram, tüzes arab lovak várják már a reggelt: szürkék, fehérek, pejek, feketék, vörhenyesek, vasderesek, örömmel fogadják gazdájukat!” - mondotta Dsáfár.

De a kalifa csak legyintett.

⁸ A *patrológia* v. *patrisztika* a középkori keresztény filozófia első szakasza, a III-V. században.

- „Jöjj el uram, a Tigris partjára - próbálkozott ismét Dsáfár -, ott láthatod a vitorlák erdejét a sok száz hajón. Van karcsú vadászhajó, és van súlyos bárka, orrán sas- vagy sárkányfejjel, nagy teherhajó tele rakománnyal, amelyet messze országokból hozott Bagdadba! Mind teleaggatva színes mécssel, és a tengerészek vidám dalokat énekelnek. Énekelnek szerelemről, mennyei borról, és a húrok pengetése közben elfelejtik bánatukat. Te is elfelejtet ott mindazt, ami bánt!”

És a kalifa elment Dsáfárral a Tigris partjára, és elbűvölten nézte hű népét, ahogyan a munka után vigad és vigasztalódik a földi élet sok csalódása után. Rosszkedve elszállt, és megbékélten tért vissza nyugovóra palotájába.

Most csak néhány bárka horgonyzott a parton, lámpásuk imbolygó fényt vetett a víz sebes hullámaira. Halk dúdolást hallottunk, és a part életének látványától lenyűgözötten néztük, mint serénykednek egy bárkahajó halászhajói, készülődve a közelebbi hajnali útra. A parton halászosok lángoló szabad tűzön sütötték a frissen fogott halakat. A láng táncoló árnyakat vetített az árusok és az éhes vevők arcára, és az illat hívogatóan csalogatott. Szívesebben telepedtünk volna le sátraikban, mintsem a hotel unalmas étrendjét elszenvedjük. De vendégek voltunk, és ez kötelezett.

AZ ÉVEZRED-ÜNNEPÉLY

December elsején megnyíltak az ünnepek az Amana csarnokban. Ez az épület már a köztársaság alkotása, és hangtovábbító berendezése egészen korszerű, úgyhogy a fordítók a különböző nyelveken azonnal tolmácsolják az elhangzottakat.

Az ülés megnyitása után az egybegyűlt közönség, a világ tudósai és hivatalos kiküldöttei felállva, hosszas tapsal üdvözölték a középső emeleti páholyban megjelenő, Abdul-Karim Kászimot. Mindnyájan ott voltunk, csak két ország tartózkodott a megjelenéstől: Egyiptom és Ausztria. Kászim katonai tábori ruhájában, nyurga, ideges embernek látszott. Üdvözlésre emelte jobb kezét, és arcára mosolyt erőltetett. Bal karját mereven lefelé lógatta, és kezében zsebkendőt szorongatott. A merénylet óta, amelyet ellenségei követtek el ellene, sérülése még nem gyógyult meg teljesen, és az idegek megújítása érdekében állandóan mozgatnia kellett ujjait.

Az ünnepélyes megnyitás vegyes hangulatot teremtett a küldöttek szívében. A hangulat akkor vált egységgé, amikor megkoszorúztuk az ismeretlen katona síremlékét.

A világháborúnak sok millió halottja, és ki tudja, hány millió testi és lelki sebesültje maradt. Az ismeretlen milliók jajkiáltásának, fájdalmának, szenvedésének, halálának jelképe minden ország fővárosában egy márványtábla vagy szobor, amely előtt meghatóan állnak meg az emberek. Bagdadban nem márványtábla, nem szobor emlékeztet az emberi örök szörnyű merényletére, hanem egy régi perzsa palota hatalmas boltívének utánpótlása. Khuszrew perzsa király palotájából majdhogyan nem csupán ez a boltív maradt meg, s félig leomolva hirdeti minden siker és dicsőség elmúlását. Nem találhattak méltóbb és igazabb jelképet az ismeretlen halottak millióinak emlékére Bagdadban, mint ezt az óriási, sima, fajszerű burkolatú boltívet.

Ahogy az emlékműtől eltávolodtunk, a tömegből világosszürke burnuszba öltözött férfi közeledett hozzánk. Örömtől meglepetten felkiáltottam, és eléje siettem. Mohamed al-Fászí, a marokkói egyetemek rektora volt. Boldogan öleltük meg egymást.

- A közmondás szerint - mondta -, „hadsí a hadsít Mekkában találja”. Mi most mindketten az ismeretlen katona előtt Bagdadban róttuk le zárandoklatunkat.

Feleségemet szeretettel, jó barátként üdvözölte, és ettől a pillanattól mindvégig együtt maradtunk.

Szállodai szobámba tömegével érkeztek a könyvek. Nemcsak a kormány hivatalos kiadványait kaptam meg, hanem levelezésből ismerős bagdadi tudósok is elhalmoztak újabb műveikkel. A tömött program engedte rövid lélegzetvételi szünetekben csak futólag lapozhattam bele a könyvekbe. Ó, milyen szellemi aranybánya lesz majd mindez otthon, ha megint íróasztalomhoz ülhetek!

Délután megkezdődött az ünnepségek tudományos része. Egy másik teremben, a „Nép csarnokában”, a dobogóról egymás után mondták el a hivatalos küldöttek üdvözlő beszédeiket. A Magyar Tudományos Akadémia kiküldötte, dr. Mátrai László angolul köszöntötte a gyűlés résztvevőit. Én a budapesti tudományegyetem küldöttéként arabul szólaltam fel, és egy régi bagdadi költő néhány verssorát idézve, átadtam egyetemünk díszes üdvözlő okiratát.

Bertrand Russel angol filozófus hosszú táviratban üdvözölte a kongresszust, s üdvözlétét arabra lefordítva tolmácsolták. Utána dr. Nadsí al-Aszíl, a bagdadi akadémia elnöke, a gyülekezet mély megrendülésére, felolvasta a szomorú hírt: Louis Massignan, az Académie Française halhatatlan tagja eltávozott az élők sorából. Ő már nem vehet részt az üléseken, de úgy éreztük, szelleme velünk van. Felálltunk egy percre, fájdalmas búcsút vettünk ettől a kiváló tudóstól, aki Kairóban és Párizsban annyiszor kitüntetett barátságával, és sok buzdító szóval segítette munkámat.

Bagdad városának európai stílusban épült központját az ünnepség tartama alatt egész éjjel színes lámpásokkal világították ki. Bankett bankettet követett. A kormány, a városi tanács, az akadémia és a hadsereg vetélkedtek, hogy a küldöttségek mintegy száz tagja éhen-szomjan ne haljon. Az arab vendégszeretet ünnepi orgiáit ülte ezekben a hetekben, és a túllakatás hatását csakhamar számos gyomor megérezte. Pedig gazdag program várt még ránk.

Egy napon meglátogattuk a *Musztansziria* iskola maradványát, amelyben könyvkiállítást rendeztek. Ekkor már megszoktuk, hogy miután összegyűltünk, még órákig kell várnunk, míg a nagyon elfoglalt vezér, Kászim, katonai kíséretével megjelenik, és megnyitja az összejevetelt. A tágas udvarban ültünk, frissítőket fogyasztottunk és társalogtunk.

Az udvar és a még megmaradt, romos épület ismét felidézte a régi, dicsőséges Bagdad emlékét. Az abbaszida kalifák a tudományok nemes pártolói voltak. Mamún kalifa (830) alapította a tudomány házát (*bajt al-hikma*), amelyben nagyszabású fordítási munka folyt. Csillagvizsgáló intézet is tartozott hozzá. A tudomány továbbfejlesztését szolgálta később, a szeldsuk-török időkben a Nizám ul-Mulk alapította akadémia (1065), amelyet alapítójáról *Nizámijának* neveztek. A legkiválóbb tanárok oktattak itt tudást szomjazó fiatalot és öreget egyaránt. Al-Gazáli (megh. 1111) évekig hirdette ebben a főiskolában, hogy a száraz tudásanyag erkölcsi magatartás nélkül értéktelen. A jellem nevelését éppen olyan fontos feladatnak tekintette, mint az ismereteket. Később a *Nizámija* beleolvadt a Musztanszir kalifa által 1234-ben alapított, róla elnevezett *Musztanszirija* akadémiába, ahol a négy szunnita rítus teológiáját és a vele összefüggő tudományokat tanították. Ez az épület és az abbaszida kalifa palotájának omladéka, úgyszólván egyedüli történelmi emlékei a régi Bagdadnak. Híres arab középkori utazók és írók, Ibn Dsubair, Abul-Fidá és Ibn Battúta szomorúan tapasztalták az elmúlás örlő munkáját. És így kiáltottak fel: „Ez Allah akarata, aki a jóra vezeti azt, aki megérdemli, és elpusztítja a vétkeket, s tévelygőket.”

A tudományos előadások telt házat vonzottak. A tolmácsolás kitűnő volt. Kászim időről időre, amikor teendői megengedték, megjelent páholyában, és karlendítéssel s a kötelező mosollyal üdvözölte a tanácskozó testületet. Ilyenkor az épületet katonaság vette körül.

Egyik nap a küldöttségeket meghívták a vezér szülőfalujába, Szuvajrába, ahol Kászim egy leányiskolát szándékozott megnyitni.

A SZUVAJRAI SÍKON

Kora reggelre autók sora vitte a vendégeket vidékre. Már annyira beleszoktunk a bagdadi életbe, fárasztó bankettjeibe és még fárasztóbb ünnepi beszédeibe, hogy felfrissülten, élénken néztük, mint hagyjuk el a poros várost, és száguldunk ki a szabadba. Sík föld terült el az úttól jobbra és balra. Sárguló rétek, sötétszürke tarlók, majd szegényes vályogviskók után, a legelőre kicsapott zsíros farkú juhnyáj képe futott el kocsink mellett. A decemberi reggelen melegen sütött a nap. Levettük felsőkabátunkat, míg egyszerre csak hűvösebb levegő simogatta meg arcunkat: pálmák között rohantunk célunk felé. Azután megint tarlók, mezők és vályogviskók következtek. A viskók lakói kivonultak, hogy ezt a nekik szokatlan felvonulást - vagy hatvan száguldó kocsit - megtekintsék. Sokan mélyen meghajoltak, mások kezükkel intettek, a gyerekek örömrivalgásban törtek ki. Szégyenkezve éreztük: mind azt hitték, hogy ennyi idegen, ennyi kiváló ember megjavítja majd szomorú sorsukat.

Szuvajra síkján óriási sátrak vártak ránk, és miután elhelyezkedtünk, két katonazenekar és egy ünnepi egyenruhába öltözött gyerekkórus felváltva szórakoztatta a megjelenteket. Közben állandóan hozták a frissítő italokat, amire szüksége is volt a száraz, érdes levegőtől kiszáradt torkunknak. A gyerekeknek nagy öröm lehetett ennyi idegen előtt szerepelni.

De a várakozás ideje túl hosszúvá nyúlt. Mindenki találgatta, hol és miért késik Kászim. Mindenki a látóhatárt kémlelte, mikor bukkan fel az elnök kocsija.

- Szerintem egyenest az égből fog leszállni - jósolta Kató.

S a tréfa igaznak bizonyult:

Felharsant a Kászim-motívum sötét, vészjósló, monoton dallama, amely az ő személyi dicsőségét hirdette. Két helikopter jelent meg az ég alatt. Egyiken ő állt, jobb karját mereven felemelve, mellette a katonai kísérő. A zenekar teljes erővel zúgta a Kászim-indulót.

A katonák és örök egy tevét és két kost vonszoltak a helikopterek leszállási helyére, és amikor a gép földet ért, levágták az állatokat. Kászim megszokott merev mosolyával fogadta a tiszteletére bemutatott áldozatot. Dobpergés és kürtjelzés kíséretében a sátrak elé vonult, ahol költők hosszas ünnepi ódákkal hódoltak nagyságának. A fáradt küldöttségek már unták a hosszú műsort. Olyan sokáig tartott mindez, hogy a lányiskola megnyitására csak kevesen mentek el.

Végül ismét bankett következett. A nyílt mezőn, hosszú asztalokon órák óta álltak a húsok, mártások, gyümölcsök, de csak a legyek és a darazsak lakmározhattak belőlük. Míg Kászim kíséretével vissza nem tért a leányiskolából, addig nem volt illő a legyeket elzavarni, és hozzálátni a lakomához.

Végre megjelent a vezér - katonáival körülvéve -, és megkezdődött az étkezés „kézi” szertartása.

A sok éhes vendég közül, aki indokolt mohósággal tépdeste a juhhús falatokat, kivált a dán küldött cilinderes, redingotos jelensége. Vállára akasztott tarisznyájából elővette a magával hozott szendvicset és ivóvizet, és jóízűen elfogyasztotta egyéni menüjét.

A dús lakoma után, amelynek maradványait kóbor kutyák, macskák és a légből keringő ölyvek kapták meg, Kászim hangos üdvözlő közepette ismét helikopterébe szállt, a légszuszakók megindultak, s óriási porfelhőt kavartak szemünkbe, orrunkba, fülünkbe. Felharsant a Kászim-induló örökegy motívuma: miközben a helikopter lassan felemelkedett, fel a kék égbe, ahonnan jött, mint valami gépi kerub, és eltűnt szemünk elől...

Hazafelé az autók bőséges iramban száguldottak az országúton. Ugyanaz a változatos kép tárult eléünk, mint jövet: sorfalat álló falusiak, üdvözlő gyerekek és asszonyok, és az útszéli árkokba fordult rozsdásodó autók.

A program szerint ezen az estén Bagdad éjszakai életét kellett volna tanulmányoznunk, de ehhez túl fáradtak voltunk. Korai lefekvésre készültünk, amikor telefonon vendéget jelentett be a porta.

A BAGDADI HŰ BARÁT

Behdset Zeynel várt a hallban, kedves, régi barátom. Az idős, beteg ember karosszékekben ült, kezében vastag sétapótlót markolta. Mellette szőke titkárnője. A hölgy mosolyogva jött eléem:

- Amióta évekkkel ezelőtt megismertük önt valahol Európában, azóta mindig felkeressük, mihelyt megtudjuk tartózkodási helyét. Megtaláltuk az osztrák gyógyhelyen, ahová évente eljár, felkerestük Bécsben, a megszokott szállodájában. Hát éppen most ne keressék fel, Bagdadban, a mi városunkban!? Amikor Németországban az arab újságokból megtudtuk, hogy Bagdadba érkezett, azonnal autóba ültünk, és Bad Nauheimből Kelet-Európán át végig a Balkánon, Kis-Ázsián, Szírián át ide robogtunk. Kitűnő a kocsink, a távolság nem számít!

- Drága, hűséges jó barátom, Behdset Zeynel - mondtam meglepetten, és melegen megöleltük és megcsókoltuk egymást.

Behdset Zeynel doktor, az iraki ügyvédi kamara volt elnöke, tudós jogász, de betegségére évek óta európai gyógyhelyeken keres enyhülést. Itt kezdődött barátságunk. Titkárnője, Gertrud kisasszony osztrák, salzburgi nő, szakképzett ápolónő, bátor, derék, jólelkű teremtes, aki vezeti a doktor autóját, beadja az injekciókat, s évek óta elkíséri mindenhol. Meg is tanult arabul, ezen a nyelven társalog vele, és vigasztalja, ha fájdalmai vannak, csúza vagy szív baja kínozza. Velük töltöttük az estét, és meg kellett ígérnünk, hogy szakítunk egy szabad délelőttöt, s elmegyünk az ő Bagdad melletti „kis kertjébe”, és ott, a kis ház teraszán együtt ebédelünk vele.

A viszontlátás örömeivel, boldogan feküdtem le aznap este. Eltelve a baráti hűség érzésével, mégis szomorú gondolat tolokodott fel agyamban: a boldogság érzetét szinte természetes állapotnak fogja fel az ember, akár szívének dobbanását vagy az egészséget. De a boldogtalanságot keserves-mélyen érzi, akár a betegséget, és panaszra nyílik ajka. Pedig ha ez a kétféle fájdalom nem lenne, még kevésbé örülhetnének boldogságuknak és egészségüknek az emberek.

BABILON

Az ünnepségek egyik kimagasló eseménye volt: kirándulás Babilon romvárosába. Irak területén ringott az emberiség bölcsője. Itt állt valaha a Biblia szerint „isten kapu ja”: „*báb-el*”, az emberi gőg jelképe, amellyel az ember égbe akarta emelni dicsőségét. De isten összezavarta az égre törő nyelvét, és abba kellett hagyniuk az építést.

Ezen az ősi történelmi területen, Bagdadtól északra és nyugatra, sok száz kilométeres körzetben, egészen a török, illetőleg a szíriai határig, lépten-nyomon ősrégi kultúra emlékeinek romjai tárulnak elénk. Az emberiség minden nyelvén beszélő népek egymást követték ezen a területen. A legelső, akiről a későbbi tudósítások szólnak, a finn-ugor nyelvcsaládhoz tartozó szumírok, akkádok voltak, majd az elamiták, azután az úgynevezett előd-médek olvadtak be az őslakók közé. Csak később szivárogtak be, valószínűleg a lassan kiszáradó arab pusztákról, sémita nyelven beszélő elemek, akik átvették a régibb telepések civilizációját, és sémita formában fejlesztették tovább.

A mi kirándulásunk a Bagdadtól délre eső Hilla falu környékére vezetett, ahol valószínűleg Babilon főváros állt. Magas, részben fajansz díszítésű falak hirdetik ma is, milyen népes, gazdag város, milyen hatalmas birodalom teremtett itt emberi civilizációt és kultúrát az i. e. harmadik évezredben. Babilon Nebukadnezar uralkodása idején a világ egyik csodájának számított, és sokkal később Herodotosz (megh. kb. i. e. 425) óriási, húsz négyzetkilométer kiterjedésű városnak írja le, amelyet magas fal vett körül, és amelynek száz, bronzal borított kapuja volt.

A város két kerületét hosszú, fedett köhíd kötötte össze, amelynek azonban ma már nyoma sincs. A szicíliai Diodorosz - Julius Caesar kortársa - csodálatosnak mondja a már akkor romos függőkereteket, amelyek száz méter magas oszlopokon nyugodtak, s az öntözővizet szivattyúkkal emelték fel hozzájuk. Mindennek a világcsodának az ókori perzsa hódítás vetett véget. A külső falakat I. Dareiosz (megh. i. e. 485) leromboltatta. Nagy Sándor (356-323 i. e.) hódító útján két hónapig százezer embert foglalkoztatott a romok eltakarításával. Halála után Szeleukosz részfejedeleme a régi Babilon köveit hordatta el fővárosának építkezéséhez, ilyen módon siettetve a még fennmaradt épületek pusztulását. Pausanias i. u. második századbeli görög utazó, az omladozó falakon kívül, már alig talált valamit a régi emlékekből. Csak a legújabb kor régészeinek ásatásai hozták napfényre azt a virágzó, gazdag kultúrát, amelynek a mai ember számtalan emlékét köszönheti.

Megtekintettünk egy durva faragású szobrot. Embert ábrázolt, akit orozslán ölt meg. Felkerestük a régi falak maradványait, és lábunkkal érintettük azt a földet, ahol előttünk millió ember élt, remélt, csalódott, szenvedett és meghalt. A tudomány tovább ás, kutat, tanul, vitatkozik és költ újabb műveket, írnak újabb könyveket, építenek újabb városokat, bennük megint csak emberek élnek, remélnek, csalódnak és meghalnak, hogy valamikor - ki tudja, mikor - új kutatók ássák fel ismét a városok romjait, és hozzák napvilágra az emberek szakadatlan láncolatának hol vidám, hol bús emlékeit, bukdácsoló életét.

NARANCSLIGET ÉS PÁLMAERDŐ

A régmúltból és emlékeiből felébresztett a jelen. Behdset Zeynel, hűséges bagdadi barátunk elvitt kicsinek mondott kertjébe. Alig hagytuk el Bagdad városát, már zöldellő rétek mentén szaladt kocsink. Vidám hangulat vett körül. A nap kellemes meleget árasztott, s a fűszerek és a tavaszról álmódzó levelek illatos üdvözlőket küldtek felénk. Valami faluféle település szomszédságában kocsink széles kapun át befutott egy földszintes ház elé. A szolgák meghajlással üdvözöltek bennünket. Ez a ház Zeynel „kis” kertjének szélén állt. A titkárnő, Gertrud kisasszony kisegített a kocsiból. A következő percben a bámulattól megkövülten álltunk meg.

A „kis kert” hatalmas narancsliget és pálmaerdő volt. Az égbenyúló, sudár pálmák koronái összehajoltak, mint a szerelmesek, máshol változatos nyiladékokat alkottak. Amerre a szem elláthatott, datolyapálmák sűrű erdeje hallatta zizegő suttogást a gyengén simogató szélben.

Zeynel élvezte meglepetésünket és csodálatunkat, és igazi arab vendégszeretettel kézen fogva vezetett az illatos kert legközelebbi zugába, boldog volt és büszke, hogy szeretett barátainak soha nem látott élményt nyújthat.

- Ez az én kertem - mondta -, ezek az én fáim. Gyermekkorom óta itt üldögelek, ha a munka, és most már évek óta, külföldi gyógykezelésem engedi.

Mintha régi arab mecsetben járnánk, úgy néztük a harminc-negyven méter magas, szürke, sima törzsű fákat.

A próféta első mecsetje Medinában pálmatorzszekre boltozott datolyaszárító volt.

- Az én kertemben - folytatta Zeynel - csak ötven-hatvan datolyafajta terem, de a világon száznál több fajtát találni. Medinában olyan datolyát termesztnek, amelynek húsa szárított állapotban átlátszó, mint az üveg. Nekem is van ilyen fám... - kiigazította magát - több száz ilyen pálmám. A pálmának nem kell sok eső, mert ez csak megakasztaná az érést, száraz talajban is megél.

- Úgy emlékszem, hogy a datolyára az arab nyelvnek tizenöt szava van - mondtam.

Zeynel mosolyogva rám nézett:

- Lehet, hogy annyi, de lehet, hogy még több is. Azonkívül szavunk van a datolya érésének minden időszakára, a fogamzástól az érett, édes gyümölcsig.

- Fogamzás? - kérdezte Kató elcsodálkozva.

- Igen, *Madame* - felelte Zeynel, s odavezetett egy facsoporthoz. - Látja, ezek hímnemű fák, olyanok, mintha szerelmes ifjak volnának, akik vágyódnak menyasszonyaik után. De Allah megkötötte lábukat, és nem mozdulhatnak el a földtől, hiába sóhajtoznak sóvárogva szerelmeseik után. Nekünk, embereknek kell elősegíteni nászukat. Pattanásig feszült rügyeiket odakötözzük a nő-pálmák ébredező bibéjéhez. Ez a pálmák menyegzői ünnepe, és nagy vigassággal, mulatsággal üljük meg, akár a lakodalmat.

- Hány datolya terem egy-egy ilyen frigyből? Zeynel hangosan felnevetett:

- Mi mohamedánok egyszerre csak négy hites feleséget tarthatunk, de a pálma ifjak szerencsésebbek, mert akár harminc menyasszonyt is vezethetnek isten oltára elé, egyszerre. Egy-egy ágon azután kétszáz-háromszáz datolya terem, súlyban mintegy tizenöt kiló.

A büszke Zeynel tovább vezetett „kertjében” a narancsfák sűrűjébe, és ezalatt az egyik szolga kosárnyi piros, pici, puha húsú, édes narancsot szedett le nekünk, amelyekben nem volt mag. Japán származású narancsok voltak, és ritkaságok a kiterjedt rokonságú, előkelő narancscsaládban.

Mily elérhetetlen öröm városi embernek a buja természet ölében figyelni pirkadástól késő estig a napkorong útját az égen! Hallgatni a szellő suttogását, a madarak énekét, érezni az állatok hűséges ragaszkodását, távol minden meddő küzdelemtől, közönytől, ridegségtől, meg nem értéstől!

A néma csend néha beszédesebb a zajos szavaknál, és e tündérkert halk suttogása évezredekről regélt: a pálmafák már évezredekkel ezelőtt éltek, és az őseink rokonának tekintette őket, amikor a magáéhoz hasonlóan készítette elő nászukat.

Soká, órákig bolyonghattunk volna az illatos utakon, de Gertrud kisasszony arabul súgott valamit Zeynel fülébe. A „súgás” elég hangos volt, mert szegény Zeynel barátunk csak a nagyot hallotta meg.

Az ízletes, sok fogásos, igazi keleti ebédet a teraszon fogyasztottuk el, narancs- és datolyaszörpöt ittunk hozzá. Zeynel és Gertrud kisasszony kitűnő házigazdáknak bizonyultak, a bőséges fogásokból csak egyszer kínáltak, és ránk bízta, mennyit és hogyan akarunk enni.

Ebéd közben is szóbakerült a pálmafa. Mi másról beszélhettünk volna ilyen környezetben? Zeynel elmondott egy régi arab mesét, amely azóta sokszor, ó mily sokszor eszembe jutott, ha embertársaim akaratlanul elárulták, hogy hazudtak.

„Élt Bagdad városában két szomszéd. Mindkettő jómódú kereskedő és jó barát volt: Ahmed és Júsuf. Egyszer Ahmednek rosszul ment a boltja, és Júsuftól pénzt kért kölcsön. Júsuf, mint jó barát, teljesítette szomszédja kérését, és bőkezűen adott neki pénzt, amivel kisegítette a bajból. Azután múlt az idő, a kereskedelem pangott, és Júsuf nagy veszteséget szenvedett. Elment Ahmedhez és kérte őt, fizesse meg adósságát, mert most ő jutott inségbe. Ahmed tudni sem akart a tartozásról, durván elutasította szomszédját.

Mit tehetett szegény Júsuf? Elment a kádihoz panaszra. A kádi beidézte mindkettőjüket kihallgatásra. Ahmed a bíró előtt is konokul tagadott. A bíró ekkor így szólt:

- Nem volt tanúd, Júsuf, mikor a pénzt átadtad?

- Nem volt a közelben senki - felelte csüggedten Júsuf.

- Emlékszel-e, Júsuf, hol adtad Ahmednek a pénzt? - kérdezte a kádi.

- Igen, kádi uram - felelte Júsuf. - Ahmed kérte, ne az üzletben adjam át a pénzt, mert ez hitelét rontaná, ezért elballagtunk a város szélére, s az árok mentén, egy magas pálmafa árnyékában adtam a kölcsönt.

- Nem volt a közelben senki? - kérdezte a bíró.

- Nem, uram - felelte Júsuf. - Csak a pálmafa állt ott egyedül.

- Ide hallgass, Júsuf - mondta most a kádi nyomatékosan. - Menj oda ahhoz a fához. Mondd meg neki: én, Bagdad kádija parancsolom, hogy azonnal jöjjön el ide, színem elé! Értetted?

- Kádi uram! - rimánkodott Júsuf. - Hogyan beszéljek én egy fával? Hogyan adjam át neki az üzenetet?

- Menj és tégy, ahogyan parancsoltam!

Júsuf kérlelően nézett a bíróra, Ahmed pedig a szakállába nevetett. Nyert ügye van!

Júsuf elment.

A kádi frissítőt hozatott Ahmednek, és elbeszélgetett vele a termésről, családjáról, üzleti vállalkozásairól. Mind mélyebben és mélyebben melegedtek bele a barátságos beszélgetésbe, és egy-két vidám anekdotát is felelevenítettek emlékezetükből. Ahmed nagyszerűen érezte magát, és örült a bíró bizalmának. Talán egy óra is eltelt, amikor a bíró hirtelen megkérdezte Ahmedet:

- Mondd csak, Ahmed, nem tudod, vajon Júsuf elérhetett már ahhoz a fához?

Ahmed elgondolkodott, és azután nyugodtan mondta:

- Azt hiszem, bíró uram, már régen odaérhetett, sőt nemsokára vissza is kell jönnie.

A kádi elmosolyodott, azután tovább beszélgettek.

Kis idő múltán Júsuf lihegve és lehorgasztott fejjel állított be, szomorúan jelentette:

- Kádi uram - mondta -, kétszer is szoltam a fához, hangosan, átadtam üzenetedet, de a fa nem mozdult...

Ahmed felnevetett. A bíró ránézett, és Júsufhoz fordulva így szólt:

- A fa már itt volt, Júsuf, nyugodj meg, és tanúságot is tett melletted!

Júsuf értetlenül bámult a bíróra, Ahmed pedig felkiáltott:

- Hogyan mondhatsz ilyet, bíró uram, hiszen én is itt ültem melletted, és semmiféle fát nem láttam!

- Amikor megkérdeztem tőled, Ahmed, vajon Júsuf elért-e már ahhoz a fához, ahol a pénzt kaptad, elgondolkoztál, és határozott igenlő választ adtál. Te jól tudod tehát, melyik fa alatt kaptad a kölcsönt, mert jól emlékeztél rá. Fizesd meg tartozásodat, és többé ne csalj meg senkit, mert előttem, a kádi előtt, minden fa, bokor és kő tanúságot tesz.”

- Eddig szól a mese! Látják, a fák nemcsak suttognak, néha harsogják az igazságot! - fejezte be Zeynel mosolyogva.

Közeledett a naplemente. A nyáj visszatérőben volt a legelőkről. Egy szamár elordította magát, a többi kórusban iázott.

Későre járt az idő. Búcsút kellett vennünk a tündéerkerttől, és egy felejthetetlen, kedves nap emlékével gazdagabban indultunk vissza a városba. Zeynel, aki hotelünkig elkísért kocsiján, azzal az ígérettel búcsúzott tőlünk, hogy ha Allah is úgy akarja, Európában nemsokára újra találkozunk.

KÁSZIM VENDÉGEI KÖRÉBEN

A bagdadi ünnepségek és kirándulások folytak tovább. Én már csak az előadásokon jelentem meg. Kászim fáradhatatlanul fárasztotta vendégeit. Egyik rendezvény - egy könyvkiállítás - ebéddel egybekötve, a bazárnegyedbe szólította a meghívottakat. Ezen a helyen állt a régi bazár is, ezer évvel ezelőtt, itt volt megszámlálhatatlan bódéja, boltja, raktára, kifőzdéje, titkos találkahelye. Szorgos iparosok, élelmes kereskedők és kalandorok, tolvajok és bűnözők vegyes társadalma nyüzsgött itt valamikor. Most is népes volt, de a nyugati gyáripártermékei lassan háttérbe szorítják a régi bagdadi kézműipart. *Tempora mutantur* - változnak az idők -, és ma alig ismerünk rá arra a bagdadi *szúk*ra, amelynek mesébe illő gazdagságát korabeli arab írók számtalan szakkönyvben ecsetelték.

A küldöttség tagjai türelmetlenül nézegették a bódék áruit, míg végül felharsant a zene, és katonai kíséretével megjelent Kászim. Páncélozott autóját elől és hátul gépfegyveres autók őrsege kísérte. Ünnepeles magatartással kiszállt, valamennyiünkkel kezét fogott, azután hullámvonalban körüljárta az üzleteket, mialatt szakadatlanul játszott a zene, üdvrivalgott és tapsolt a nép.

Amikor a bazárlátogatás véget ért, szoros kíséretével ismét páncélkocsijába szállt, ekkor a fékevesztett embertömegből sokan - lelkesedésből - kocsija elé akartak feküdni. Rendőrök és katonák kergették el az őrjöngőket.

Elgondolkozva figyeltem ezt a tömeget.

Kászim a nép fia volt, a népből jutott fel ilyen magasra, és nem felejtette el, hogy ifjú korában ő is olyan szegény volt, mint a többi iraki arab. Szegénységét valamikor enyhítette egy jóindulatú barát, és a hatalomra jutott Kászim nem felejtette el az egykori jó barátot. Sokat dolgozott népéért. Iskolákat, kórházakat, munkásházakat épített, népparkokat alapított, a nyugati technika vívmányaival akarta felemelni népét. Sajnos, a kormányzáshoz nem elég a jóakarát és az önfeláldozó igyekezet, ha tervszerűtlenül, a tapasztalaton, a körülmények és a történelem ismeretén alapuló megfontolások helyett, öletszerűen vezetik az ügyeket.

A bazártól visszatérőben megtekintettük a kormányzás központját, a hadügyminisztériumot, nem messze a nagy mecset kupolájától és széles minaréitől. A kertben, az utca közelében állt az az autó, amelyben Kászim ült akkor, amikor az első merényletet elkövették ellene. Megmutatták a golyóütötte lyukakat. Kászim mint katona állandóan fegyvert hordott magával, és habár annak idején megsebesült, több merénylet ő maga lelőtt.

Ellenségei közé tartoztak a kurdok is. A kurdoknak egy része Moszul körül él, ahol Irak nemzeti kincse, az olaj bugyog fel a földből, a többiek Törökországban laknak. Ez a harcias, vitéz nép a legújabb kor szellemében ugyancsak nemzetté akart alakulni. A török és az iraki kormányok sehogy sem értették meg az idők szavát és mereven elzárkóztak minden megértéstől, enyhítéstől, pedig a kurdokból, ha önkormányzatot kapnak, hű állampolgárok váltak volna. Ha más nem, a közös iszlám vallás is elősegíthetné a megegyezést.

Elérkezett december hetedike, péntek, a mohamedánok heti ünnepnapja, amikor illő, hogy a hívők imájukat a nagy mecsetben, az arabul *dsáminak* nevezett „összegyűjtő”-ben végezzék el. Ilyenkor az imavezető a szószékről buzdító beszédet mond. Olyan országban, amelyet karddal foglaltak el, kezében kardot, másutt botot tart. Az első sorok egyikében, közel a szószékhez kuporogtam a puha szőnyegen, és a szónok minden szavát figyelve hallgattam beszédét, amelynek végén áldást kért Allahtól Abdul-Karim Kászimra és valamennyi igazhívőre. Vajon Allah, a mindentudó, meghallgatta-e a szónok kérését?

*

A gazdag ügyrend vége felé közeledett. Számos értékes előadás hangzott el. Székfoglaló előadásom kéziratát átadtam az akadémia elnökének, és a szöveg egy év múltán, az akadémia évkönyvében és különnyomatban is megjelent.

Még hátra volt a búcsúfogadás, amelyen Kászim is megjelent. Háta mögött, a televízió képernyőjén gyönyörű arab hastáncosnő mutatta be erotikával túlfűtött művészetét. Elbúcsúztunk a nagy vezértől, én egy szomorú arab búcsúvers-idézettel, ő hosszas, meleg kézszorítással

Ráth Károly nagykövetünk a magyar küldöttek tiszteletére fogadást rendezett, s itt búcsút vehettünk a küldöttségek számos tagjától. Másnap új élményekkel, gazdag tapasztalatokkal megrakottan vitt az Iraki Légitársaság gépe vissza, Damaszkuszba. Mind, akik a gépen elfoglaltuk helyünket, izgalmas, szép napok emlékét vittük a világ különböző tájai felé. Bagdad a levegőből kicsi ponttá vált, majd, mintha fátyol borult volna rá, mely eltakarta nehéz jelenét és aggasztó jövőjét.

ÚJBÓL DAMASZKUSZBAN

Damaszkusz régi ismerősünk. Kedves barátunk, Murai István nagykövet és felesége úgy fogadott a nagykövetségi palotában, mintha testvérei volnánk. Csak néhány napot töltöttünk Damaszkuszban. Meghívott ebédre a Jordániái követ, és ezt az alkalmat felhasználtam, hogy régi levelező barátommal, Isza an-Naouri Jordániái tudóssal legalább telefonon beszéljek.

Perceken belül összekötött a damaszkuszi telefonközpont Ammannal, és annyi levelezés után végre egymás hangját is hallhattuk. Meghívtam Iszát Budapestre, és csakugyan, 1965 telén a Kulturális Kapcsolatok Intézete javaslatomra vendégül is látta őt. Isza an-Naouri meglátogatta hazánk több nevezetes városát, értékes előadásokat tartott, és érdekes megbeszéléseket folytatott magyar írókkal. Azóta több magyar író novelláját lefordította arabra, és megígérte nekem, hogy Madách művét, Az ember tragédiáját is teljes egészében lefordítja.

Nem hagyhattuk el Damaszkuszt anélkül, hogy meg ne látogassam mohamedán tudós és író barátaimat, ha csak rövid időre is, aminek eredménye az lett, hogy a damaszkuszi televízióban közvetlen adásban az új arab írók műveiről kellett beszélnem.

Azután ez is elmúlt, mert az idő kegyetlen kereke állandóan forog, és magával ragad városról városra, könyvektől könyvekhez, összehoz baráttal és elszakít baráttól. Valamitől mindig búcsúzni kell, hogy új kikötőben régi emlékeket és új élményeket gyűjtsünk átláthatatlan halmazba, és pihenés nélkül, örömök, csalódások közt rohanjunk a kikerülhetetlen vég felé.

Damaszkusztól Kairó a levegőben csak egy ugrás. És ezt az ugrást nem mulaszthatom el, hiszen a meghívás már régen megérkezett: a tudományos akadémia ülései javában folynak, a szótárbizottság is ülésezik, és gyártja a szavakat az új fogalmakra. Már megjelent a kisebb terjedelmű, kétkötetes arab értelmező szótár, és előszóírója kijelenti, hogy az arab nyelv harmincezer gyökszavából egymillió szó képezhető. Átláthatatlan mennyiség! Képes lenne vajon emberi elme ennyi kifejezési árnyalatot megjegyezni, ha nem segítené meg puha széken ülve, évtizedek türelme?

A kairói napok verőfényében sokszor kirándultunk a piramisokon túl a sivatagba. Viszontláttuk Kairó örökké zsúfolt utcáit, a zsibongó életet, a hangos tereket és népes szállodákat, telve százezernyi idegen turistával, de szívünk legőszintébben a sivatag, a végtelen csönd után vágyódott, mint valami olykor elért boldogság után...

Azután egy rózsaszínű reggelen újra felszállott velünk a gépmadár a világoskék ég felé, el Kairótól, el a sivatagtól, el Egyiptom vörhenyes homokjától, át a tengeren, haza, Budapestre.

ISMÉT ITTHON

Felfrissülve, könyveim között megújhódva, láttam újra munkához az 1963. év elején. Óriási anyag várt rám, és míg szemem szántotta az arab könyvek végnélküli sorait, mintha a betűk is olyan türelmetlenül meredtek volna elé, mint ahogy én vágyódtam megismerésükre.

Az itthonlét és a munka csendes, örömteljes napjait megdöbbentő hír zavarta meg. A rádió, azután a lapok terjedelmesen beszámoltak arról, hogy Bagdadban lázadó katonák megtámadták Abdul-Karim Kászimot és a vezér halálát követelték.

Abdul-Karim Kászim hívei háza elé vonultak, és kérték, fegyverezze fel őket. Eközben délelőtt a zendülők által már elfoglalt rádió azt hirdette, hogy a vezért elfogták és megölték.

Vajon ő is hallotta ezt a hírt? Bízva önmagában, híveitől körülvéve bevonult a hadügy-minisztérium épületébe, onnan buzdította ellenállásra seregét. Véres ostromra gyűlt a zendülők csapata. Arab arab ellen harcolt, ágyúval, gépfegyverrel. De amikor már a repülők is bombázták a szitává lőtt épületet, és híveinek jórésze sebesülten vagy holtan feküdt lábainál, Kászim megadta magát. A zendülők nem követték a próféta parancsát, amely szerint az ellenséget, ha önként megadja magát, nem szabad megölni. Rövid ítélkezés után Kászimot agyonlőtték, és levágott fejét bemutatták a televízióban a világ kíváncsi nézőinek.

Új emberek léptek a régiek helyére.

*

Múltak a hetek, múltak a hónapok, a szorgos munka sok örömet hozott. Külföldi levelezés írókkal, tudósokkal elnyomja azt az érzést, hogy a hónapok, évek múlásával csak öregebbek leszünk. Mint a tölgyfa törzsén minden évben új gyűrű szövi be a régi emléket, úgy arcunk bőrén, kezünk erein apró ráncok incselkednek, s hiába akarjuk elűzni őket. Minden igazságot le lehet tagadni, csak az életet őrlő szűt nem tartóztathatja fel senki. Előbb-utóbb, ha későn is, ő lesz a győztes, és a kiszáradt test az enyészetben tovább szolgálja a természet örök körforgását.

De a művek, akár a jótettek, megmaradnak az utókor számára, akkor is élnek, amikor a múltó élet már régen kihamvadt, és csak a művek tanítják, lelkesítik az utódokat, hogy munkájukban ők is halhatatlanokká váljanak.

VI. MÉG EGYSZER MEKKÁBAN...

VÁRATLAN MEGHÍVÁS

1964 februárjára járt az idő, amikor az Egyesült Arab Köztársaság nagykövete, jó barátunk, telefonon felhívott és értesített, hogy kormánya meghív az ezeréves Azharmecsethez kapcsolt egyetemre, egy előadássorozatra.

Másnap délután rádiógram jelentette Kairóba, hogy a meghívást köszönettel elfogadom, s feleségem elkísér. Most már csak csomagolni kell, de ebben Katónak nagy a gyakorlata. Elővettem jegyzeteimet, átnéztem néhány adatot, fejemben elrendeztem a témákat, amelyekről beszélni fogok a kairói egyetem diákjainak, azután izgatottan tervezgettünk.

És alig néhány nap múlva már útra keltem...

Örömmel gondoltam arra, hogy új, tetterős kairói nagykövetünkkel, Rácz Pállal együttműködhetek.

AZ ÚJ KAIRÓ

Februárban korán sötétednek a délutánok, és a ferihegyi repülőtéren a tegnap leesett hó fehérsége beleolvadt a látóhatár szürkességébe. A torony tetején nyugtalanul vergődött a szélzsák, és az utasok is türelmetlenül néztek ki a fűtött váróterem ablakán, valahányszor egy-egy gépmadár szinte szárnyaira támaszkodva, lassan vonszolódott a torony elé.

Amikor felszálltunk, lenn a földön már esteledett fenn a magasban, ahogyan vágyaink felé rohantunk, világosodott az ég, derűsebb lett a horizont. Kelet fényeihez közeledtünk... és amikor Athén jól ismert repülőtérén leszálltunk, a közelgő tavasz langyos fuvallata üdvözölt. Jólesett néhány óra hosszát pihenni a csodákat alkotó görög földön, és gondolatban ismét végigszállni az Akropolisz templomai, Philopapposz dombjai és Szókratész börtöne fölött, ahol ma is minden látogató letesz egy-egy szál virágot.

Azután száguldottunk tovább, a tenger fölött a sötét éjszakában. Felülről a csillagok küldték le hozzánk szikrázó fényüket, lenn a földön, mélyen alattunk, egymás után, mint kerek, színes ékszerek ragyogtak felénk Egyiptom kivilágított városai. Csodálatos érzés lett úrrá rajtunk a kairói éjszakában, amikor leszálltunk az új, hatalmas repülőtérre. A lámpák sorai a napnál sugárzóbb fényt szórtak, és a sivatag felől áramló bársonyos, illatos levegő simogatta arcunkat.

Csend és rend fogadja az utast, és a megszokott keleti udvariasság vezet át a csarnokon, ahol a kairói egyetem tudós küldöttsége vár. Üdvözlés, ölelés fogad, régi ismerősök, jóbarátok karjaiban.

Kairó már nem a régi. Amikor reggel a National Hotel ablakaiból kitekintünk az utcára, meglepetve látjuk, hány nyolcemeletes ház nőtt ki a földből egy év alatt.

A keleti színpompa azonban mégsem tűnt el teljesen. Az egyiptomi kormány a mohamedán világ minden részéből a legkiválóbb tudósokat hívta meg, hogy egy iszlámkonferencia keretében megbeszéljék, hogyan alkalmazhatják a Korán tanítását a mai politikai, társadalmi és gazdasági életben. A Korán a hívők szerint isten sugallata, mely az ihletett próféta révén nyilatkozott meg, az idők végtelenségétől az idők végtelenségéig, és amely „a jól megőrzött” örök

táblákon nyugszik, örök útmutatás minden változó időn át, de helyesen kell értelmezni és gyakorolni. Ennek a feladatnak nemzetközi síkon való megoldása vár az iszlámkonferencia tudós tagjaira.

Már az első ismerkedő-délután színpompás képet varázsolt elém a kairói városháza nagy tanácsstermében. Egyiptomi főpapok, fehér turbános-fezes muftik, sötét, nemzeti *galabija*-öltözetű szudáni tudósok; a többi mohamedán afrikai állam hatalmas termetű, hivatalos kiküldöttei színes, bő lebernyegekben, hímzésekkel pompázó ruhákban élesen elütöttek a barnás bőrű indiai, pakisztáni, maláji, indonéziai meghívottaktól. A legtöbb mohamedán országból többtagú küldöttség érkezett. Marokkó, Algír, Tunisz, Nigéria, Tanzánia, Kenya, Szenegál, Dél-Afrika, Malajzia, a Fülöp-szigetek, Indonézia, Kína, Japán, Argentína és Brazília mohamedán-arab lakossága mind képviselve volt. Törökországból és Jugoszláviából két küldött érkezett, Magyarországból én egyedül, Japánból névrokonom, Abdul-Karim Saitoh, a tokiói egyetem tanára jött el a tanácskozásra.

Ma, hogy e sorokat írom, még élénken emlékezetemben él a zsibongó tömeg, a sok nyelven beszélő, sok fajhoz, nemzethez tartozó mohamedán tudós, és közöttük sok régi ismerősöm, barátom Indiából, Pakisztánból, Szíriából, Arábiából. Valamennyien szeretettel üdvözöltek. Nagyon boldognak éreztem magam, hogy ebben a színdús társaságban megjelenhettem.

A kongresszus tanácskozásai, előadásai március hetedikén kezdődtek. Közben a kairói új nagy egyetemen első előadásomat a tárgy érdekességére való tekintettel, a nagysejk kívánságára az óriási központi kupolacsarnokban kellett elmondanom. Ez a csarnok talán ezernél több hallgatót fogad be. Az első sorokban az egyetem tudós tanárai és az Azhar-mecset sejkjei foglaltak helyet. Kissé oldalt tőlük a kairói magyar követség tisztviselői, külkereskedelmi kirendeltségünk tagjai, és feleségem mellett néhány magyar nő is.

Amikor a csarnokba léptem, kitörő taps fogadott. A jelenlevő néhány magyar örömmel látta a zsúfolt termet, és érezte a forró atmoszférát. Évtizedek gyakorlatában megszoktam, hogy idegen hallgatóság előtt idegen nyelven beszéljek. Egy pillanatig végigtekintettem a csarnokon, azután emelt hangon, amelyet a mikrofon a terem legtávolabbi sarkába is elvitt, bele-belenézve jegyzeteimbe, ismertettem az iszlám magyarországi történetét a legrégibb, Árpád-házi királyok korától a török hódoltság idejéig, azután az iszlám lassú visszahúzódásáig, addig, amíg már csak az orientalisták tartják ébren az iszlám emlékét könyveikben, és tanulmányozzák a mohamedán világ hatását a magyar kultúrára.

Előadásom egy óránál tovább tartott, de a hallgatóság mozdulatlan figyelemmel követte szavaimat.

AZ ISZLÁMKONFERENCIA

Az iszlámkonferencián nagy érdeklődéssel követtem az előadásokat. Sok tudományos nézet és sok, lelkesedéstől fűtött buzdító szózat hangzott el a küldöttek szájából. Valamennyien, bármilyen égtájról jöttek legyen is, mind az ékes irodalmi arab nyelven beszéltek, amely összekapcsolja a hívőket, bármilyen nemzetiségűek. Némely afrikai tudós oly könnyed tökélytel fejezte ki magát arabul, hogy sok arab is megcsodálta.

Egy egyiptomi sejk, egy teljes délelőtt és a szünet leteltével délután is, a Korán és a próféta hagyományai nyomán számtalan idézettel bizonyította, hogy a mohamedán vallásháború, amely annyi félreértésre és ferdítésre adott alkalmat, védelmi háború. A próféta határozottan elítélte az agressziót, sőt megtiltotta, hogy a kinyilatkoztatott vallások híveit, a zsidókat, keresztényeket *káfirnak*, gyaurnak, azaz istentagadónak minősítsék és nevezzék. És ha már háborúra

kerülne a sor, akkor csak a fegyveres harcosok ellen, ugyanolyan fegyverekkel szabad harcolni. Kimondotta, hogy az ellenséget nem szabad megakadályozni a források használatában, öregeket, asszonyokat, gyerekeket nem szabad bántani. Végül: ellenséges területen nem szabad a vetést felégetni, a gyümölcsfák még éretlen termését elpusztítani, hanem lovagiasan - ahogyan a középkor arab fejedelmei, a Zengik, a Szaladinok tették - kell szembeszállni az ellenséggel.

Ebben minden küldött egyetértett, mert a Korán valóban ezt tanítja és követeli, de a részleteket illetően sok eltérés, kifogás, kérdés adódott. Mikor és hogyan állapítható meg a gyümölcsnek éretlen vagy érett volta? És miért kell épp az éretlen gyümölcsöt védeni? Melyek azok a termények, amelyek kímélendők, és mely fákat szabad felhasználni esetleg sánc építésére? Ezekre a kérdésekre a tudós sejk nagy irodalmi ismerettel, kimerítően megfelelt. A terem zsongott a közbeszólások özönétől, az újabb kérdésektől, amelyek végül a szőrszálhasogatás határáig sodorták a tudós gyülekezetet. Középkori hangulat ülte meg a kairói városháza nagytermét, 1964 március havában, mialatt künn az utcán túlköltek az autók, a levegőben gépek röpültek, s a teremben az elektromos berendezés egyidejűleg több nyelven továbbította a vita szónokainak szavait.

Ó, régmúlt középkor mecsetiskolái, ti, most fészket raktatok a kairói városházán, ahol pontosan meg akarjuk határozni, hogy az ellenség melyik fája, melyik terménye lehet prédája az ostromló félnek.

Csak két nap múltán hozott döntést a konferencia ebben az életfontosságú kérdésben. Mindnyájan tapssal üdvözlöttük tudós sejk barátunkat. Ekkor én még egy, utolsó kérdést kószáltattam meg:

- Fivérem, Abdul-Áli, mondd, mi lesz, ha az ellenség atombombával támad ránk?

- *Huwa mahrúm*, hát ez el van tiltva! - kiáltotta a sejk magából kikelve.

- *Wahwa kadhálíka*, akkor minden rendben van! - feleltem megnyugodva.

Az ülések tovább folytak két héten át, még számos érdekfeszítő megbeszélés, tanulmány és vita láncolatában. Az utolsó előtti ülésen én „az arab természettudomány s az iszlám összhangjáról” mondtam el beszámolómat, amelyet a kongresszus jelentésében ki is nyomtattak. A konferencia időszakában a miniszterek, az Azhar-mecset nagysejkje, a bagdadi, a szíriai, a líbiai, a tuniszi, a marokkói követ ebédeket, vacsorákat adott a küldöttek tiszteletére. Élmény volt a sokfajta mohamedán tudóssal a fehér asztalnál találkozni.

A sok ünnepség és bankett közül kiemelkedett két esemény. A kairói pályaudvar előtti téren, a Ramzesz-szobor közelében felállított óriási sátorban, Nasszer elnök képviseletében a másodelnök: Huszejn as-Sáfi'i vallásos szertartás keretében minden küldöttnek díszes Koránt ajándékozott. Egyszersmind kihirdette, hogy a torzító kiadások kiküszöbölése céljából, nagyszámú hiteles szövegű Koránt fognak szétküldeni a világ minden tájára.

A második esemény az Azhar új egyetemének alapköletétele volt. A mélybe eresztett kőben okiratot helyeztek el, amelyre több küldött ráírta nevét. Engem az a kitüntetés ért, hogy mint egyedüli magyar, ugyancsak aláírhattam azt az okiratot, amely az elkövetkező időkben, ha valamikor majd napvilágra kerül a kő, tanúsítani fogja, hogy itt járt egykor egy magyar tudós.

Egyetemi előadásaimon több száz főnyi hallgatóság volt jelen. Előadtam az arab nyelv történetét, ismertettem a marokkói berber-arab irodalmat és az Ezeregyéjszaka meséinek szerteágazó forrásait. Bibliai, ó-görög, indiai, perzsa forrásokból táplálkozott ugyanis a világ-irodalom egyik legnagyobb műve, az Ezeregyéjszaka mesegyűjteménye, amely az arab gényusz kiváló, arab nyelvű alkotása. Előadásaim után az egyiptomi hallgatóság olyan lelkes

ünneplésben részesített, hogy az autogramkérők gyűrűjéből és az összeroppantás veszélyéből csak néhány tanár testi ereje és erélyessége mentett ki.

A fogadások befejezéséül Abdul-Gamál Nasszer elnök fogadta kihallgatáson a delegátusokat a Kubba palotában. Ez a magas termetű, erőteljes alkatú politikus nagy gondok súlyát viseli széles vállán, és sok eredményre tekinthet vissza. Valamennyien, egyénekenként megköszöntük a szívélyes meghívást.

Megható volt az a fogadás, amelyet Dr. Táhá Husszein, az arab tudományos akadémia elnöke, régi barátom adott, a Hilton Hotel dísztermében. Itt búcsúztam el bensőséges beszélgetésbe merülve, egyiptomi tudós kollégáimtól, barátaimtól, és hosszas, meleg kézszorítások után, Allah kegyeiben bízva, készültünk a hazatérésre.

Utoljára, mint oly sokszor kairói tartózkodásaink idején, kedves tanítványom, dr. Gál László, a külkereskedelem kitűnő dolgozója kíséretében, még egyszer elmentünk a sivatagba, ahol mindig úgy éreztük, mintha megérintettük volna a végtelent és a boldogságot.

És másnap kora hajnalban felszálltunk a KLM hatalmas gépére. Repültünk, el Kairótól, el a sivatagtól, el Egyiptom vörhenyes homokjától, át a tengeren, új kötelességek felé. Bécsben már várták előadásaimat, és csak azután térhettünk vissza otthonunkba, Budapestre.

A VÁRATLAN VENDÉG

Mint rendesen, ha hosszú útról tértem haza, számtalan levél és sok félbemaradt munka várt rám. Talán tanítványaim is hiányoltak, és szívesen ültek volna már körém tanári szobámban, ahol évtizedek hosszú során foglalkoztam velük. De ezt az óhajt nem teljesíthettem. Az 1964. esztendő végével közeledett nyolcvanadik születésnapom is. Ötvenhat éven át tanítottam, 1921-ig a Keleti Akadémián, 1921-től 1948-ig a Közgazdaságtani Egyetemen, azután 1948-tól a Pázmány Péter, illetőleg Eötvös Loránd egyetem bölcsészettudományi karán a török, a perzsa, az arab nyelv irodalmát és az iszlám művelődéstörténetét. E hosszú idő alatt számtalan tanítvány került ki kezem alól, aki felhasználta és továbbadta tudását. Az utánpótlás biztosítva volt, és nyugodt lelkiismerettel hagyhattam el egyetemi munkahelyemet, hogy hivatalos kötelességektől mentesen, egészen a tudományos munkának szentelhessem hátralevő életemet.

A kormány, értékelve munkámat, két ízben is kitüntetett a munkaéremrend arany fokozatával, s most, hogy az egyetemtől nyugalomba vonultam, a munka vörös zászló érdemrendjét adományozta nekem.

A nyolcvan év nem lehet a végleges pihenés vagy nyugalom kényszere, sőt a hátralevő évek rövideje mindinkább lázas tevékenységre sarkall. A számtalan üdvözlő levél, a sajtó visszhangja csak biztató nógatás volt, hogy amit régebben, hátrányos körülmények között kénytelen voltam elmulasztani, most minél gyorsabban kipótoljam. Erre bő alkalmat adott, hogy számos külföldi folyóirat tanulmányt kért tőlem.

Az 1965. év március 15-én, meghitt hangulatban ültünk otthonunkban. Kató Higgins, *The Garden of Allah* című csodálatos angol regényét olvasta, és néha hozzám fordult egy-egy kérdéssel. Nagyon lebilincselte a regényben a sivatagi élet és az önfeláldozó szerelem leírása. Én Iljász Farhát, Brazíliába kivándorolt arab költő nekem ajánlott, A kiszáradt tó (*Al-buhaira al-dsáffa*) című új költeményét fordítottam angolra.

A késő esti csöndet váratlanul megtörte a csengő berregése.

Látogatónk érkezett, aki arabul üdvözölt, és a nyakamba borult. Szaláh-ed-Din an-Naggár volt, régi-régi barátom.

- Mekkából jövök - mondta lihegve -, azaz Bécsből, és reggelre vissza kell utaznom.

- Miért kell annyira sietnie?

- Mert önnek, drága és tisztelt barátom, továbbá kedves feleségének azonnal velem kell jönniök Mekkába.

Nem tudtam, hangosan nevessek-e, mert nem gondolhattam másra, mint hogy idős barátom nyilvánvalóan tréfát űz velünk. Látván zavarunkat, Szaláh-ed-Din részletes magyarázattal szolgált:

- A szaúdi-arab kormány feje, Fejszal király Mekkában az évi zarándoklattel kapcsolatban nagyszabású iszlámkonferenciát rendez, amelyre a mohamedán világ legkiválóbb tudósait hívja meg. Önnek, igen tisztelt Abdul-Karim *hadsi*, okvetlenül el kell fogadnia a király meghívását. A hivatalos meghívó itt van - és ezzel ékes arab írással díszelkedő, aranyszélű kartonlapot nyomott a kezembe. Míg átfutottam, Naggár részletesebb magyarázatba fogott. - Engem a szaúdi kormány azért küldött el Budapestre, hogy magam kísérem el önöket Mekkába. Az idő sürget, minden repülőgép foglalt lesz, mert a zarándoklatra negyedmillió hívő fog eljönni, mohamedán tudósok is érkeznek, önöknek azonnal útnak kell indulniuk.

Egymásra néztünk Katóval. Mitévők legyünk? Arábia messze van, sok a dolgom, nem is vagyok már fiatal, hogy ekkora vállalkozásokba kezdjek, fáradtságos a sok új előadás, megbeszélés, tanácskozás! Nem, nem mehetek! És megint hónapokra váljak el íróasztalomtól és könyveimtől?

- Kedves Naggár - mondtam megfontoltan -, nagyon megtisztelő a szaúdi-arab kormány meghívása, és bármilyen nagy a vágy bennem, hogy Mekkát, ahol már kétszer jártam, újból megláthassam, és izgatja képzeletemet a sok tudóssal való találkozás is, nagyon sajnálom, ne haragudjék, félek, hogy nem teljesíthetem kormánya óhaját. Idős vagyok, és sem én, sem feleségem, nem viselünk már el újabb megpróbáltatásokat. Nehéz út ez!

Naggár mosolygott, és szinte parancsolóan szólt:

- Ne féljen semmitől. Allah majd megsegíti! A legnagyobb kényelemben fognak élni Dsiddában és Mekkában, a legmodernebb szállodában, tökéletes kiszolgálásban lesz részük, autó áll rendelkezésükre, egy lépést sem kell tenniük, és én állandóan örködöm maguk felett. És el fognak jönni!

Felneveltünk.

- Most mindjárt? Éjszaka? - kérdeztem tréfásan. - Hiszen fel sem vagyunk öltözve! Még nem is csomagoltunk!

Erre a szóra Kató rám nézett. Tekintetében valami biztatás lappangott. A csomagolásban ő páratlanul gondos, és még soha semmit sem felejtett ki, háromfajta klímán és világgrészen keresztül! Naggár ingadozásunk láttán megenyhült.

- Hát nem most éjszaka - mondta megértően -, de én holnap reggel indulok vissza Bécsbe. Onnan elküldöm a repülőjegyeket, és önöket két nap múlva várom Bécsben. Ott megkapják a libanoni és szaúdi-arab vízumot, és másnap együtt repülünk Bejrútba, ahol három-négy napot töltünk. Bejrútból egyenesen Dsiddába, a Vörös-tenger partjára repülünk, Mekka kapujába. Így megelőzzük a zarándoklatra érkezők nagy tömegét és a zsúfoltságot.

Ezeket a mondatokat elhadarta, és míg mi szájtátva, a meglepetéstől még fel sem ocsúdva hallgattuk, búcsúzóul megragadta kezünket és elrohant.

Mi az éjjel alig aludtunk. Két nap múlva indulnunk kell! Másnap este értesített a repülő-társaság, hogy Bécsbe szóló jegyeinket vegyük át. Kató a megszokott körültekintéssel percek alatt becsomagolta bőröndjeinkét, lezártuk lakásunkat, kiértünk a repülőtérre, nagyot sóhajtottunk, és újból útra keltünk...

ÚTON ARÁBIA FELÉ

Barátunk Bécsben valóban várt ránk. A vízumokat mind a libanoni, mind a szaúdi-arab nagykövet a legmesszebbmenő kedvességgel és udvariassággal azonnal kiállította.

- Allah áldása kísérjen utadon! - kívánsággal bocsátott el a szaúdi nagykövet. Egy gyönyörű bécsi este után, amelyet barátunk varázsolt számunkra, másnap reggel már robogtunk a repülőtérre. Bécs nagy kiterjedésű légikikötője Schwechat határán fekszik. Régebben ez a városka csatákról, később kitűnő söréről volt híres. Most a világ egyik fő közlekedési központja lett. Jönnek mennek a gépmadarak, leszállnak, felrepülnek, mint a méhek a virágokra, vissza a kaptárokba, hozzák-viszik az emberek százezreit. Ami félszázaddal ezelőtt hihetetlen csodaszámba ment, ma olyan megszokott, mint a villamos, amely valamikor felváltotta a lóvasutat, és nemsokára talán ez a modern jármű is a múzeumokba és az irodalmi emlékekbe kerül.

Bécs-Belgrád-Athén szinte percek alatt suhantak el alattunk. Mindegyik felé egy-egy üdvözlő sóhaj küldtem gondolatban, hiszen mindegyik életem egy-egy felejthetetlen emlékü állomása volt. Március közepén, amint dél felé haladtunk, már ébredezett a tavasz. Fenn a magasban, a felhők felett 40 fokkal fagypont alá süllyedt a hőmérséklet, de a gép belsejében ezt kellemes plusz 23 fokra egyenlítették ki.

Isztambul repülőtérén gépünk néhány idős török asszonyt vett fel, aki vallásos ihlettől áthatva vállalta a fáradságos mekkai zarándoklat teljesítését, hogy Allah tekintetbe vegye jó szándékát, és helyet adjon neki a túlvilági paradicsomban. Az új, köztársasági Törökországban az új közhangulat háttérbe szorította a klerikális, a betűhöz ragadt írástudókat, és a felekezeti túltengés megszűnt. Hivatalosan Törökországban már nincs államvallás. A keleti viselet helyett európai ruhát, fez és turbán helyett sapkát vagy kalapot, az arab betűs írás helyett latin írásjeleket vezettek be. Még a Koránt, Allah szavát is lefordították törökre, hogy a hívő végre értse is imáját, amellyel istenéhez fohászkodik. A fiatalság már ebben a légkörben nőtt fel, és a múltat csak könyvekből ismeri, ha ugyan még érdeklődik iránta. Zarándoklatra persze kevés török vállalkozik, s az a kevés is öreg vagy régiesen vallásos.

Szeretettel néztem az aggodalmas arcú, öreg török asszonyok szemébe. Valamikor ők is fiatalok, szemérmesek voltak, a hárem rácsos ablakai mögött éltek, és arcukat nem láthatta idegen férfi. Álmaik, vágyaik azonban áthatoltak a rácsos ablakon, ki a világba, ahol nő és férfi együtt járhatott az utcán. Valamikor én is fiatal voltam, és Törökországban képzeletem áthatolt a rácsos ablakok mögé, a sejtelmes idegen világba. Most már nincsen hárem, nincsen fátyol, sem rácsos ablak, és mi öregek szabadon nézhetünk egymásra. De szívünkben visszaidézzük a régi éveket, a sejtelmes fátyollal, a lezárt ablakkal, az álmok világát, mert ifjúságunkat idézzük fel vele.

Mialatt gondolatokba merültem, elhagytuk Isztambult, és tenger és felhőfoslányok fölött siklottunk tovább.

A gép simán szállt le Bejrút tengerpart melletti repülőtérére. A félkör alakú várost hegyek ölelik körül, és a nyolc-tízemeletes újszerű házak, a zajos, mozgalmas utcák, terek a Kelet legmodernebb, talán leggazdagabb kereskedelmi kikötőjévé avatják. Libanon neve is „tejjel folyó földet” jelent, és nevéhez méltóan, évezredek óta pezsgő élet, szorgos munka, bátorság,

vállalkozó szellem és tudás fakadt emlőiből. A sémita nyelven beszélő föníciaiak talán az i.e. negyedik évezredben telepedtek le a hegyes, sziklás, erdőtől övezett tengerparton. A föld nem biztosított megélhetést, ezért a vállalkozó szellemű föníciaiak arra kényszerültek, hogy messze földre vigyék-hozzák az akkori világ termékeit.

Hajóik eljutottak Albion partjáig, ahol kereskedelmi raktárakat létesítettek. Egyiptomban, Afrikában, Ciprus szigetén, mindenütt volt telepük, sőt Afrika partján a hatalmas pun Karthágó államot velük rokon nép alapította. Itália őslakói, az etruszok is föníciaiak voltak. Kereskedelmi kikötőik magában Föníciában: Berytus, a mai Bejrút, Sidon, a mai Szaida, Tripolis, a mai Tarabulusz, Büblosz, a mai Dsebail, az akkori világ gazdasági életének virágzó központjai voltak. Hajóik anyagát a dús cédrus- és fenyőerdők szolgáltatták, és rajtuk szállították áruikat: aranyat és ezüstöt Hispániából, rezet Ciprusból, vasat és ónt Britanniából, gyöngyöt Keletről, fűszert Dél-Arábiából, vásznat, lent Egyiptomból. Ezeket a nyersanyagokat feldolgozták, és busás haszonnal eladták a világ népeinek.

A szakadatlan gazdasági kapcsolat, amely a föníciaiakat a föld többi népével összekapcsolta, kulturális téren is hátrahagyta nyomait, a kézműiparok kialakulásán. A régi görög vallásos képzetek föníciai hatásra vezethetők vissza. Aphrodite, a szépség istennője a föníciai Astaroth mása, Héraklész a föníciai Melkarté. De a legmélyebb és mai napig fennmaradt hatással a görög, majd az európai kultúrára a föníciaiak ábécéje volt.

A kereskedelem ösztönözte a föníciaiakat, hogy a más népektől átvett kezdetleges jeleket írássá szervezzék, és írásukat terjesszék.

A libanoniak máig sem vesztek kereskedelmi képességeikből és kulturális tehetségükből. Bejrútban három egyetemen tanítják az arab művelődéstörténetet, számos folyóirat tartja ébren az irodalom iránti érdeklődést, és a libanoni arab könyvkiadás számban és minőségben vetekedik a gazdag Egyiptoméval.

Bejrúti szállodánk, az Excelsior parkjában élveztük a tengervízzel táplált nyílt uszodát, éttermének keleti stílusú kiképzését. A tengerparti vendéglők teraszáról messze kitekinthettünk a csillogó, sötétkék víztükörré, amelyen vízisízők gyors motorcsónakkal húzták magukat a tarajos hullámokon. Ehhez a profán élvezethez járult a szellemi öröm, amelyet a libanoni írók társaságában szereztem magamnak. Mennyire szerettem volna még tovább maradni, de az idő sürgetett, és vigasztalódtam: Bejrútban már többször voltam, és újból visszajövök ide!

A *Middle-East* társaság gépe pontosan beérkezett a légi kikötőbe, mi felkocogtunk a lépcsőn, elfoglaltuk helyünket, és már röptünk a tenger, a sivatag fölött Dsidda felé.

A *dsidda* név az arab néphit szerint nagyanyát jelent, mivel Éva ősanyánkat a legenda szerint ott temették el. A nyolcvan méter hosszú sírt harmincöt évvel ezelőtt magam is láttam. Ilyen hosszúnak, magasnak képzelték el Éva ősanyánkat! Vajon Ádám ősapánk mekkora lehetett a paradicsomban? Ma már senki sem beszél ősanyánk sírjáról, amelyet modern, hat-hétemeletes házakkal építettek be.

Szaúd-Arábiát teljesen megváltoztatta a keleti területén feltörő olaj gazdagsága. Első zárándoklatom idején, 1935-ben, majd második ottlétemkor, 1939-ben még a romantikus középkor puszta országa volt. Akkor a sivatagokat csak szegényes oázisok enyhítették, ahol vízforrás tette lehetővé az életet, és pálmafák védték a fáradt karavánt a tüzes nap ellen. A teve a sivatag hajója volt s a vándor-beduinok életforrása: tejét itták, húsát ették, bőréből tarisznyát készítettek, szőrét eladták, trágyája volt tüzelőanyaguk. Az arab irodalom századokon át a teve, a juhnyáj, a törzsi büszkeség és a vendégszeretet dicsőítésében merült ki.

Arábia talaján, Mekkában született Mohamed isteni ihletében az iszlám vallása, amely rövid évek alatt megváltoztatta a középkor képét. Arábiában keletkezett a XVIII. század vége felé, az azóta is uralkodó szigorú moszlim puritán irány, a *vahhabi* tan, amely még a síremlékeket is leromboltatta, nehogy az esendő ember bálványt, segítőt láthasson Allahon kívül bármiben.

A régi Dsidda vályogfallal körülvett vályogviskókókból álló település volt, amelyet csak néhány utcában szakított meg több, emeletes téglapépület. A városhoz kapuk nyitottak bejárást, és néhány düledező tornyú kis mecset hívta az imádkozó moszlimokat az ájtatosságra. Por és hulladék, rossz szagú latrinák, tevekaravánok szállásai, néhány hivatali épület, állandó szél és nyüzsgő forgalom: így élt bennem Dsidda emléke.

Most, mintha varázssvessző vizet fakasztott volna a pusztában, az olaj adta gazdagság eltüntette a múltat, és új várost, tiszta levegőt és mosolygó embereket teremtett. A víz csodákat művelt; ahol száraz, kemény homok volt, most kertek virágoznak, ahol szemétdomb bűzlött, ma új bérházakban lift viszi fel az emeletre a lakókat. A szűk, szennyes sikátorokat átvágták, és széles utakon ezernyi autó fuvarozza a nemzeti arab öltözőkhez ragaszkodó derék, férfias arab lakosságot.

A repülőtérré percenként futott be egy-egy gép, és hozta a zarándokok ezreit Ázsián, Afrikán át, óceánok és tengerek tájairól. Harmincöt évvel ezelőtt a dsiddai partot csak csónakkal lehetett megközelíteni, mert a korallzátonyok miatt a hajók nem futhattak be a kikötőbe. Most a levegőből ereszkednek le az óriási gépek a korszerű dsiddai repülőtérré. A mohamedán világ tarka népegyvelege fegyelmetlenül halad át az útlevél- és vámvizsgálaton, és - mind nemzeti viseletében - nyugodtan foglalja el helyét a zarándokok részére épített, óriási szállásokon.

Alig bírtam felocsúdni a lenyűgöző látványtól, de már várt a kormány nagy Buick kocsija, és a közeli Kandara Palace szállodába vitt. A sofőr, Mohamed, arab *abaja*-lebernyeget, fején fekete fonalfonattal (*ikál*) leszorított fejkendőt (*kúfija*) viselt, és marcona embernek látszott, de amint megszólítottam, arcát derűs mosoly öntötte el, és kivillant hibátlan fogsora. Kezet nyújtottunk neki, amit tisztelettel fogadott, utána kezét ajkához illesztette, annak jeléül, hogy hódolatát fejezi ki.

A Kandara Palace Hotelt amerikai mintára rendezték be. Mesterségesen hűtött, tágas halljában rugókon mozgó, körben forgatható bőrszékeken olvasgathatnak, társaloghatnak a vendégek. Lakosztályunkat is villamos hűtökészülék védte a forróságtól, olyannyira, hogy szinte fáztunk benne. Ablakaink kertre nyíltak, és mert közel volt a repülőtér, állandóan láttuk és hallottuk, mint jönnek-mennek a gépek. A szünet nélküli berregés, a sugárhajtású gépek süvítő hangja még álmunkban is állandó feszültségben tartotta énünket.

Alighogy kissé kipihentem magamat, felkerestem régi barátaimat, írókat, tudósokat, és néhány órai társalgás elűzte a fejünk felett elvonult évtizedek felhőit. Meghívás meghívást követett. Felkerestem a tudós Mohamed Naszif öreg atyai barátomat, akinek harminc évvel ezelőtt vendége voltam. Most is ott ült könyvei között, és szemét elfutotta a könny, amikor megölelt. Különösen megörült, amikor feleségem néhány betanult arab mondattal szólt hozzá, s megköszönte, hogy első mekkai tartózkodásom idején féltő gonddal vigyázott rám. Aztán elbeszélgettünk könyvekről, tudományról, s a világ romlásáról, amitől Allah csak az igazhívőket kímélte meg. Megsírattuk elhunyt fiait, különösen a kövér Huszejnt, aki számos könyvében megörökítette Mekka és Dsidda történetét.

Meglátogattuk Abdullah Zeynel barátomat, a nagy kiterjedésű Zeynel törzs egyik kiváló tagját. Nagy vállalkozó család ez, akadnak köztük terménykereskedők, hajózási vállalkozók, gyöngyhalászattal foglalkozók, és csak Allah a megmondhatója, még mi mindennel nem gyarapították ismereteiket és vagyonukat ezek a gyönyörű termetű, finom arcélű, nagy szemű és udvarias, kedves modorú, vendégszerető arabok.

Régi házigazdám háza gyönyörű palotává nőtt, amelynek márvány padlózatát művészi keleti szőnyegek borítják, és falain francia festők mesterművei pompáznak, így látszik, hogy a vahhabiták már tettek egy-két engedményt képromboló lelkesedésükből. A nagyterem közepét afrikai majomszörből szőtt, csillag alakú szőnyeg fedi, de Abdullah szíve mélyén még most is a puritán, vendégszerető arab maradt, aki keblére szorította egykori szegény magyar vendégét. Annak idején apja kívánságára náluk kellett volna laknom, de nem akartam megsérteni Mohamed Naszifot, és köszönettel elhárítottam a kedves meghívást. Az öreg Szulejmán azonban nem nyugodott bele, és úgy egyezett meg Nasziffal, hogy hetenként egyszer házukban kell töltenem az éjt. Ősrégi az arab vendégszeretet, és a mai napig sem halt ki ennek a kemény népnek lágy szívéből.

A Szaúd királyi család néhány tagjánál is tisztelgő látogatást tettem feleségemmel. Nagyot változott a világ. Fejszál király nagybátyja palotájának kertjében fogadott. Két fiatal, gyönyörű felesége fátyol nélkül, rövid európai ruhában ült a kerti karszékekben, vékony fekete muszlin kepjük, mint a múlt szimbóluma hevert a szék hátán. Valamikor, nem is olyan régen, ennek a kepeknek kellett őket fejtől lábujjuk hegyéig takarnia az idegenek pillantása elől. Ma azonban? feleségemmel franciául társalogva együtt nézegették a legújabb „Burda” divatlapot, amelyet Naggár nyújtott át nekik, virágcsokor helyett. A hercegnők ártatlan vágyakozással kérdezték Katót, milyen a divat Bécsben. Majd nagy gonddal beszéltek meg egy-egy ruharészletet, vitázva, és elragadtatottan, mintha nem is néhány kilométer választotta volna el őket Mekkától, a szent várostól.

Én a férjjel vallásjogról beszélgettem, ami a hercegnőket egyáltalán nem érdekelte. Naggár természetesen velünk tartott, hiszen régi barátja a királyi családnak. Nagyon féltékenyen őrzött bennünket, mindenhová velünk jött, annyira vigyázott ránk, hogy legszívesebben esténként ágyunkig kísért volna.

ZARÁNDOKLAT MEKKÁBA

A zarándoklat Mekkába minden mohamedánnak kötelessége, legalább egyszer életében, ha módja van rá. Nem-mohamedán nem léphet a Mekkát körülvevő, mintegy ötven kilométer sugarú kör szent területére. A mohamedán is leveti minden, földi hiúságot jelképező ruházatát, és csak két beszegetlen, varratlan lepedőbe, *ihrámba* csavarva közelítheti meg a szűk sziklavölgyben épült, hatalmas, kocka alakú Kábát, amelynek egyik sarkában van elhelyezve a szent „fekete kő”, a hit jelképe.

Mohamed, a próféta hevesen támadta a bálványimádást, aminek arab megtestesítője a mekkai Kábába illesztett fekete kő volt. A pogány arabok hétszer körüljárták ezt a követ, azután hétszer végigfutották a közeli Szafá és Marva dombok közötti távolságot. Amikor Mohamed 622-ben kénytelen volt kivándorolni Medinába, ott-tartózkodása idején tana izmosodott, bővült, s habár szigorú egyistenhitéből mit sem engedett, vallását nacionalizálta oly módon, hogy Jeruzsálem helyett Mekkát tette szent várossá, átvette a régi mekkai zarándoklat rítusát, de a Kábát körülvevő bálványokat leromboltatta. Így lett az iszlám hívői számára Mekka az ima iránya, és az eredetileg pogány Kába az új iszlám vallási szimbóluma. Szimbóluma, de nem bálványa!

A legendás hit szerint a Kábát Ábrahám, „Isten barátja” építette, és a mellette felbuggyanó Zem-zem forrást Hágár fia, Iszmail fedezte fel. Így fonódik a zsidó legenda az iszlám hit-életébe. Ma is leborulnak a zarándokok Ábrahám képzelt imahelyén, a Kába előtt fekvő kőlapon, és imát rebegnek, hogy azután megkezdjék a körjáratot (*tawáf*).

Három évtizeddel ezelőtt afrikai néger társaimmal zsúfolt, szűk autóbusszon tettem meg az utat Dsiddától Mekkáig, most a kormány vendégeként autó röpített a széles betonúton a szentély felé. Második arábiai utamon karavánnal vánszorogva majdnem étlen-szomjan haltam. Most, hogy annyi év után ismét eljutottam Allah házához, zarándoki *ihram*omban kivert a várakozás láza.

Feleségemet Naggár unokaöccse háremének asszonyai már napokkal ezelőtt előkészítették a nagy élményre. Az előírásnak megfelelő földig és kézfejig érő ruhát varrtak neki, és megtanították, hogyan kell befödnie fejét, nehogy egyetlen hajszála is kilátsszék. A szertartás imáit már régebben megtanulta arabul. Még álmában is kezében szorongatta a Korán néhány sorát tartalmazó tekercset. Kevés feleség vállalja a zarándoklat fizikai fáradalmaival, sőt: veszedelmeivel, mert könnyen életével fizethet az, akit a százezres, megszállott tömeg esetleg könyörtelenül elsodor, eltapos, mindezt csak azért, hogy férjét elkísérje.

Elérkezett a mekkai körjáratunkra kijelölt nap. A Mekkába vezető úton, annál a határjelző táblánál, amelyen túl nem-mohamedán nem léphet a szent területre, Naggár megállította kocsinkat, kiszálltunk, és ő fényképen megörökítette ezt a pillanatot. Azután robogtunk tovább.

Mint figyelmeztető előőrsök, az út mentén barna, szürke, kopár, sziklás hegyek őrzik Allah szentélyének bejáratát. Mekka maga szűk völgyben, mint valami sziklafalra függesztett fészek határolódik el a profán külvilágtól.

A hetvenöt kilométernyi utat egy óra alatt tette meg a kocsi, és sebes iramban hajtott be Mekkába. Lélegzetviasszafojtva szemléltem a várost: díszes paloták, zárt és nyitott erkélyes, loggiás villák sora előtt ezernyi nép, zarándok, fehér *ihram*ba öltözött asszonyok, férfiak, a mohamedán világ révült hívei tolongtak az utcákon. A száraz meleg fojtogatta torkomat. Elmém elmerült a lenyűgöző látványban...

A Kába udvarát oszlopcsarnok veszi körül, amelyet évszázadok óta építettek, kiterjesztettek. A szaúdi király óriási, díszes oszloprengeteggé bővítette a régi csarnokot, és az útba eső házakat lebontatta.

Csak néhány percig szemlélhettem a nagy fejlődést. Elragadott a hívők tömegének lelkesedése. Lehúztam sarumat és az „üdvösség kapuja” (*báb asz-szálám*) előtt megálltam. Egy hivatásos körülvezető (*mutavvif*) megfogta kezemet, és az oszlopsoron át bevezetett a szentélybe. Én Katót fogtam kézen.

Kétszázötvenezer zarándok jött el ebben az évben Mekkába, ezen a napon már beláthatatlan embertömeg tolongott a Kába körül. Arabok, kínaiak, malájok, indiaiak, afgánok, tatárok, szíriaiak, egyiptomiak, afrikaiak, sárgák, fehérek, kreolok, feketék, férfiak, asszonyok, révült tekintettel rebegtek imákat a Kába felé a bűnbocsánat reményében. Nem látták embertársaikat. Kidülledt szemmel, szent megszállottságban tolongtak a Kába körül, és Allahot keresték a kő jelképében, önfeledten futottak, futottak...

A márvány padozatot forróvá perzselte a tüzes napsugár. Meztelen talpamat égette a parázssá hevült márvány. Fájdalmamban feljajdultam. Vezetőm szüntelenül mormolta a vég nélküli imákat, amelyeket én is kívülről tudtam. Jajkiáltásaimat semmibe sem vette. Már alig hallottam feleségem könyörgő hangját, aki a fáradságtól zihálva futott mellettem:

- Lassabban, kicsit lassabban! - súgta.

Már négyszer megkerültük a Kábát, talpamat hólyagosra égette a negyvenöt fokos hőségben áttüzesedett márványpadozat. Lihegve kerestem hűvösebb járatot. A fehér márványkövezetről a fekete csíkra sodródtam. Ez még forróbb volt. Felkiáltottam: *Allah Akbar!* Megízleltem a pokol tüzet, légy irgalmas hozzám! A megismerés, a tudás vágya hozott szentélyedbe!

Sóhajtozva, szinte öntudatlanul imákat dadogva, befejeztük a hetedik kört. Vezetőnk kivonszolt bennünket a szentélyből. Félájultan ittunk néhány kortyot a Zem-zem forrás vizéből, feldagadt lábamat és átforrósodott testünket leöntötték Iszmáil szent, jéghideg nedűjével... Felocsúdtunk. De most tovább! Következett a hétszeri futás a két domb között a fedett, díszes oszlopsorban, amelyet Ibn Szaúd építtetett. Nem bírtam talpamra lépni. Megsajnálta, és kis tolokocsikba ültettek bennünket, úgy toltak hétszer oda és vissza, a mellettünk, előttünk és mögöttünk révületben hullámzó tömeg szüntelen áradatában.

A negyedik fordulónál mindenki megállt. Felhangzott a déli imára hívó *ezán*. Ki kellett szállnunk a kocsikból, és a Kába felé fordulva el kellett végezni a kétszeri meghajlásból és földrevetésből álló déli imát. Katótól el kellett válnom, mert nők férfiakkal együtt nem imádkozhatnak. Ő most a tömött férfisorok mögött a többi, sok ezer asszonnyal együtt vetette földre magát halálos kimerültségben.

Én maláji zarándokok közé sodródtam, akik bizalommal tekintettek rám, s amikor elkezdtem az imát, híven követték mozdulataimat, és utánam mondták az arab szöveget.

Azután még háromszor toltak végig a távon, és támolyogva, kiszáradt torokkal léptünk ki a szentélyből. Hajunkból levágtak egy tincset annak jeléül, hogy eleget tettünk a hit parancsának. Mohamed, a sofőr már várt saruimmal, besegített az autóba, és Naggár parancsára elvitt egy hercegi palotába, ahol levethettük zarándokruháinkat, friss fehérneműt kaptunk, és ágyban, rózsaszínű tüll baldachin alatt kipihenhetjük magunkat. A házigazda pompás keleti ebéddel vendéglát meg, baráti társaságban, elhalmozva szerencsekívánatokkal és biztatással, hogy Allah meg fogja hallgatni fohászukat, és megsegít életünk további útján.

Lassan magunkhoz tértünk a megrázó élményből, de alig bírtam talpamra lépni. Hangomat elvesztettem, berekedtem. Kató élesen köhögött, és hátát fájalta. Barátaink részvétellel néztek ránk, és Naggár autón nyílsebesen visszavitt Dsiddába, a kórházba, ahol gondos ápolásban részesítettek bennünket.

A mekkai iszlámkonferencia vezetői még egy megtisztelő feladatot tartogattak számomra. Már szétküldték a meghívókat előadásomra, és régi barátom, Haszan al-Kutbi író rám szabadította a hírlapírókat, akik lapjaikban terjedelmes cikkeket írtak rólam.

Óriási, korszerű teremben gyűltek össze előadásomra a mohamedán tudósok. Arab díszruhát borítottak rám, és az elnöklő Haszan al-Kutbi bevezető szavai után Abul-Kura miniszter kézen fogva felvezetett az emelvényre. Eleinte rekedten, de aztán mind erősebb, tisztább hangon, arab nyelven ismertettem az iszlám szerepét a természettudományos kutatásban. Előadásomat hangszalagra rögzítették. Feleségem volt a tudósok több száz főnyi gyülekezetében az egyetlen nő - de ő is csak lefátyolozva hallgathatta előadásomat. Másnap a mekkai lapok teljes terjedelemben, fényképek kíséretében közreadták előadásom szövegét. A zarándoklat szertartása nem zárta ki a vallás és a természettudomány viszonyáról szóló tárgyilagos véleményt.

Utána látogatások következtek, írók, tudósok elhalmoztak könyveikkel, amelyeket csak hazatérésem után dolgozhattam fel. Tanulmányomat az 1965-ben Dél-Afrikában kiadott *Ramadhan Annual* című évkönyv közölte *The Modern Literature of Saudi Arabia* címmel.

A barátok szeretete csak kevéssé enyhíthette a szörnyű meleggel és a fáradalmakkal folytatott megerőltető küzdelem következményeit. Nyolcvan évem is hallatta szavát. Mindketten kimerültünk, betegek lettünk.

Égett talpamra még most is csak óvatosan léphettem, torkom bedagadt, mindkettőnket láz lepett meg. Féltő gonddal vettek körül. A kórházban az orvos fejét csóválta.

Másnap este Kató komoly arccal fordult hozzám:

- Mi áll még előttünk a zarándoklat szertartásaiból?

- A neheze csak most jön - feleltem. - Ki kellene vonulnunk a zarándokokkal Mina völgyébe, naphosszat ott imádkozni, azután másnap tovább menetelni Arafát síkjára, hogy ott táborozunk napnyugtáig. Majd pedig rohanvást kell megtennünk az utat Muzdalifába és vissza Minába, hogy megkövezzük a Sátán szimbolikus oszlopait, és végül a több százezer zarándokkal együtt levágjuk az áldozati állatokat, tevé, juh, szárnyast, amelyeknek holttesteit a tűző napon az ölyvek, sasok és más állatok marcangolják és hurcolják szerteszét...

Kató csendesen így válaszolt:

- Szívesen meghalok veled, ha így akarod... De ha élni akarsz... akkor el kell mennünk innen!

Elgondolkodtam: igaza van. Határoztam.

A zarándoklat és az iszlámkonferencia vezetője, Szurur Szabbán volt külügyminiszter díszes palotájában fogadott búcsúlátogatáson. Átnyújtottam neki második előadásom kéziratát, hogy a konferencián betegségem miatt nevében és helyettem más olvassa fel. Ezt hálásan megköszönte, és így szólt hozzám:

- Sajnálattal fogjuk nélkülözni jelenlétét a megbeszéléseken, de az ön élete, kegyes Abdul-Karim *hadszi*, mindennél becsesebb nekünk. Elő kell segítenünk, hogy meggyógyuljon.

Melegen megölelt és elbúcsúztunk.

Másnap késő délután lett, mire gépünk indulhatott. A dsiddai repülőtér csarnoka izzott a forróságtól, és nyüzsgött az embertömegtől, amely a váróteremben tolongott. Órákat késtek az indulások. Fáradtan, de türelmesen várakoztunk. Naggár kitartóan ült mellettünk, és hosszasan búcsúzkodott. Végre jelezték: „indulás Bejrút felé”.

Felkocogtunk a lépcsőn. Elfoglaltuk helyünket, és megfogtuk egymás kezét. A gép hirtelen iramodással szállt fel velünk, és egyszerre vörösbe borult a látóhatár, az ég, a tenger, bíbor-vörösre gyulladt körülöttünk a világ. Arábia küldte izzó napjának tüzes, forró üzenetét, utolsó búcsúját hűséges vándora felé...

.oOo.